

**ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ІМЕНІ В. М. КОРЕЦЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ**

**ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ІМЕНІ В. М. КОРЕЦЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

КОВТУН ДМИТРО СЕРГІЙОВИЧ

УДК: 349.6

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ
ЛІСОВОМУ ФОНДУ УКРАЇНИ У ЗВ'ЯЗКУ ЗІ ЗБРОЙНОЮ АГРЕСІЄЮ
РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ**

Спеціальність 081 – «Право»
Галузь знань 08 – «Право»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії (PhD)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів авторів мають посилання на відповідне джерело.
_____ Д.С. Ковтун

Науковий керівник: **Малишева Наталія Рафаелівна**, доктор юридичних наук,
професор, академік Національної академії правових наук, заслужений юрист
України

Київ – 2026

АНОТАЦІЯ

Ковтун Д.С. Правові засади відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії (PhD) за спеціальністю 081 – «Право» (галузь 08 – «Право»). – Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, Київ, 2026.

Дисертація є самостійною, завершеною науковою працею, першим комплексним дослідженням правових засад відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації.

Актуальність дослідження визначається низкою взаємопов'язаних чинників: шкода, заподіяна лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, становить вагомий складову екологічної шкоди, що заподіяна державою-агресоркою;

відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, є складовою державної екологічної політики;

шкода, заподіяна лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації повинна бути включена до суми репарацій, що Російська Федерація має сплатити Україні, і спрямована на відновлення природних ресурсів, зокрема лісів, та забезпечення сталого розвитку та сталого природокористування.

Наукова новизна дисертаційного дослідження обумовлена тим, що у ньому вперше проаналізовано теоретичні засади та механізм відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації.

Заподіяння шкоди українському довкіллю, природним ресурсам та екосистемам, зокрема лісовим, у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації

(що в багатьох випадках кваліфікується як екоцид) потребує створення ефективного механізму її відшкодування.

Автором вирішено такі наукові завдання: проаналізовано місце відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, в системі державної екологічної політики; досліджено генезу та сучасний стан науково-правових досліджень щодо відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України; визначено правове поняття, зміст та види шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації; здійснено аналіз концепції екосистемних послуг та формування правових засад монетизації послуг, що надаються лісовими екосистемами (в контексті збройної агресії Російської Федерації проти України); з'ясовано мету, правові підстави та умови відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації; проаналізовано форми, способи та порядок відшкодування цієї шкоди; досліджено правові гарантії та змодельовано перспективи її відшкодування у вітчизняних та міжнародних юрисдикційних інстанціях; запропоновано шляхи удосконалення правових засад відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації.

Джерельну базу дослідження становлять праці представників науки теорії права, цивільного права, міжнародного права, екологічного права, лісового права, а також представників суміжних наук – істориків, економістів, екологів, біологів, лісівників, військових експертів та аналітиків тощо. У роботі використано офіційні статистичні дані, матеріали судової практики, офіційну інформацію органів державного управління, контролю тощо.

Наукова новизна дисертації обумовлена отриманими результатами, сформульованими в основних положеннях і висновках дослідження.

Уперше: 1) обґрунтовано, що шкода, заподіяна лісовому фонду України внаслідок збройної агресії Російської Федерації, є самостійним різновидом воєнної екологічної шкоди, яка має комплексний характер та охоплює ресурсний, екосистемний, кліматичний, економічний і безпековий виміри, а тому не може

розглядатися виключно як шкода природному ресурсу у традиційному розумінні;

2) сформульовано концептуальний підхід до відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України внаслідок збройної агресії РФ, який ґрунтується на поєднанні компенсаційної, реституційної та екосистемно-відновлювальної складових і передбачає відновлення не лише лісових ресурсів, а й екосистемних функцій та послуг лісів; 3) доведено, що чинна система визначення шкоди та збитків, завданих лісовому фонду України внаслідок збройної агресії РФ, не забезпечує реалізації принципу повного відшкодування, оскільки не охоплює вартість втрачених екосистемних послуг, витрати на екосистемне відновлення та супутні витрати, пов'язані з оцінкою й документуванням шкоди; 4) обґрунтовано необхідність інтеграції концепції екосистемних послуг у національний механізм відшкодування екологічної шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії РФ, зокрема шляхом законодавчого закріплення поняття «екосистемні послуги лісів», розроблення спеціального законодавства у сфері екосистемних послуг та внесення відповідних змін до методик оцінки шкоди довкіллю; 5) сформульовано авторський підхід до правового розуміння лісів, пошкоджених або знищених внаслідок бойових дій (з урахуванням екосистемного підходу), як особливого об'єкта правової охорони та відновлення, правовий режим якого має враховувати екологічні, безпекові, гуманітарні та кліматичні наслідки збройної агресії; 6) обґрунтовано, що державна екологічна та лісова політика в умовах збройної агресії РФ повинна трансформуватися з переважно ресурсно-охоронної моделі у модель екосистемної стійкості та післявоєнного природовідновлення, орієнтовану на забезпечення екологічної безпеки, кліматичної стабільності та виконання євроінтеграційних зобов'язань України; 7) доведено недостатність класичних міжнародно-правових механізмів відповідальності держав для забезпечення оперативного й ефективного відшкодування шкоди, заподіяної довкіллю України внаслідок збройної агресії РФ, у зв'язку з чим обґрунтовано необхідність формування спеціального міжнародного компенсаційного механізму для України.

Удосконалено: 1) визначення змісту та структури правового механізму відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною

агресією РФ, до складових якого віднесено мету, правові підстави, умови, форми, способи, порядок, правові гарантії та перспективи такого відшкодування у національних і міжнародних юрисдикційних механізмах; 2) наукові підходи до співвідношення реституції, компенсації та сатисфакції як форм міжнародно-правового відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок міжнародно-протиправних діянь держави-агресора; 3) визначення ролі державної екологічної політики у системі відшкодування шкоди, заподіяної довкіллю внаслідок збройної агресії РФ, з урахуванням сучасних викликів екологічній безпеці та євроінтеграційного курсу України; 4) підходи до адаптації національного лісового законодавства до європейських стратегій сталого управління лісами, кліматичної політики та екосистемного підходу.

Набули подальшого розвитку: 1) наукові положення щодо міжнародно-правової відповідальності держави за заподіяння шкоди довкіллю внаслідок збройної агресії та механізмів реалізації принципу повного відшкодування екологічної шкоди і формування міжнародного компенсаційного механізму; 2) правове розуміння екологічної шкоди в умовах війни як комплексної категорії, що поєднує шкоду природним ресурсам, екосистемам, біорізноманіттю та екосистемним послугам; 3) науково-правові засади післявоєнного відновлення лісів України на основі принципів сталого розвитку, екосистемного підходу та кліматичної стійкості; 4) теоретичні положення щодо ролі екосистемного підходу у розвитку сучасного екологічного права та трансформації механізмів охорони й відновлення природних ресурсів в умовах воєнних загроз.

Ключові слова: ліс, лісовий фонд, природні ресурси, лісове право, природокористування, шкода, заподіяна природним ресурсам, довкілля, екологічна політика, екологічне право, екологічна шкода, екоцид, екосистемний підхід, екосистемні послуги, методики оцінки, відшкодування шкоди, міжнародний компенсаційний механізм, відновлення природних ресурсів, сталий розвиток.

SUMMARY

Kovtun D.S. Legal Principles of Compensation for Damage Caused to the Forest Fund of Ukraine in Connection with the Armed Aggression of the Russian Federation. – Qualifying scientific work in the form of a manuscript.

Dissertation for obtaining the Doctor of Philosophy degree in Specialty 081 – «Law» (in the Field of Knowledge 08 – «Law»). – V. M. Koretsky Institute of State and Law of National Academy of Sciences of Ukraine; V. M. Koretsky Institute of State and Law of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2026.

The dissertation is an independent, completed scientific work and the first comprehensive study of the legal framework for compensation for damage caused to the forest fund of Ukraine in connection with the armed aggression of the Russian Federation.

The relevance of the research is determined by a number of interrelated factors:

the damage caused to the forest fund of Ukraine in connection with the armed aggression of the Russian Federation constitutes a significant component of the environmental damage inflicted by the aggressor state;

compensation for damage caused to the forest fund of Ukraine in connection with the armed aggression of the Russian Federation is an integral part of the state environmental policy;

the damage caused to the forest fund of Ukraine in connection with the armed aggression of the Russian Federation must be included in the amount of reparations that the Russian Federation is obliged to pay to Ukraine and directed toward the restoration of natural resources, in particular forests, as well as ensuring sustainable development and sustainable environmental management.

The scientific novelty of the dissertation research lies in the fact that, for the first time, it analyzes the theoretical foundations and the mechanism of compensation for damage caused to the forest fund of Ukraine in connection with the armed aggression of the Russian Federation.

The infliction of damage to the Ukrainian environment, natural resources, and ecosystems, including forest ecosystems, in connection with the armed aggression of the

Russian Federation (which in many cases qualifies as ecocide), requires the creation of an effective mechanism for compensation.

The author has solved the following scientific tasks: analyzed the place of compensation for damage caused to the forest fund of Ukraine in connection with the armed aggression of the Russian Federation within the system of state environmental policy; studied the genesis and current state of scientific and legal research concerning compensation for damage caused to the forest fund of Ukraine; defined the legal concept, content, and types of damage caused to the forest fund of Ukraine in connection with the armed aggression of the Russian Federation; conducted an analysis of the concept of ecosystem services and the formation of legal foundations for monetizing services provided by forest ecosystems in the context of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine; clarified the purpose, legal grounds, and conditions for compensation for damage caused to the forest fund of Ukraine in connection with the armed aggression of the Russian Federation; analyzed the forms, methods, and procedure for compensation for such damage; examined legal guarantees and modeled prospects for compensation within domestic and international jurisdictions; proposed ways to improve the legal framework for compensation for damage caused to the forest fund of Ukraine in connection with the armed aggression of the Russian Federation.

The source base of the research consists of works by scholars in the theory of law, civil law, international law, environmental law, and forest law, as well as representatives of related sciences, including historians, economists, ecologists, biologists, foresters, military experts, and analysts. The study also uses official statistical data, judicial practice materials, and official information from state administration and control bodies.

The scientific novelty of the dissertation is determined by the obtained results formulated in the main provisions and conclusions of the research.

For the first time: 1) it is substantiated that the damage caused to the forest fund of Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation constitutes an independent type of wartime environmental damage, which has a complex nature and includes resource, ecosystem, climate, economic, and security dimensions, and therefore cannot be considered exclusively as damage to a natural resource in the traditional

sense; 2) a conceptual approach to compensation for damage caused to the forest fund of Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation has been formulated, based on the combination of compensatory, restitutionary, and ecosystem-restorative components and aimed at restoring not only forest resources but also ecosystem functions and forest ecosystem services; 3) it has been proven that the current system for assessing damage and losses caused to the forest fund of Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation does not ensure the implementation of the principle of full compensation, since it does not include the value of lost ecosystem services, ecosystem restoration costs, and related expenses associated with damage assessment and documentation; 4) the need to integrate the concept of ecosystem services into the national mechanism for compensation for environmental damage caused by the armed aggression of the Russian Federation is substantiated, in particular by legislatively enshrining the concept of "forest ecosystem services", developing special legislation in the field of ecosystem services and making appropriate changes to the methods of assessing environmental damage; 5) the author's approach to the legal understanding of forests damaged or destroyed as a result of hostilities (taking into account the ecosystem approach) as a special object of legal protection and restoration, the legal regime of which must take into account the environmental, security, humanitarian and climatic consequences of armed aggression; 6) it is substantiated that the state environmental and forest policy in the conditions of armed aggression by the Russian Federation should be transformed from a predominantly resource-protection model into a model of ecosystem sustainability and post-war nature restoration, focused on ensuring environmental safety, climate stability and fulfilling Ukraine's European integration obligations; 7) the insufficiency of classical international legal mechanisms of state responsibility to ensure prompt and effective compensation for damage caused to the environment of Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation has been proven, and in this regard, the need to form a special international compensation mechanism for Ukraine has been substantiated.

Improved: 1) approaches to determining the content and structure of the mechanism for compensation for damage caused to the forest fund of Ukraine in

connection with the armed aggression of the Russian Federation, the components of which include the purpose, grounds, conditions, forms, methods, procedure, guarantees and prospects for such compensation in national and international jurisdictional mechanisms; 2) scientific approaches to the correlation of restitution, compensation and satisfaction as forms of international legal compensation for damage caused as a result of internationally unlawful acts of the aggressor state; 3) approaches to determining the role of state environmental policy in the system of compensation for damage caused to the environment as a result of the armed aggression of the Russian Federation, taking into account modern challenges to environmental security and Ukraine's European integration course; 4) approaches to adapting national forest legislation to European strategies for sustainable forest management, climate policy and the ecosystem approach.

Further developed: 1) scientific provisions on the international legal responsibility of the state for causing environmental damage as a result of armed aggression and mechanisms for implementing the principle of full compensation for environmental damage and the formation of an international compensation mechanism; 2) doctrinal approaches to the legal understanding of environmental damage in wartime as a complex category that combines damage to natural resources, ecosystems, biodiversity and ecosystem services; 3) scientific approaches to the formation of legal foundations for the post-war restoration of Ukraine's forests based on the principles of sustainable development, the ecosystem approach and climate resilience; 4) theoretical provisions on the role of the ecosystem approach in the development of modern environmental law and the transformation of mechanisms for the protection and restoration of natural resources in conditions of military threats.

Keywords: forest, forest fund, natural resources, forest law, natural resource management, damage to natural resources, environment, environmental policy, environmental law, environmental damage, ecocide, ecosystem approach, ecosystem services, assessment methods, compensation for damage, international compensation mechanism, restoration of natural resources, sustainable development.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Статті у журналах, що включені до наукометричної бази Web of Science

1. Nataliia Malysheva, Dmytro Kovtun. Legal Status of War-Damaged Forests in Ukraine: Challenges and Solutions. *Grassroots Journal of Natural Resources*, Vol.8, No.3 (December 2025), p. 469-497. Doi: <https://doi.org/10.33002/nr2581.6853.080319>. [nr.08-03-19-malysheva-kovtun.pdf](https://doi.org/10.33002/nr2581.6853.080319)

Статті в наукових фахових виданнях України

2. Ковтун Д.С. Шкода, заподіяна лісовому фонду України збройною агресією Російської Федерації: еколого-правовий аспект. *Часопис Київського університету права*. 2023. №3. С. 115-119. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/view/968/904>
3. Ковтун Д.С. Забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією російської федерації, та відновлення лісів як пріоритети державної лісової політики. *Правова держава: Щорічник наукових праць Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України*. Випуск 35. До 75-річчя Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України 1949–2024. Київ, 2024. С. 849-858. <https://pravova-derzhava.org/assets/images/issues/35/pd-35.pdf>
4. Ковтун Д. Концепція екосистемних послуг та формування правових засад монетизації послуг, що надаються лісовими екосистемами, в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України. *Юридичний вісник*. 2024. №4. С. 225-234. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v4_2024/31.pdf
5. Ковтун Д.С. Механізм відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації. *Український політико-правовий дискурс*. 2026. №23. URL: <https://ppdnz.com.ua/index.php/home/article/view/760>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Ковтун Д.С. Деякі правові проблеми відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації. *Свобода, безпека та незалежність: правовий вимір: [Матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Національний авіаційний університет, 24 лютого 2023 р.]*. С. 605-607. URL:
<https://ocs.nau.edu.ua/index.php/TL/bezpeka/paper/view/10042/8153>
7. Ковтун Д.С. Забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України внаслідок збройної агресії Російської Федерації, як важливий напрям державної екологічної політики. *Актуальні проблеми земельного, аграрного та екологічного права в умовах сучасних викликів і загроз»: матеріали Круглого столу, присвяченого 100-річчю з дня народження доктора юридичних наук, професора Вовка Ю. О. (12 травня 2023 року) / за заг. ред. А.П. Гетьмана*. Харків: Право, 2023. С. 305-309. URL:
https://pravo-izdat.com.ua/index.php?route=product/product/download&product_id=4818&download_id=1647
8. Ковтун Д.С. Перспективи відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України внаслідок збройної агресії російської федерації: правовий аспект. *Актуальні питання юридичної науки в дослідженнях молодих вчених: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції до Дня науки та 30-річчя Національної академії правових наук України (м. Київ, 18 травня 2023 р.)*. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. С. 501-504. URL:
https://lawmaking.academy/wp-content/uploads/KRC_conf-Aktualni-pytannya_traven_2023.pdf
9. Ковтун Д.С. Шкода, заподіяна лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, як різновид екологічної шкоди. *«Концепт Природи в сучасному праві»: науково-методологічні питання розвитку екологічного, земельного, аграрного та інших галузей права»: збірник тез наукових доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої світлій пам'яті докторки юридичних наук, професорки, член-кореспондентки НАПрН України, заступниці декана юридичного факультету з*

навчальної роботи заочного відділення (2002–2004), завідувачки кафедри екологічного права юридичного факультету (2011–2018), професорки кафедри екологічного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка Марії Василівни Краснової (26 травня 2023 року) / За ред. Т. Г. Ковальчук, к.ю.н., доц. та Е. В. Позняк, к.ю.н., доц. – Київ :Талком, 2023. – С. 142-145.

- 10.Ковтун Д.С., Малишева Н.Р. Пріоритетні напрями лісової політики держави як складової державної екологічної політики (у контексті відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України збройною агресією російської федерації). *Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права : матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції, м. Кременчук, 22–23 грудня 2023 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. 376 с. С. 174-178.*
- 11.Ковтун Д.С. Поняття та види шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації. *Пріоритетні напрями розвитку аграрного, земельного та екологічного права в сучасних умовах: матеріали круглого столу, присвяченого 100-річчю від дня народження д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. НАП рН України Шелестова В.С. (м. Харків, 22 лютого 2024 р.) / за заг. ред. А.П. Гетьмана; М-во освіти і науки України ; НАП рН України; Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого, Кафедра земельного та аграрного права, Кафедра екологічного права. Харків: Право, 2024. С. 317-321. URL:
https://fileview.ukr.net/?url=https://mail.ukr.net/api/public/file_view/list%3Ftoken%3DnJJCOBPg22sxtM_gP3RzfpSudfsYZkV_UlsUw49zY9kPPsq9gVq95_3Y-6k6oalA3M00BOqO-I4Yr_4lsTkHWPCtwMEQwRK5:fAGXzW2Rd6sgZ0VO%26r%3D1723646099317&default_mode=view&lang=uk#start=1*
- 12.Ковтун Д.С. Державна лісова політика та забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації. *Правова парадигма відновлення України: проблеми та перспективи: [Матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ,*

Національний авіаційний університет, 23 лютого 2024 р.]. Тернопіль: Вектор, 2024. С.583-586.

13. Ковтун Д.С. Правові засади відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України внаслідок збройної агресії Російської Федерації. *Перші наукові читання з сучасних проблем земельного, аграрного та екологічного права крізь призму творчої спадщини професора Василя Лук'яновича Мунтяна: збірник тез наукових доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 04 квітня 2024 року)* / За заг. ред. Володимира Носіка, д.ю.н., проф., член-кор. НАПрН України. Ніжин: Видавець Лисенко М.М., 2024. С. 97-101.
14. Ковтун Д.С. Компенсаційний механізм та його роль у відшкодуванні шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації. *Еколого-правові детермінанти соціально-економічного розвитку держави: виклики воєнного часу та перспективи повоєнного відновлення: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 26 квітня 2024 р.). за заг. ред. В.А. Устименка; НАН України, ДУ «ІЕПД імені В.К. Мамутова НАН України». – Електрон. дані. – Київ, 2024. 161 с. С.146-149. URL: <https://hozpravoreposit.kyiv.ua/bitstream/handle/765432198/249/%d0%97%d0%b1%d1%96%d1%80%bd%d0%b8%d0%ba%20%d1%82%d0%b5%d0%b7%20%d0%ba%d0%be%d0%bd%d1%84%d0%b5%d1%80%d0%b5%d0%bd%d1%86%d1%96%d1%96%cc%88%2026.04.2024.pdf?sequence=4&isAllowed=y>*
15. Ковтун Д.С. Екологічний договір для України та перспективи відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації. Актуальні виклики розвитку юридичної науки і практики в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (2 травня 2024 року): ел. збірник. Київ: Видавництво Людмила, 2024. С. 84-85. ISBN 978-617-7828-00-0 DOI: https://doi.org/10.32751/Conf8_05_2024 URL: https://drive.google.com/drive/folders/1aeyibFVuiAtzJ-ENGSl6WK7aO293JUsc?usp=share_link

16. Ковтун Д.С. Євроінтеграційні засади лісової політики України. *Права людини та демократія : зб. наук. ст. та тез за матеріалами наук.-практ. конф., присвяч. Дню Європи, 220-річчю Нац. юрид. ун-ту ім. Ярослава Мудрого та 5-річчю каф. права Європ. Союзу (м. Харків, 9 трав. 2024 р.) / Каф. Жана Моне «Поглиблене вивчення цінностей та права ЄС: український контекст» ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків : Право, 2024. – 276 с. С. 143-146.*
17. Ковтун Д.С. Державна лісова політика та проблеми відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України внаслідок збройної агресії Російської Федерації. *Правові засади організації та здійснення публічної влади : збірник тез VII Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої світлій пам'яті доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова (м. Хмельницький, 17 травня 2024 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2024. С. 90-93. URL: <https://ccu.gov.ua/library/pravovi-zasady-organizaciyi-ta-zdiysnennya-publichnoyi-vlady-zbirnyk-tez-iv-mizhnarodnoyi>*
18. Ковтун Д.С. Правова природа шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією російської федерації. *Актуальні питання юридичної науки в дослідженнях молодих вчених : збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції до Дня науки (м. Київ, 17 травня 2024 р.). Київ : Інститут правотворчості та науково-правових експертиз НАН України, 2024. 280 с. С.186-189.*
19. Ковтун Д.С. Лісова стратегія ЄС та перспективи відновлення лісового фонду України, що зазнав негативного впливу у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації. *Інтеграція України до Європейського Союзу: виклики в умовах воєнного стану. Пам'яті професора Павла Заворотька та професора Володимира Денисова: зб. матер. і тез доповідей міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 4–6 листопада 2024 р.) / за наук. ред. проф. Л. Г. Фалалєвої. Київ: Вид-во «Людмила», 2025. 396 с. С.236-239. URL: <https://idpnan.org/en/ukraines-integration-into-the-european-union-challenges>*

20. Ковтун Д.С. Деякі проблеми правового регулювання визначення шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації. *Правове забезпечення екологічної та продовольчої безпеки в умовах збройних конфліктів та кліматичних змін: світовий досвід та Україна : Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 75 річниці Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України (м. Київ, 15 листопада 2024 р.)*. К.: Видавництво «Наукова Столиця», 2024. С. 121-124.
21. Ковтун Д.С. Шкода, заподіяна лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, як складова кліматичної шкоди. *Правова система України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану: [Матеріали XV Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Державний університет «Київський авіаційний інститут», 21 лютого 2025 р.]*. Тернопіль: Вектор, 2025. С. 534-537.
22. Ковтун Д.С. До питання відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією російської федерації (в межах території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи). *Правове регулювання забезпечення ядерної та радіаційної безпеки в Україні в мирних умовах та в умовах воєнного стану (до 39-х роковин катастрофи на Чорнобильській АЕС: збірник тез наукових доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції (25 квітня 2025 року) / За ред. д.ю.н., проф. Г.І. Балюк, к.ю.н., доц. Т.Г. Ковальчук та к.ю.н., доц. Е.В. Позняк: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. К., 2025. 134 с. С.126-129.*
URL: <https://ir.library.knu.ua/handle/15071834/8988>
23. Ковтун Д.С. Концепція екосистемних послуг та проблеми відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією російської федерації. *VIII Міжнародний молодіжний науковий юридичний форум: [Матеріали форуму, м. Київ, Державний університет «Київський авіаційний інститут», 15-16 травня 2025 р.]*. 372 с. С.311-316.
24. Ковтун Д.С. Шкода, заподіяна лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією російської федерації проти України, у Міжнародному реєстрі збитків.

- Правові засади організації та здійснення публічної влади: збірник тез VIII Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої світлій пам'яті доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова (м. Хмельницький, 16 травня 2025 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2025. 422 с. С. 165-167.*
25. Ковтун Д.С. Реформа лісогосподарської галузі як важлива складова лісової політики України в умовах російської збройної агресії. *Правові аспекти агроекологічного розвитку України: тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної онлайн/офлайн конференції, присвяченої 100-річчю від народження академіка В.З. Янчука (м. Київ, 23 травня 2025 р.).* Київ: НУБіП України, 2025. 272 с. С. 129-132. URL:
<https://drive.google.com/file/d/18BEUge0gNXJMtJE82OaSFKD9zZHXojQ/view>
26. Ковтун Д.С. До питання правового статусу лісів України, пошкоджених бойовими діями. *Довкілляве законодавство України та захист екологічних прав громадян в умовах євроінтеграції: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 21 листопада 2025 р.) / Ред. колегія: Н. Р. Малишева, З. В. Яремак, Л. Р. Данилюк. Івано-Франківськ : Голіней О. В., 2025. 277 с. С. 249-253.*
27. Ковтун Д.С. Шкода, заподіяна лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією російської федерації: чи це лише шкода, заподіяна власне бойовими діями? *Концептуальні засади розвитку земельного, аграрного та екологічного законодавства в умовах кліматичних змін : матеріали Всеукр. круглого столу, присвяч. 75-річчю від дня народж. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України Олексія Олексійовича Погрібного (м. Харків, 28 листоп. 2025 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана ; М-во освіти і науки України ; Нац. акад. прав. наук України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Каф. земел. та аграр. права, Каф. екол. права ; Центр права сталого розвитку та охорони довкілля.* Харків: Право, 2025. 492 с. С. 305-308.

28. Ковтун Д.С. Інноваційні технології в обліку та відновленні лісів України, знищених або пошкоджених внаслідок збройної агресії російської федерації. *«Треті наукові читання з сучасних проблем земельного, аграрного та екологічного права крізь призму творчої спадщини професора Василя Лук'яновича Мунтяна»: збірник тез наукових доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 26 березня 2026 року) / За заг. ред. Володимира Носіка, д.ю.н., проф., дійсного члена (академіка) НАПрН України. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ. 2026. 148 с. С.128-131.*
URL: <https://ir.library.knu.ua/handle/15071834/16339>

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ ЛІСОВОМУ ФОНДУ УКРАЇНИ У ЗВ'ЯЗКУ ЗІ ЗБРОЙНОЮ АГРЕСІЄЮ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ.....	18
1.1. Відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, в системі державної екологічної політики.....	18
1.2. Генеза та сучасний стан науково-правових досліджень відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України.....	45
1.3. Правове поняття, зміст та види шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації.....	52
1.4. Концепція екосистемних послуг та формування правових засад монетизації послуг, що надаються лісовими екосистемами (в контексті збройної агресії Російської Федерації проти України).....	62
Висновки до РОЗДІЛУ 1.....	80
РОЗДІЛ 2 ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ ЛІСОВОМУ ФОНДУ УКРАЇНИ У ЗВ'ЯЗКУ ЗІ ЗБРОЙНОЮ АГРЕСІЄЮ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ.....	83
2.1. Мета, правові підстави та умови відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації	83
2.2. Форми, способи та порядок відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації.....	99
2.3. Правові гарантії відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації...	126
2.4. Перспективи відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, у вітчизняних та міжнародних юрисдикційних інстанціях.....	145
Висновки до РОЗДІЛУ 2.....	166
ВИСНОВКИ.....	169
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	174
ДОДАТКИ.....	208

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. З початком збройної агресії Росії проти України у 2014 році, а особливо після повномасштабного вторгнення у 2022 році Україна зіткнулась з безпрецедентними викликами у сфері охорони лісів, оскільки українські ліси зазнали масштабної і системної шкоди. За офіційними даними, пошкоджено близько 3 млн га лісів, що становить майже третину всіх лісових площ країни, з них 690 тис. га потребують розмінування, що може тривати десятиліттями. 500 тис. га лісів опинилася під окупацією або в зоні бойових дій [55]. Руйнування Каховської ГЕС у червні 2023 року спричинило підтоплення понад 55 тисяч га лісів, з яких 47 тисяч га – на окупованих територіях, що стало одним із найбільших екологічних злочинів в Європі XXI століття [45].

Війна має багатошаровий вплив на лісові екосистеми. Це не лише фізичне знищення дерев через обстріли, пожежі, будівництво фортифікацій чи проїзд військової техніки, але й руйнування біотопів, деградація ґрунтів, забруднення токсичними речовинами, мінна небезпека, зменшення рекреаційного потенціалу, втрата екосистемних послуг. За експертними оцінками, щорічна вартість екосистемних послуг українських лісів становить 250 млрд доларів США [57]. Їх втрата створює довготривалі загрози для екологічної, економічної та продовольчої безпеки держави.

Ліси України – це не просто джерело деревини чи рекреаційна територія. Це складна багатофункціональна екосистема, яка забезпечує регулювання клімату та водного балансу, збереження біорізноманіття, очищення повітря та води, захист ґрунтів від ерозії, є джерелом численних екосистемних послуг, що забезпечують добробут суспільства. Лісистість країни становить 15,9% території, що є нижчим за середньоєвропейський показник (близько 20%) і нерівномірним по окремих регіонах (51,4% у Закарпатській області проти 3,7% у Запорізькій) [132].

Проблема лісів України, знищених або пошкоджених у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, має не лише національне, а й глобальне значення. Гірські соснові ліси Українських Карпат і субсередземноморські ліси Криму

включені до списку 200 глобальних екорегіонів Всесвітнього фонду природи (WWF). В Україні розташовано 12 об'єктів Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО, які класифікуються як «Букові праліси й вікові ліси Карпат й інших регіонів Європи». Їхня загальна площа становить близько 29 тисяч гектарів, а буферна зона відповідає 43 тисячам гектарів навколо об'єктів спадщини ЮНЕСКО. Крім того, Міжнародний союз охорони природи (МСОП) визнав Кримські гори одним із світових центрів рослинного різноманіття Підтримка відновлення і сталого управління лісами України й лісовим сектором України [137].

Українські ліси входять до світових екорегіонів Всесвітнього фонду дикої природи (WWF), а окремі території мають статус об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО (йдеться насамперед про букові праліси Карпат, що набули відповідний статус у 2007 році) [22]. Знищення цих територій порушує міжнародні зобов'язання України за Конвенцією про біологічне різноманіття (1992 рік) та Рамковою конвенцією про охорону та сталий розвиток Карпат» (Карпатською конвенцією 2003 рік), суперечить Цілям сталого розвитку (ЦСР-15), створює загрозу для планетарного екологічного балансу [252, с. 470].

Отже, шкода, заподіяна лісовому фонду України в результаті збройної агресії Російської Федерації, є істотним елементом довкілдової шкоди, що підлягає належній фіксації, документуванню та розрахунку з метою її врахування у складі репараційних вимог України до держави-агресорки [85, с. 118-119].

Таким чином, **актуальність дослідження** визначається низкою взаємопов'язаних чинників:

шкода, заподіяна лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, становить вагому складову екологічної шкоди, що заподіяна державою-агресоркою;

відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, є складовою державної екологічної політики;

шкода, заподіяна лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації має бути включена до суми репарацій, що Російська

Федерація має сплатити Україні, і спрямована на відновлення природних ресурсів, зокрема лісів, та забезпечення сталого розвитку та сталого природокористування.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами та темами. Дослідження виконано в межах фундаментальної відомчої науково-дослідної теми відділу проблем аграрного, земельного, екологічного та космічного права Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України «Правове регулювання аграрних та довкіллевих відносин в умовах подолання наслідків військової агресії та євроінтеграції України (номер державної реєстрації РК 0125W001664).

Метою дослідження є формування правового механізму відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації.

Реалізація зазначеної мети передбачає розв'язання таких **наукових завдань**:

- проаналізувати відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, в системі державної екологічної політики;
- дослідити генезу та сучасний стан науково-правових досліджень щодо відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України;
- визначити правове поняття, зміст та види шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації;
- здійснити аналіз концепції екосистемних послуг та формування правових засад монетизації послуг, що надаються лісовими екосистемами (в контексті збройної агресії Російської Федерації проти України);
- з'ясувати мету, правові підстави та умови відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації;
- проаналізувати форми, способи та порядок відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації;
- дослідити правові гарантії відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації;

– змодельовати перспективи відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, у вітчизняних та міжнародних юрисдикційних інстанціях;

– запропонувати шляхи удосконалення правових засад відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації.

Об'єктом дослідження є відносини щодо правового регулювання відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації.

Предмет дослідження – доктринальні та нормативні джерела щодо відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, а також практика застосування законодавства у відповідній сфері в Україні та в світі.

Методи дослідження. У дисертації використано загальнонаукові та спеціально-правові методи дослідження, що дозволило комплексно проаналізувати правові засади відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації.

Методологічну основу дослідження складає система філософських, загальнонаукових та спеціально-наукових методів пізнання, використання яких забезпечило достовірність висновків і можливість вирішення поставлених завдань та досягнення сформульованої мети. В основу методології дослідження покладено діалектичний метод, який належить до філософських методів пізнання, що дозволило повно та всебічно дослідити правові засади відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації. Серед загальнонаукових методів були використані методи аналізу та синтезу, що дозволило комплексно дослідити правовідносини в сфері дослідження (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3, 2.1, 2.2, 2.3). Метод узагальнення дозволив виявити поняття, зміст та види шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації (підрозділ 1.3) тощо. За допомогою логіко-семантичного методу сформульовано понятійний апарат, а саме визначено

поняття державної екологічної політики; державної лісової політики; шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації; екосистемних послуг, що надаються лісами; лісів, знищених внаслідок бойових дій; лісів, пошкоджених внаслідок бойових дій; складових механізму відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації тощо (підрозділи 1.1, 1.3, 1.4, 2.1, 2.2 2.3, 2.4). Серед спеціально-наукових методів були використані формально-юридичний (догматичний) метод, послуговуючись яким проаналізовано чинне законодавства України, міжнародні договори та зарубіжний досвід, що дозволило ідентифікувати правові прогалини та сформулювати пропозиції щодо їх усунення (підрозділи 1.1, 1.3, 2.4). Порівняльно-правовий метод застосовано для співставлення національного та зарубіжного підходів до формування міжнародного компенсаційного механізму щодо відшкодування шкоди, заподіяної лісам внаслідок бойових дій, їх розмінування й відновлення (підрозділи 2.3, 2.4). Інтердисциплінарний метод забезпечив інтеграцію правової доктрини з екологічними та економічними дослідженнями, що дозволило розглядати проблему лісів, пошкоджених війною, не лише як правову, а й як соціально-екологічну та безпекову (підрозділи 1.1, 1.2, 1.4) тощо.

Наукова база дослідження. Дисертація ґрунтується на широкій базі досліджень представників науки теорії права, цивільного права, міжнародного права, екологічного права, а також представників суміжних наук – істориків, економістів, екологів, біологів, лісівників, військових експертів та аналітиків тощо. У роботі використано офіційні статистичні дані, матеріали судової практики, офіційну інформацію органів державного управління, контролю тощо.

Науково-теоретичною основою дослідження є праці таких провідних учених у галузях земельного, аграрного, екологічного та природоресурсного права, як В. І. Андрейцев, Г. В. Анісімова, Г. І. Балюк, О. Г. Бондар, М. Я. Ващишин, Н. С. Гавриш, А. П. Гетьман, Х. А. Григор'єва, А. В. Духневич, Т. П. Єгорова, В. М. Єрмоленко, В. М. Завгородня, М. М. Заверюха, О. С. Заржицький, І. І. Каракаш, Н. Р. Кобецька, Т. О. Коваленко, Т. Г. Ковальчук, В. В. Костицький, І. О. Костяшкін, М. В. Краснова,

Ю. А. Краснова, П. Ф. Кулинич, Т. В. Курман, Т.В. Лісова, Н. Р. Малишева, В. Л. Мунтян, В.П. Непийвода, В. В. Носік, В.І. Олещенко, Л.П. Решетник, В. Д. Сидор, А.К. Соколова, А. М. Статівка, Є.П. Суєтнов, Т. Є. Харитонов, Ю. С. Шемшученко, С.М. Шершун, М. В. Шульга, З.В. Яремак та інших.

Дослідження правових засад відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації базується на напрацюваннях у сфері цивільно-правової відповідальності та зобов'язань із відшкодування шкоди таких вчених, як: Б. С. Антімонов, О.І. Антонюк, А. М. Белякова, Д. В. Боброва, О. Г. Братель, М. І. Бублик, В.А. Васильєва, О. А. Волков, С. Д. Гринько, О. В. Дзера, Г.В. Єрмоменко, О. П. Завадська, А.І. Загорулько, О.С. Йоффе, В.М. Ігнатенко, І. С. Канзафарова, Т. С. Ківалова, В. М. Комарницький, Л. В. Красицька, Н. С. Кузнєцова, Р. А. Майданик, О. А. Мельниченко, Ю. В. Лесько, В. В. Луць, П.Є. Недбайло, В.Т. Нор, О. О. Отрадна, І. В. Подколзін, В. Д. Примак, Р. В. Приходько, П.М. Рабинович, А.М. Савицька, І. В. Спасибо-Фатєєва, Р. О. Стефанчук, Н. В. Терещенко, О. А. Устименко, Є. О. Харитонов, О. І. Харитонов, О. В. Церковна, О. Ю. Черняк, Я. М. Шевченко, С. І. Шимон, Р.Б. Шишка, К. Б. Ярошенко, А. В. Янчук та інші.

Питання сутності правового режиму воєнного стану, відшкодування шкоди, завданої внаслідок воєнних дій, проблематика державного імунітету в цій категорії справ та пов'язані аспекти міжнародного публічного і гуманітарного права досліджувались у працях таких вітчизняних та зарубіжних науковців, як: С.Р. Асірян, С. Борис, О. Валендюк, Х.В. Войцеховська, Д. Васильєва, О. В. Веренкіотова, М. М. Гнатовський, М. Гнатюк, С. Даців, Д. О. Єгерський, С. В. Іванов, О.М. Клименко, В. І. Король, Т. Р. Короткий, Л.В. Мамчур, М. О. Медведєва, Р. І. Мельник, Н. Мельцер, О. В. Небильцова, А. Ніколенко, В. Д. Примак, А. Ріпенко, О. В. Сенаторова, Б. М. Тична, І. С. Тімуш, В. В. Топольницький, Н. В. Хендель, Т. П. Чубко, М. Alvarez, T. Hanson T., R. Reuveny, E. Ordway, N. Clerici, D. Armenteras, P. Kareiva, K. Gaynor тощо.

Наукова новизна дисертації обумовлена отриманими результатами, сформульованими в основних положеннях і висновках дослідження.

Уперше:

1. Обґрунтовано, що шкода, заподіяна лісовому фонду України внаслідок збройної агресії Російської Федерації, є самостійним різновидом воєнної екологічної шкоди, яка має комплексний характер та охоплює ресурсний, екосистемний, кліматичний, економічний і безпековий виміри, а тому не може розглядатися виключно як шкода природному ресурсу у традиційному розумінні.
2. Сформульовано концептуальний підхід до відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України внаслідок збройної агресії РФ, який ґрунтується на поєднанні компенсаційної, реституційної та екосистемно-відновлювальної складових і передбачає відновлення не лише лісових ресурсів, а й екосистемних функцій та послуг лісів.
3. Доведено, що чинна система визначення шкоди та збитків, завданих лісовому фонду України внаслідок збройної агресії РФ, не забезпечує реалізації принципу повного відшкодування, оскільки не охоплює вартість втрачених екосистемних послуг, витрати на екосистемне відновлення та супутні витрати, пов'язані з оцінкою й документуванням шкоди. У зв'язку з цим обґрунтовано необхідність вдосконалення чинної Методики визначення шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації шляхом включення до структури шкоди витрат на відновлення лісових екосистем, оцінювання втрачених екосистемних послуг, витрат на розмінування, рекультивацію та документування шкоди.
4. Обґрунтовано необхідність інтеграції концепції екосистемних послуг у національний механізм відшкодування екологічної шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії РФ, зокрема шляхом законодавчого закріплення поняття «екосистемні послуги лісів», розроблення спеціального законодавства у сфері екосистемних послуг та внесення відповідних змін до методик визначення шкоди довкілля. Так, зокрема, пропонується законодавчо закріпити поняття «екосистемні послуги лісів», доповнивши статтю 1 Лісового кодексу України частиною 14 у наступній редакції:

«Екосистемні послуги лісів – це всі корисні ресурси та вигоди, які людина може отримати від лісових екосистем (забезпечення деревиною та іншими продуктами лісового господарства, регулювання циркуляції води та повітря, клімату, збереження біорізноманіття, запобігання ерозії ґрунтів, створення сприятливого середовища для здоров'я і відпочинку людей тощо)». Обґрунтовано необхідність розробки та прийняття Закону України «Про екосистемні послуги», Стратегії державної політики щодо забезпечення екосистемних послуг в Україні на період до 2031 року та Операційного плану заходів з її реалізації на 2026-2028 роки; розроблення та впровадження методики економічної оцінки забезпечувальних, регулювальних, підтримувальних, культурних екосистемних послуг (зокрема тих, що надаються лісовими екосистемами) і створення Національного реєстру екосистемних послуг із забезпеченням відкритого доступу населення до нього.

5. Сформульовано авторський підхід до правового розуміння лісів, пошкоджених або знищених внаслідок бойових дій, як особливого об'єкта правової охорони та відновлення, правовий режим якого має враховувати екологічні, безпекові, гуманітарні та кліматичні наслідки збройної агресії. Так, зокрема, з метою оптимізації правового захисту та відновлення пошкоджених або знищених лісів загалом та лісів, пошкоджених або знищених внаслідок бойових дій зокрема, пропонуємо законодавчо закріпити поняття таких лісів, а саме:

«Пошкоджений ліс – це ліс, що зазнав негативного впливу внаслідок заподіяння йому такої шкоди, що значно погіршує його якість, зменшує цінність та призводить до часткової втрати/обмеження надання ним екосистемних послуг.

Ліс, пошкоджений внаслідок бойових дій – це ліс, що зазнав негативного впливу внаслідок бойових дій, тобто на такій лісовій ділянці внаслідок застосування вибухової зброї, пересування військової техніки, пожеж, мінування або інших бойових дій відбулося часткове або повне знищення

деревної, чагарникової чи ґрунтової рослинності, деградація ґрунтів, забруднення токсичними речовинами, а також порушення екологічної рівноваги, що призвело до часткової втрати/обмеження надання лісом екосистемних послуг.

Знищений ліс – це ліс, що повністю припинив своє існування як екосистема, загинув, припинив своє існування за цільовим призначенням, припинив надавати екосистемні послуги.

Ліс, знищений внаслідок бойових дій – це ліс, що повністю припинив своє існування як екосистема, загинув, припинив своє існування за цільовим призначенням, припинив надавати екосистемні послуги внаслідок бойових дій».

6. Обґрунтовано, що державна екологічна та лісова політика в умовах збройної агресії РФ повинна трансформуватися з переважно ресурсно-охоронної моделі у модель екосистемної стійкості та післявоєнного природовідновлення, орієнтовану на забезпечення екологічної безпеки, кліматичної стабільності та виконання євроінтеграційних зобов'язань України.
7. Доведено недостатність класичних міжнародно-правових механізмів відповідальності держав для забезпечення оперативного й ефективного відшкодування шкоди, заподіяної довкіллю України внаслідок збройної агресії РФ, у зв'язку з чим обґрунтовано необхідність формування спеціального міжнародного компенсаційного механізму для України.

Удосконалено:

1. Визначення змісту та структури механізму відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією РФ, до складових якого віднесено мету, підстави, умови, форми, способи, порядок, гарантії та перспективи такого відшкодування у національних і міжнародних юрисдикційних механізмах.
2. Співвідношення реституції, компенсації та сатисфакції як форм міжнародно-правового відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок міжнародно-протиправних діянь держави-агресора. Зокрема, визначено, що формами

відшкодування шкоди, заподіяної довкіллю загалом та лісовому фонду зокрема, можуть бути реституція (повернення окупованих земель лісогосподарського призначення, їх розмінування, лісовідновлення, рекультивація тощо) та компенсація (грошове відшкодування заподіяної лісовому фонду шкоди, що включатиме також кошти на відновлення лісових екосистем (лісовідновлення, рекультивацію), компенсацію втрат екосистемних послуг та відшкодування витрат на розмінування лісів).

3. Визначення ролі державної екологічної політики у системі відшкодування шкоди, заподіяної довкіллю внаслідок збройної агресії РФ, з урахуванням сучасних викликів екологічній безпеці та євроінтеграційного курсу України.
4. Підходи до адаптації національного лісового законодавства до європейських стратегій сталого управління лісами, кліматичної політики та екосистемного підходу. У зв'язку з цим доведено необхідність гармонізації національного лісового законодавства та державної лісової політики України з положеннями Європейського зеленого курсу, Лісової стратегії ЄС до 2030 року та інших міжнародних документів у сфері охорони та відновлення лісів.

Набули подальшого розвитку:

1. Наукові положення щодо міжнародно-правової відповідальності держави за заподіяння шкоди довкіллю внаслідок збройної агресії та механізмів реалізації принципу повного відшкодування екологічної шкоди. Зокрема встановлено, що існуючі міжнародні юрисдикційні інституції, а саме: Міжнародний суд ООН, Європейський суд з прав людини, Міжнародний кримінальний суд та інші механізми мають обмежені можливості щодо забезпечення повного, швидкого та реально виконуваного відшкодування шкоди довкіллю. У зв'язку з цим обґрунтовано необхідність формування спеціального міжнародного компенсаційного механізму для України, який має включати міжнародний реєстр збитків, компенсаційну комісію та компенсаційний фонд, наповнення якого повинно здійснюватися, зокрема, за рахунок конфіскованих активів Російської Федерації та пов'язаних із нею осіб

2. Правове розуміння екологічної шкоди в умовах війни як комплексної категорії, що поєднує шкоду природним ресурсам, екосистемам, біорізноманіттю та екосистемним послугам.
3. Науково-правові засади післявоєнного відновлення лісів України на основі принципів сталого розвитку, екосистемного підходу та кліматичної стійкості.
4. Теоретичні положення щодо ролі екосистемного підходу у розвитку сучасного екологічного права та трансформації механізмів охорони й відновлення природних ресурсів в умовах воєнних загроз.

Практичне значення дисертаційної роботи. Фактичний матеріал дисертації, основні її положення та узагальнення, сформульовані у висновках, можуть бути використані: у науково-дослідній діяльності – для підготовки наукових досліджень з екологічного права; у навчальному процесі – для лекційного і методичного забезпечення навчальних дисциплін «Екологічне право», «Міжнародне екологічне право» для здобувачів вищої освіти за спеціальностями «Право», «Міжнародне право»; у правотворчій та правозастосовній діяльності – для вдосконалення певних правових норм, що регулюють засади відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації.

Особистий внесок. Дисертаційна робота є результатом дослідницької праці автора в галузі екологічного права, зокрема правових засад відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Працю було обговорено на засіданні відділу проблем аграрного, земельного, екологічного та космічного права Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України.

Матеріали дисертаційної роботи оприлюднено на наукових конференціях різних рівнів, зокрема міжнародних та всеукраїнських: Міжнародній науково-практичній конференції «Свобода, безпека та незалежність: правовий вимір» (м. Київ, Національний авіаційний університет, 24 лютого 2023 року); Круглому столі «Актуальні проблеми земельного, аграрного та екологічного права в умовах сучасних викликів і загроз», присвяченому 100-річчю з дня народження доктора

юридичних наук, професора Вовка Ю. О. (м. Харків, Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого, 12 травня 2023 року); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні питання юридичної науки в дослідженнях молодих вчених» до Дня науки та 30-річчя Національної академії правових наук України (м. Київ, 18 травня 2023 року); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Концепт Природи в сучасному праві»: науково-методологічні питання розвитку екологічного, земельного, аграрного та інших галузей права», присвяченій світлій пам'яті докторки юридичних наук, професорки, член-кореспондентки НАПрН України, заступниці декана юридичного факультету з навчальної роботи заочного відділення (2002–2004), завідувачки кафедри екологічного права юридичного факультету (2011–2018), професорки кафедри екологічного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка Марії Василівни Краснової (м. Київ, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 26 травня 2023 року); XIV Міжнародній юридичній науково-практичній конференції до Дня захисників і захисниць України та світлій пам'яті захисника України, наукового співробітника Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України Олександра Анатолійовича Поліводського (м. Київ, Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 11 жовтня 2023 року); IX Міжнародній науково-практичній конференції «Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права» (м. Кременчук, 22–23 грудня 2023 року); Круглому столі «Пріоритетні напрями розвитку аграрного, земельного та екологічного права в сучасних умовах», присвяченому 100-річчю від дня народження д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України Шелестова В.С. (м. Харків, Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого, 22 лютого 2024 року); XIV Міжнародній науково-практичній конференції «Правова парадигма відновлення України: проблеми та перспективи» (м. Київ, Національний авіаційний університет, 23 лютого 2024 року); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Перші наукові читання з сучасних проблем земельного, аграрного та екологічного права крізь призму творчої спадщини професора Василя Лук'яновича Мунтяна» (м. Київ, Київський

національний університет імені Тараса Шевченка, 4 квітня 2024 року); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Еколого-правові детермінанти соціально-економічного розвитку держави: виклики воєнного часу та перспективи повоєнного відновлення» (м. Київ, ДУ «ІЕПД імені В.К. Мамутова НАН України», 26 квітня 2024 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні виклики розвитку юридичної науки і практики в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови» (м. Київ, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2 травня 2024 року); Науково-практичній конференції, присвяченій Дню Європи, 220-річчю Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого та 5-річчю кафедри права Європейського Союзу (м. Харків, Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого, 9 травня 2024 року); VII Міжнародній науково-практичній конференції «Правові засади організації та здійснення публічної влади», присвяченій світлій пам'яті доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова (м. Хмельницький, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 17 травня 2024 року); II Всеукраїнській науково-практичній конференції до Дня науки «Актуальні питання юридичної науки в дослідженнях молодих вчених» (м. Київ, Інститут правотворчості та науково-правових експертиз НАН України, 17 травня 2024 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Інтеграція України до Європейського Союзу: виклики в умовах воєнного стану», присвяченій пам'яті професора П.П. Заवортюка та професора В.Н. Денисова (м. Київ, Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 4-6 листопада 2024 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове забезпечення екологічної та продовольчої безпеки в умовах збройних конфліктів та кліматичних змін: світовий досвід та Україна», присвяченій 75 річниці Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України (м. Київ, Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України, 15 листопада 2024 року); XV Міжнародній науково-практичній конференції «Правова система України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану» (м. Київ, Державний університет «Київський авіаційний

інститут», 21 лютого 2025 року); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Правове регулювання забезпечення ядерної та радіаційної безпеки в Україні в мирних умовах та в умовах воєнного стану (до 39-х роковин катастрофи на Чорнобильській АЕС)» (м. Київ, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 25 квітня 2025 року); VIII Міжнародному молодіжному науковому юридичному форумі (м. Київ, Державний університет «Київський авіаційний інститут», 15-16 травня 2025 року), VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Правові засади організації та здійснення публічної влади», присвяченій світлій пам'яті доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова (м. Хмельницький, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 16 травня 2025 року); Міжнародній науково-практичній онлайн/офлайн конференції «Правові аспекти агроекологічного розвитку України», присвяченій 100-річчю від народження академіка В.З. Янчука (м. Київ, НУБіП України, 23 травня 2025 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Довкілляве законодавство України та захист екологічних прав громадян в умовах євроінтеграції» (м. Івано-Франківськ, Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, 21 листопада 2025 року); Всеукраїнському круглому столі «Концептуальні засади розвитку земельного, аграрного та екологічного законодавства в умовах кліматичних змін», присвяченому 75-річчю від дня народження д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України Олексія Олексійовича Погрібного (м. Харків, , Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого, 28 листопада 2025 року); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Треті наукові читання з сучасних проблем земельного, аграрного та екологічного права крізь призму творчої спадщини професора Василя Лук'яновича Мунтяна» (м. Київ, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 26 березня 2026 року); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Чорнобильська катастрофа: філософсько-правовий та соціально-економічний дискурс» (м. Київ, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 24 квітня 2026 року).

Матеріали дисертаційної роботи використано в процесі участі дисертанта в підготовці двох наукових експертних висновків у відповідь на запити Національного агентства з питань запобігання корупції, а саме: 1. Наукового висновку щодо здійснення функцій контролю за дотриманням вимог лісового законодавства у державному підприємстві «Ліси України» (ДОДАТОК Б); 2. Наукового висновку щодо наявності/відсутності порушення вимог законодавства при прийнятті ДП «Ліси України» рішень, пов'язаних із обґрунтованістю виділення земель лісового фонду під будівництво лісових автомобільних доріг, підготовкою документів для отримання лісорубних квитків та здійсненням рубок на ділянках, передбачених проектною документацією для будівництва лісових автомобільних доріг (ДОДАТОК В), а також Висновку щодо проєкту розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії формування та реалізації державної політики у сфері управління екосистемними послугами на період до 2030 року та затвердження Операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2027 роках» (ДОДАТОК Г).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження викладено в одній статті у журналі, що включений до наукометричної бази Web of Sciences, (у співавторстві з Н.Р. Малишевою; внесок авторів є паритетним), чотирьох статтях (всі одноособові), опублікованих у фахових виданнях України категорії «Б», та 23 тезах наукових доповідей (22 одноособові, одні у співавторстві з Н.Р. Малишевою, внесок авторів є паритетним), що засвідчують апробацію матеріалів дослідницької роботи.

Структура дисертації обумовлена метою та завданнями дослідження. Дисертаційна робота складається зі вступу, двох розділів, поділених на вісім підрозділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 278 сторінок. Основний текст дисертації становить 173 сторінки, список використаних джерел налічує 266 найменувань на 33 сторінках, додатки – 69 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ ЛІСОВОМУ ФОНДУ УКРАЇНИ У ЗВ'ЯЗКУ ЗІ ЗБРОЙНОЮ АГРЕСІЄЮ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

1.1. Відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, в системі державної екологічної політики

З 2014 року триває збройна агресія Російської Федерації проти України. Ще до повномасштабного вторгнення Росією було заподіяно значної шкоди українському довкіллю. Після 24 лютого 2022 року негативний вплив агресора на довкілля посилюється і досягнув безпрецедентно жахливих проявів. Отже, «збройна агресія Російської Федерації проти України щодня створює загрозливі умови для екологічної безпеки людей, заподіює значну шкоду лісам та іншим природним екосистемам, загрожує можливості провадження лісгосподарської діяльності в країні. Починаючи з 20 лютого 2014 р. бойові дії продовжуються на площі близько 2731 тис. гектарів. У лісах переміщується важка військова техніка, велися або ведуться бойові дії, що може призвести як до забруднення вибухонебезпечними предметами, так і до порушення наземних екосистем, ґрунтів, водних об'єктів та водогосподарських систем. Накопичення твердих побутових відходів, знищеної військової техніки матиме негативний вплив на навколишнє природне середовище у довгостроковій перспективі. На сьогодні визначити повний обсяг збитків, завданих лісовому господарству, неможливо через забруднення окремих ділянок лісів вибухонебезпечними предметами» [48]. Українська держава потребує зваженої та дієвої екологічної політики, важливою складовою якої є відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації.

Екологічна політика, як особливе суспільно-політичне і правове явище, протягом доволі тривалого часу становить предмет наукових досліджень. Це, насамперед, праці таких вчених, як: М.І. Хилько (комплексний аналіз сутності

екологічної політики) [204]; А.В. Матвійчук (системне дослідження екологічної політики) [112]; М. Андрієнко і В. Шако (класифікація екологічної політики залежно від рівнів реалізації) [7]; І. Гаєвський (систематизація концептуальних підходів до екополітики) [39]; Г.М. Буканов (формування та реалізація державної екологічної політики на регіональному рівні) [21]; І. Кононенко (огляд державної екологічної політики в умовах децентралізації влади) [88]; Д.Л. Фелонюк (правові засади інституційно-функціонального забезпечення формування та здійснення сучасної екологічної політики України) [198] та ін.

Окремі правові аспекти державної екологічної політики були об'єктом досліджень провідних представників вітчизняної науки екологічного права: В.І. Андрейцева, Г. В. Анісімової, Г.І. Балюк, А.П. Гетьмана, О.С. Заржицького, І.І. Каракаша, В.В. Костицького, М.В. Краснової, Ю.А. Краснової, Н.Р. Малишевої, В.В. Носіка, А.К. Соколової, Є.П. Суєтнова, Ю.С. Шемшученка та інших.

У перекладі з грецької слово «політика» означає мистецтво управління державою. Серед багатьох напрямів політики (оборонна, економічна, культурна тощо) дедалі більшого значення набуває екологічна політика держави (національна екологічна політика) і людського суспільства загалом (глобальна екологічна політика). Усі напрями політики тісно пов'язані між собою та взаємозалежні й визначаються метою, яка може бути поточною чи довгостроковою (стратегічною). Стратегічною метою сучасної екологічної політики є забезпечення сталого розвитку, що має на меті гармонійні взаємовідносини між людиною і природою, де інтереси нинішнього покоління не ставлять під загрозу інтереси прийдешніх поколінь.

Науковці розглядають екополітику як: 1) «(від грец. *politike* – державна діяльність) систему заходів, пов'язаних із впливом суспільства на природу» [122, с. 117]; 2) «комплекс заходів, спрямованих на збереження чи поліпшення екологічної ситуації» [143]; 3) «систему заходів, пов'язаних із цілеспрямованим впливом суспільства на природу з метою запобігання, мінімізації або ліквідації негативних для людини та природи наслідків такого впливу» [124, с. 85].

В.С. Сивицький визначає екологічну політику як «екологічно орієнтовану полісуб'єктну й багаторівневу діяльність, яка передбачає залучення специфічного інструментарію (нормативно-правового й організаційно-правового характеру), що ґрунтується на ідеології екоцентризму й застосуванні екосистемного підходу, з метою збереження, захисту й покращення якості навколишнього середовища як фундаментальних передумов забезпечення природного права кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Відповідне розуміння явища екологічної політики, на його думку, розкриває її специфічну сутність й особливі засоби реалізації, серед яких провідне місце займають засоби нормативно-правового характеру» [172, с. 825-828]. Проте, на нашу думку, національна екологічна політика ґрунтується на ідеології антропоцентризму, а не екоцентризму (як вважає автор наведеного вище поняття екологічної політики). Ідеологія антропоцентризму закріплена конституційно. Відповідно до ст. 3 Конституції України «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [89]. На думку М.В. Краснової, «вказаний антропоцентричний науковий підхід є підтвердженням помилковості розуміння концептуальних засад фактичної взаємодії Суспільства і Природи, є схилянням до позиції так званого панування Людини над Природою, є спробою виправдати існуючі наслідки людської діяльності, розвиток науково-технічного прогресу, які й призводять до не зворотних процесів у самій Природі, тим, що, мовляв, Природі байдуже до цих процесів, адже це є наслідком існування Людини як частини самої Природи, як власне байдуже і самій Людині про те, що буде після того, як її самої не стане» [98, с.36]. Людина є лише частиною Природи, її складовою. Отже, Природа є найвищою соціальною цінністю, і усвідомлення цього матиме наслідком перехід від антропоцентричного підходу до екоцентричного. Саме цю ідею обстоює М.В. Краснова та пропонує на рівні Основного Закону «визнати природу, в тому числі перетворену внаслідок антропогенного впливу (навколишнє природне середовище, середовище життєдіяльності) найвищою соціальною цінністю» [99, с.8-12].

Визначні представники еколого-правової науки пропонують альтернативні розуміння сутності державної екологічної політики. Так, В. І. Андрейцев розуміє під нею «організаційну та регулятивно-контрольну діяльність суспільства і держави, спрямовану на охорону, невиснажливе використання та відтворення природних ресурсів, оздоровлення довкілля, ефективне поєднання функцій природокористування та охорони природи, забезпечення норм екологічної безпеки» [5, с. 115]. О. С. Заржицький вважає, що «екологічна політика являє собою комплекс засобів і заходів, спрямованих суспільством і державою на охорону та оздоровлення довкілля, ефективне поєднання природокористування і природоохорони та забезпечення нормальної життєдіяльності громадян» [64, с.9]. Г. В. Анісімова визначає її як «систему правових, організаційних, економічних, соціальних, ідеологічних та інших заходів держави, які вживаються задля збереження безпечного для існування природи, захисту життя і здоров'я населення, досягнення гармонійної взаємодії суспільства і природи, охорони, раціонального використання та відтворення природних ресурсів» [9, с. 158]. Ґрунтовне визначення екологічної політики запропонував А. П. Гетьман, розуміючи під нею «діяльність держави, що спрямована на досягнення пріоритетних (стратегічних) цілей, а саме: збереження природних об'єктів та комплексів, екосистем, підтримання їх цілісності та життєзабезпечувальних функцій, сталого розвитку суспільства, підвищення якості навколишнього природного середовища та життя, покращення здоров'я населення й демографічної ситуації, запровадження безвідходних і маловідходних, екологічно чистих технологій, розвитку екологічної освіти і виховання, забезпечення екологічної безпеки держави та захисту екологічних прав та інтересів громадян. Екологічна політика України розглядається як інтегрований фактор соціально-економічного розвитку держави, який сприяє забезпеченню переходу до сталого розвитку економіки та впровадження екологічно збалансованої системи природокористування» [42, с. 275–276].

Підтримуємо слушну думку, висловлену у вітчизняній юридичній науці: «при розкритті такого явища, як «екологічна політика», потрібно виокремити визначення, за яким екологічна політика становить діяльність у сфері охорони та

оздоровлення природи, оптимального використання та відновлення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки для людей, встановлення гармонійних взаємовідносин між людиною і природою. Крім цього, спостерігається й відмінне визначення: екологічна політика – система заходів на міжнародному і національному рівнях, спрямована на реалізацію стратегії сталого екологічно безпечного соціально-економічного розвитку суспільства. Найбільш узагальненим є розуміння екологічної політики як діяльності, спрямованої на захист навколишнього середовища, раціональне, бережливе використання різноманітних природних ресурсів тощо» [73, с.12].

Узагальнюючи наведені вище наукові формулювання сутності державної екологічної політики, ми бачимо, що одні науковці визначають екополітику через розкриття не лише її сутності, а й мети, завдань тощо. Проте, найбільш лаконічне її розуміння охоплює комплекс заходів держави у сфері екології.

На нашу думку, державну екологічну політику слід розуміти як цілеспрямовану діяльність держави, що охоплює комплекс правових, організаційних, економічних та інших заходів у сфері використання природних ресурсів, охорони довкілля та забезпечення екологічної безпеки [84, с. 850-851].

Відомими є низка класифікацій екологічної політики. Так, залежно від рівня реалізації екологічної політики виділяють різні її типи або види. Наприклад, найбільш поширеним є підхід, за яким виокремлюють: глобальну або міжнародну екологічну політику; державну екологічну політику; регіональну екологічну політику; місцеву і локальну екологічну політику [73, с. 13].

Захист екосистем суші (а ліси є різновидом таких екосистем) є 15-ою з 17-ти з Цілей Сталого Розвитку (далі – ЦСР) [173]. Досягнення Україною ЦСР є однією з основних засад державної екологічної політики [132].

Відповідно до ст. 16 Конституції України «забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави» [89]. Право на безпечне для життя та здоров'я людини довкілля є конституційним правом. Згідно зі ст. 50

Конституції України «кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди» [89].

Мету та цілі державної екологічної політики визначає базовий екологічний Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 року (далі – Закон). Преамбула Закону зазначає, що «охорона навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини – невід'ємна умова сталого економічного та соціального розвитку України. З цією метою Україна здійснює на своїй території екологічну політику, спрямовану на збереження безпечного для існування живої і неживої природи навколишнього середовища, захисту життя і здоров'я населення від негативного впливу, зумовленого забрудненням навколишнього природного середовища, досягнення гармонійної взаємодії суспільства і природи, охорону, раціональне використання і відтворення природних ресурсів» [157].

Наразі стратегічним документом, що визначає основні засади екологічної політики держави, є Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року (далі – Екостратегія-2030) [132]. У документі, зокрема, наголошується, що «протягом тривалого часу економічний розвиток держави супроводжувався незбалансованою експлуатацією природних ресурсів, низькою пріоритетністю питань захисту довкілля, що унеможливлювало досягнення збалансованого (сталого) розвитку» [132]. Зрозуміло, що збройна агресія Російської Федерації проти України лише погіршила ситуацію.

Метою державної екологічної політики Екостратегія-2030 визначає «досягнення доброго стану довкілля шляхом запровадження екосистемного підходу до всіх напрямів соціально-економічного розвитку України з метою забезпечення конституційного права кожного громадянина України на чисте та безпечне довкілля, впровадження збалансованого природокористування і збереження та відновлення природних екосистем» [132].

Значною прогалиною правового регулювання ми вважаємо той факт, що Екостратегія-2030 серед стратегічних цілей та завдань не називає відшкодування

шкоди довкіллю, заподіяної внаслідок збройної агресії Російської Федерації, акцентуючи увагу лише на екологічних проблемах Донбасу, та визначає стратегічним завданням відновлення та збереження навколишнього природного середовища Донбасу [132]. Зрозуміло, що документ було прийнято ще до повномасштабного вторгнення РФ на територію України. Однак це стратегічний закон, отже зміни до нього потрібно внести обов'язково та якнайшвидше. Екостратегія-2030 має містити у переліку проблем шкоду, заподіяну довкіллю внаслідок збройної агресії РФ, а шляхи і механізми її відшкодування – як стратегічну ціль та завдання сучасної державної екологічної політики.

Як бачимо, до цього часу до Екостратегії-2030 не внесено відповідні зміни та доповнення, що пов'язані із негативними наслідками російської збройної агресії на довкілля України загалом та на її лісовий фонд зокрема. Закон, що визначає стратегію (основні напрями) державної екологічної політики, не може залишати поза увагою ці проблеми. Отже, пропонуємо перелік першопричин екологічних проблем України доповнити реченням такого змісту: «заподіяння шкоди довкіллю внаслідок збройної агресії Російської Федерації». Складові Екостратегії-2030, що характеризують сучасний стан довкілля в Україні через характеристику його складових (зокрема «Охорона лісів») необхідно осучаснити, доповнивши їх актуальною інформацією щодо шкоди, заподіяної російською збройною агресією. Перелік стратегічних цілей, на досягнення яких спрямована державна екологічна політика України, слід включити Ціль 6. Формування механізму притягнення Російської Федерації до відповідальності за шкоду, заподіяну довкіллю внаслідок збройної агресії проти України».

Отже, в основу формування та реалізації екологічної політики України покладено принцип сталого розвитку, що передбачає гармонійне поєднання трьох його складових: економічної, екологічної та соціальної. Водночас, як зазначає Д.Л. Фелонюк, «побудова дієвої моделі інституційно-функціонального забезпечення такої політики в українських реаліях супроводжується окремими складнощами й проблемами об'єктивного і суб'єктивного характеру, що вимагає активізації та більшої координації зусиль держави й недержавних структур, окремих громадян у

напрямі реального досягнення цілей сталого розвитку, а також створення для цього дійсно ефективного механізму управління й регулювання у сфері охорони і збереження навколишнього природного середовища, безпеки довкілля, раціонального природокористування з відповідною нормативно-правовою регламентацією» [198, с. 159-160].

Важливою складовою державної екологічної політики є лісова політика.

В Екостратегії-2030 зазначається, що «лісистість становить 15,9 відсотка території України. Ліси на території держави розміщені нерівномірно, від 3,7 відсотка у Запорізькій до 51,4 відсотка у Закарпатській областях. Оптимальним, за європейськими рекомендаціями, є показник лісистості 20 відсотків, для досягнення якого необхідно створити більше двох мільйонів гектарів нових лісів. Водночас створення нових лісів не повинне здійснюватися шляхом заліснення унікальних степових ділянок» [132].

«Основними причинами виникнення проблем у лісовій сфері є недосконалість системи управління та розвитку лісового господарства, відсутність правових та економічних механізмів, стимулювання запровадження природозберігаючих технологій, недосконалість податкової бази, а також нечіткість визначення правового статусу щодо управління землями під полезахисними лісовими смугами» [132]. Після повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України зазначені вище проблеми у лісовій сфері, на жаль, зберігаються, але до них додалися нові. За даними Міндовкілля, війна завдала шкоди майже третині українських лісів. Насамперед, це пожежі, вибухи боєприпасів, перманентне шумове забруднення, будівництво фортифікаційних споруд у лісах та заготівля деревини для цих потреб, а також забруднення лісових ґрунтів відходами війни. Внаслідок цього значна шкода заподіюється лісовому біорізноманіттю, зокрема руйнуються природні оселища та гине значна кількість представників флори і фауни на значній території, втрачаються традиційні місця розмноження і міграційних шляхів багатьох видів фауни. Через зазначені вище негативні явища громадяни України втрачають екосистемні послуги, що надаються лісами, або недоотримують їх [84, с. 852].

Лісова політика є важливою складовою державної екологічної політики і являє собою комплекс заходів, спрямованих на забезпечення раціонального та ефективного використання, охорони, та відновлення лісів творення в інтересах нинішнього та прийдешніх поколінь. Необхідною умовою її успішної реалізації є наявність системи управління лісами і лісовим сектором економіки на міжнародному і національному рівнях.

Стратегічним документом, що визначає засади лісової політики, є Державна стратегія управління лісами до 2035 року (далі – Стратегія), схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 року № 1777-р, метою розроблення якої є «забезпечення ефективного управління лісами на основі забезпечення сталого ведення лісового господарства, збереження біорізноманіття в лісах, адаптованого до кліматичних змін лісового господарства, популяризація професії лісівника у суспільстві, забезпечення фінансової стабільності лісової галузі та створення сприятливих умов для активізації розвитку деревообробної та суміжних галузей економіки. Стратегія розроблена з урахуванням потреби в проведенні єдиної державної політики у сфері лісових відносин, змін, які відбулися у лісовому господарстві за останні роки, та міжнародних зобов'язань України. Документ спрямований на визначення стратегічних цілей та показників для розв'язання екологічних, економічних та соціальних проблем лісового господарства та створення умов для його сталого розвитку з урахуванням географічних та інших особливостей» [48].

Згідно зі Стратегією основними проблемами у сфері лісового господарства є:

- «необхідність забезпечення балансу між екологічними, економічними та соціальними функціями ведення лісового господарства;
- недосконалий розподіл функцій управління, що призводить в окремих випадках до дублювання функцій або втрати їх виконання;
- незбалансованість системи правовідносин між суб'єктами лісового господарства з урахуванням можливої наявності конфлікту інтересів;
- високий рівень корупції та незаконної діяльності в лісах;

- дисбаланс фінансового забезпечення лісогосподарської діяльності, відсутність належного фінансування заходів з ведення лісового господарства та дефіцит відповідних фахівців у галузі;

- погіршення санітарного стану лісів;
- недостатня лісистість території України;
- застаріла інформація про ліси та лісове господарство України;
- ускладнення реалізації прав власності (користування) на ліси;
- відсутність механізмів управління лісами комунальної власності;
- відсутність економічних механізмів стимулювання запровадження природозберігаючих технологій або їх елементів, охорони, захисту, розширеного відтворення лісів, зокрема на землях приватної власності;

- відсутність прозорого механізму продажу деревини; незаконні рубки та обіг незаконно добутої деревини;

- низький рівень довіри до лісівників у суспільстві;
- низька відвідуваність лісів громадянами для рекреаційних цілей;
- недостатній рівень рекреаційної та екоосвітньої інфраструктури в лісах та місцях масового відпочинку населення;

- гендерна нерівність – недостатнє представництво жінок у лісовому господарстві, особливо на керівних та відповідальних посадах;

- шкода та збитки, завдані лісовому господарству внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України» [48].

Заподіяння шкоди та збитків лісовому господарству внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України додано до переліку основних проблем у сфері лісового господарства згідно з Розпорядженням Кабінету Міністрів України №840-р від 22 вересня 2023 року [67]. Отже, проблема, яка постала відразу після 24 лютого 2022 року, отримала своє законодавче закріплення лише через півтора року після повномасштабного вторгнення РФ на територію України. До того ж, законодавець говорить не про заподіяння шкоди та збитків лісовому фонду, а лише про «заподіяння шкоди та збитків лісовому господарству», обмежуючи в такий спосіб масштаби проблеми лише економічною складовою (поняття та сутність

шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації проаналізовано у підрозділах 1.3 та 1.4 цього дисертаційного дослідження).

Стратегія, зокрема, передбачає: «охорону пралісів, квазіпралісів та природних лісів; збереження цінних лісів через механізм виділення особливих цінностей для збереження та репрезентативних ділянок; закріплення поняття Смарагдової мережі (як інструменту збереження біорізноманіття); зміну підходів до ведення рубок у лісах (задекларовано потребу переходу від суцільних рубок до вибіркових і втілення принципів наближеного до природи лісівництва); врахування кліматичної ролі лісів тощо» [49].

Серед очікуваних результатів реалізації Стратегії названо «відновлення ведення лісового господарства в лісах, забруднених вибухонебезпечними предметами, та відновлення лісів, пошкоджених внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України» [48]. Проте у законодавстві не закріплено поняття та особливостей правового режиму таких лісів (у підрозділі 2.2 цього дисертаційного дослідження ми проаналізуємо цю прогалину у законодавстві і запропонуємо шляхи її вирішення).

На виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угоди про асоціацію) лісова політика України має узгоджуватися з лісовою політикою ЄС. Так, згідно зі ст. 294 Угоди про асоціацію передбачено, що «з метою сприяння сталому управлінню лісовими ресурсами Сторони зобов'язуються працювати разом для покращення правозастосування та управління в лісовій галузі та сприяти торгівлі легальною і екологічно безпечною лісовою продукцією» [195].

Отже, лісова політика України має узгоджуватися з європейською лісовою політикою. Задля досягнення цілей Паризької кліматичної угоди та Цілей сталого розвитку, 11 грудня 2019 року у Європарламенті був представлений Європейський Зелений Курс (далі – ЄЗК), відповідно до якого європейський континент має стати кліматично нейтральним у 2050 році. ЄЗК також має на меті захист, збереження та

примноження природного капіталу ЄС, а також захист здоров'я й благополуччя громадян від ризиків і впливу, пов'язаних з навколишнім середовищем. Водночас цей перехід має бути справедливим і інклюзивним. Він має ставити людей на перше місце та звертати увагу на регіони, галузі промисловості й працівників, які зіткнуться з найбільшими викликами [265].

Задля практичного втілення поставленої мети ЄС розробив низку нових стратегій, що відповідають цілям ЄЗК. Щодо лісової політики – це, зокрема, Стратегію біорізноманіття на період до 2030 року [234, с.3] та Лісову стратегію [239].

У травні 2020 року Європейська Комісія презентувала, можливо, найамбітніший природоохоронний документ в історії Європи — «Стратегію біорізноманіття ЄС до 2030 року: Повернення природи у наше життя». Стратегія містить конкретні зобов'язання та дії, які мають бути виконані на території ЄС до 2030 року. Документ покликаний «досягнути глобальних цілей, поставлених ЄЗК та Рамковою конвенцією ООН з охорони біорізноманіття, а в деяких питаннях — і перевершити їх. Країни ЄС прагнуть не лише зберегти на існуючому рівні біорізноманіття та сукупність екосистемних послуг, що надаються природними комплексами, а й стати протягом найближчого десятиліття світовим лідером зі збереження та відновлення природи, подаючи приклад іншим країнам» [183]. Стратегія передбачає збільшення кількості лісів та поліпшення їх стану та стійкості. У документі зазначено, що ліси мають величезне значення для біорізноманіття, регулювання клімату та водних ресурсів, забезпечення провізією, медикаментами та матеріалами, депонування та утримання вуглецю, стабілізації ґрунтів та очищення повітря та води. Вони також є природним місцем для рекреації та вивчення природи. Лісівники відіграють ключову роль у забезпеченні сталого управління лісами та відновлення і підтримання біорізноманіття в лісах. Окрім суворої охорони всіх первинних і старовікових лісів, що залишилися в ЄС, ЄС повинен збільшити кількість, якість та стійкість своїх лісів, зокрема, до пожеж, посухи, шкідників, захворювань та інших загроз, які можуть посилитися зі зміною клімату. Як зазначено у Стратегії, «щоб зберегти свою функцію як для

біорізноманіття, так і для клімату, всі ліси повинні бути збережені в належному стані. Стійкі ліси зможуть підтримувати стійкість економіки. Вони також відіграють важливу роль у забезпеченні матеріалами, продуктами та послугами, які є ключовими для кругової біоекономіки» [183].

Для реалізації зазначених вище завдань Європейська Комісія 16 липня 2021 року прийняла Нову лісову стратегію ЄС до 2030 року – «флагманську ініціативу ЄЗК, яка ґрунтується на Стратегії ЄС щодо біорізноманіття до 2030 року» [126]. Як сказано у документі, «Стратегія сприяє скороченню викидів парникових газів щонайменше на 55% до 2030 року та мінімізації зміни клімату в країнах ЄС до 2050 року» [253].

Як вірно зазначається у науковій літературі, «Лісова стратегія закликає також держави-члени розробити системи виплат та відшкодування за екосистемні послуги для власників і менеджерів лісів та пришвидшити впровадження практики вуглецевого землеробства за допомогою цього та інших державних інструментів» [68].

О. Ігнатенко виокремлює основні положення оновленої Лісової стратегії:

- «стратегічне бачення та конкретні дії щодо кількості та якості лісів в ЄС, посилення їх захисту, відновлення та стійкості;
- заходи з адаптації європейських лісів до нових умов, екстремальних та непередбачуваних погодних умов, спричинених зміною клімату;
- популяризація та підтримка методів управління лісами, орієнтованих на збільшення біорізноманіття, захист клімату, сильну та стійку лісову біоекономіку;
- оптимізація використання деревини відповідно до каскадного принципу, з пріоритетом деревним виробам, які можуть замінити аналоги на основі викопних матеріалів, з особливим акцентом на довговічні дерев'яні вироби;
- стимулювання розвитку недеревної лісової економіки, включаючи екотуризм та екосистемні послуги;
- зобов'язання суворо захищати останні старовинні та первинні ліси в ЄС для забезпечення збереження основних резервуарів біорізноманіття та важливих запасів вуглецю для майбутніх поколінь;

- заходи щодо вдосконалення концепції сталого управління лісами, пов'язані з кліматом та біорізноманіттям, впровадження найбільш сприятливих для клімату та біорізноманіття практик управління лісами, встановлення для лісів обов'язкових цілей відновлення природи у Законі ЄС про відновлення природи;

- розробка схем виплат власникам та менеджерам лісів за надання екосистемних послуг (наприклад, завдяки збереженню цілісних частин їх лісів), покриття витрат і втрачених доходів та пришвидшення впровадження практик вуглецевого землеробства (спеціалізована ініціатива стосовно вуглецевого землеробства буде представлена Комісією в кінці 2021 року);

- низка заходів з поліпшення якості управління лісами – від досліджень до навчання персоналу та консультативних послуг;

- оновлення системи моніторингу лісів в ЄС та посилення правових засад для виконання законодавства ЄС про захист лісів та збут деревини;

- дорожня карта для висадки трьох мільярдів додаткових дерев по всій Європі до 2030 року з повним дотриманням екологічних принципів – правильне дерево у правильному місці для правильної мети» [68].

Поряд з лісовою біоекономікою на основі деревини стратегія підкреслює «важливість сприяння розвитку біоекономіки, не пов'язаної з деревиною, що сприяє збереженню клімату та біорізноманіття» [253].

До 2030 року ЄС має намір висадити 3 млрд. додаткових дерев. Про це йдеться у Новій лісовій стратегії ЄС до 2030 року [253]. Для виконання цього завдання Європейська Комісія розробила дорожню карту дій, яка має на меті детально регламентувати таку висадку. Україна також намагається дотримуватись такого тренду: у рамках програми Президента «Зелена країна» передбачається «за 3 роки висадити 1 мільярд нових дерев, а за 10 років – збільшити площу лісів на 1 мільйон гектарів» [43].

Серед очікуваних результатів реалізації Державної стратегії управління лісами до 2035 року названо «відновлення ведення лісового господарства в лісах, забруднених вибухонебезпечними предметами, та відновлення лісів, пошкоджених внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України» [48].

Під час засідань COP26 у Глазго 110 країн, на частку яких припадає 85% лісів планети, серед яких і Україна, підписали Декларацію COP26. Вони взяли на себе зобов'язання до 2030 року зупинити процес втрати лісового покриву та розпочати його відновлення.

Шлях України до надання їй статусу кандидата на членство в ЄС тривав понад 20 років і лише 23 червня 2022 року був наданий. Якщо в Угоді про асоціацію мова йшла лише про «поступове наближення законодавства України до права та політик ЄС у сфері охорони навколишнього природного середовища» [195], зокрема приведення його у відповідність до положень 29 директив та регламентів, то нині, з набуттям нашою країною статусу кандидата на вступ до Євросоюзу, має відбутися досить стрімкий процес безумовної адаптації національного екологічного законодавства до положень актів Екологічного *acquis* ЄС.

27 липня 2023 року Європейська Комісія опублікувала два нових керівні принципи, спрямовані на сталу лісову практику: керівні принципи «Ближче до природи» та керівні принципи щодо схем оплати лісових екосистемних послуг. Ці два керівні принципи є ключовими досягненнями Лісової стратегії ЄС [127].

Керівні принципи «Ближче до природи» спрямовані на зміцнення багатофункціональності лісів і їхньої життестійкості до зміни клімату, одночасно сприяючи довгостроковим економічним та іншим соціальним вигодам. Ці керівні принципи орієнтують на екосистемну форму управління лісами, яка сприяє різноманітності і різноманітності лісів і менше покладається на втручання людини. Природна динаміка та структурна складність є визначальними факторами життестійкості лісів і їхньої адаптивної спроможності. Ліси, що складаються з декількох порід дерев, вікових класів і стадій життєвого циклу, більш життестійкі та пристосовані до зміни клімату і порушень, ніж одновікові монокультури, і приносять користь лісовим функціям, послугам і довгостроковій продуктивності лісу.

Наближене до природи лісове господарство також дає можливість використовувати більш широкий економічний потенціал лісів за межами резервів деревини. На додаток до деревних і недеревних матеріалів та продуктів, ліси

надають цінні екосистемні послуги, такі як середовища існування видів, очищення води, регулювання повеней та клімату. Поглинання вуглецю та недеревні лісові продукти, такі як мед, гриби або м'ясо диких тварин, є товарними джерелами доходу.

Рекомендації щодо наближення до природи впливають зі Стратегії біорізноманіття ЄС до 2030 року та Лісової стратегії ЄС до 2030 року та були розроблені у тісній співпраці з державами-членами і відповідними лісовими суб'єктами. Керівні принципи можуть використовуватися на добровільній основі національними та регіональними лісовими органами, а також безпосередньо лісовими менеджерами, які прагнуть впровадити в практику управління елементи «наближеного до природи» лісового господарства.

У керівних принципах щодо схем оплати лісових екосистемних послуг представлені різноманітні способи, за допомогою яких землевпорядники, включаючи лісників, можуть отримувати грошову вигоду від надання різних екосистемних послуг. Схеми оплати лісових екосистемних послуг – це альтернативний варіант забезпечення доходу за рахунок сталого та багатофункціонального управління лісами.

Ліси не лише забезпечують деревиною та недеревними матеріалами і продуктами, а й багатьма іншими послугами, такими як середовища існування видів, очищення води та регулювання повеней і клімату. Вони можуть зв'язувати вуглець і відіграють важливу у забезпеченні відновлюваною сировиною, продуктами харчування та ліками. Ці послуги необхідні для боротьби зі зміною клімату, переходу до біоекономіки замкненого циклу та підтримання здорового суспільства.

Незважаючи на фактичну вартість і зростаючий попит на лісові екосистемні послуги, виробництво деревини залишається основним, якщо не єдиним, джерелом доходу для власників і господарів лісів. Фінансові винагороди або прибуток від інших екосистемних послуг дуже обмежені.

Цей добровільний керівний документ має на меті надати інформацію та консультації, які допоможуть державним і приватним організаціям, власникам і

менеджерам лісів розробляти та впроваджувати схеми оплати лісових екосистемних послуг [127].

Рада Європейського Союзу 17 червня 2024 року остаточно ухвалила Закон про відновлення природи (the Nature Restoration Law), який, зокрема, передбачає відновлення щонайменше 20% земельних та морських територій ЄС до 2030 року. Закон охоплює широкий спектр екосистем: від наземних до морських, прісноводних та міських. Він визначає конкретні цілі та заходи для кожного типу екосистем.

Закон також містить специфічні вимоги для різних екосистем. Наприклад, для сільськогосподарських угідь необхідно покращити показники популяцій польових метеликів, запасів органічного вуглецю у ґрунтах та ландшафтного біорізноманіття. У лісовому господарстві – збільшити чисельність лісових птахів та насадити 3 мільярди дерев. Для річок передбачено усунення 25 000 км штучних бар'єрів до 2030 року.

Держави-члени мають розробити національні плани відновлення та регулярно звітувати про прогрес. Європейська Комісія переглядатиме застосування закону у 2033 році.

Цей закон покликаний допомогти ЄС виконати міжнародні екологічні зобов'язання, пом'якшити наслідки зміни клімату та відновити природу Європи згідно з Європейською Зеленою Угодою [60].

Угода про асоціацію є важливим документом, який визначає зобов'язання України, зокрема, у сфері лісового господарства, протидії незаконним рубкам та збереження біорізноманіття. Із набуттям Україною статусу кандидата на вступ до ЄС, екологічні зобов'язання у сфері охорони довкілля, зокрема щодо управління лісовими ресурсами значно розширюються. У рамках переговорного процесу особливе значення має Розділ 27 «Довкілля і зміна клімату», який охоплює комплексний підхід до збереження природних екосистем, включно з лісами. Це вимагає від України узгодження політики у сфері лісового господарства із низкою актів права ЄС. 1 квітня 2026 року Постановою Кабінету Міністрів №438 було

затверджено Національну програму адаптації законодавства України до права Європейського Союзу (*acquis* ЄС).

Стаття 294 Угоди про асоціацію встановлює умови торгівлі лісовою продукцією та визначає, що з метою сприяння сталому управлінню лісовими ресурсами Сторони зобов'язуються працювати разом для покращення правозастосування та управління в лісовій галузі, а також сприяють торгівлі легальною і сталою лісовою продукцією. Відповідно до статей 363 та 365 Угоди про асоціацію, «поступове наближення до права та політики ЄС у сфері охорони довкілля та імплементація політики з питань зміни клімату здійснюються відповідно до Додатків XXX та XXXI до Угоди про асоціацію» [195]. Стаття 360 Угоди про асоціацію закріплює, що «сторони розвивають і зміцнюють співробітництво з питань охорони довкілля й таким чином сприяють реалізації довгострокових цілей сталого розвитку і зеленої економіки» [195]. Статтею 363 визначено, що «поступове наближення законодавства України до права та політики ЄС у сфері охорони довкілля здійснюється відповідно до Додатка XXX до цієї Угоди» [195].

Наразі в Україні триває реформа лісогосподарської галузі, яка покликана докорінно змінити систему управління лісами, запровадити кращі європейські практики та зробити галузь прозорою [38].

Результатом цієї реформи має стати створення європейської моделі лісоуправління з використанням найкращих практик, перехід на ведення наближеного до природи лісівництва, збільшення площі лісів, подолання викликів та загроз (зокрема мілітарних) у сфері ведення лісового господарства тощо.

Протягом 2022 року було прийнято наступні нормативно-правові акти, спрямовані на реформування лісових відносин: постанова Кабінету Міністрів України від 20 травня 2022 року № 612 «Про затвердження Порядку організації охорони і захисту лісів» [156]; постанова Кабінету Міністрів України від 7 червня 2022 року № 1003 «Деякі питання реформування управління лісової галузі» [50]; Закон України від 20 червня 2022 року № 2321-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження лісів» [152]; наказ Міндовкілля від

29 червня 2022 року № 404 «Про затвердження Положення про міжрегіональні управління лісового та мисливського господарства Державного агентства лісових ресурсів України», зареєстрований в Міністерстві юстиції України 13 жовтня 2022 року за № 1231/38567 [155]; постанова Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2022 року № 1410 «Про внесення змін до правил відтворення лісів» [154]. 26 жовтня 2022 року відбулася державна реєстрація Державного спеціалізованого господарського підприємства «Ліси України». Висаджено 184,1 млн дерев на площі 31,3 тис. га в рамках програми Президента України «Зелена країна. Створено шість лісових селекційно-насінневих центрів для вирощування сіянців із закритою кореневою системою [181]. 7 лютого 2023 року постановою Кабінету Міністрів України №112 затверджено Порядок здійснення лісовпорядкування [145].

7 вересня 2022 року Уряд України прийняв постанову №1003, яка передбачає «утворення державного спеціалізованого господарського підприємства “Ліси України” та приєднання до нього спеціалізованих державних лісгосподарських підприємств, які належать до сфери управління Державного агентства лісових ресурсів, з подальшим перетворенням державного спеціалізованого господарського підприємства “Ліси України” в акціонерне товариство, 100 відсотків акцій якого належать державі» [50]. Отже, «ДП «Ліси України» здійснює господарську діяльність; Регіональні управління Держлісагентства впроваджують державну політику і контролюють діяльність лісокористувачів; Держлісагентство координує взаємодію двох вертикалей управління – ДП «Ліси України» та регіональних управлінь Держлісагентства» [166]. Державне спеціалізоване господарське підприємство «Ліси України» є одним із найбільших лісокористувачів Європи та найбільшим лісокористувачем України. Воно належить до сфери управління Держлісагентства. Звісно, будь-яка централізація та монополізація може мати своїм наслідком появу корупційної складової, підвищення корупційних ризиків. Національне агентство з питань запобігання корупції здійснило стратегічний аналіз корупційних ризиків у лісовому господарстві [91]. Автором цього дисертаційного дослідження у відповідь на запити Національного агентства з питань запобігання корупції підготовлено два

наукових експертних висновки (у співавторстві з П.Ф. Кулиничем, внесок авторів є паритетним), що безпосередньо стосуються науково-правового аналізу корупційних ризиків у сфері лісового господарства, а саме: 1. Науковий висновок щодо здійснення функцій контролю за дотриманням вимог лісового законодавства у державному підприємстві «Ліси України» (ДОДАТОК Б); 2. Науковий висновок щодо наявності/відсутності порушення вимог законодавства при прийнятті ДП «Ліси України» рішень, пов'язаних із обґрунтованістю виділення земель лісового фонду під будівництво лісових автомобільних доріг, підготовкою документів для отримання лісорубних квитків та здійсненням рубок на ділянках, передбачених проектною документацією для будівництва лісових автомобільних доріг (ДОДАТОК В).

В умовах війни багато лісових ресурсів втрачається. Виростити ліс непросто, це потребує доволі значного часу (40-50 років), ресурсів та фінансових затрат. Доволі ефективним засобом охорони, збереження, примноження та відновлення лісів вбачається охорона самосійних лісів. Так, 20 червня 2022 року Верховна Рада прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження лісів» (№ 2321-IX), який дає можливість легалізувати природньо залісені території. Це фактично дало зелене світло узаконенню самосійних лісів на землях сільськогосподарського призначення та на інших категоріях земель. Відповідно – це допоможе збільшити площу лісів. З прийняттям даного Закону Державне агенство лісового господарства України розпочало кампанію з виявлення та збереження самосійних лісів [194].

Відповідно до ч. 1 ст. 57¹ Земельного кодексу України «самозалісена ділянка – це земельна ділянка будь-якої категорії земель (крім земель лісогосподарського призначення, природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення) площею понад 0,5 гектара, вкрита частково чи повністю лісовою рослинністю, залісення якої відбулося природним шляхом» [152].

Надзвичайно важливе значення для охорони та збереження лісів має Постанова Кабінету Міністрів України від 12 травня 2023 року №499, якою затверджено Порядок створення охоронних зон для збереження біорізноманіття у

лісах та Порядок створення охоронних зон для збереження об'єктів Червоної книги України [146]. Відповідно до Постанови №499 такі охоронні зони «можуть створюватися для збереження: об'єктів Червоної книги України; регіональних рідкісних видів; типових та унікальних екосистем; видатних та найстаріших дерев. Ініціювати їх створення можуть будь-які юридичні особи, у тому числі громадські організації або ж науково-дослідні установи» [146].

Зазначені вище Порядки визначають лише загальні вимоги та умови режиму відповідних охоронних зон, що дозволяє запроваджувати доволі гнучкий та ефективний механізм їхньої охорони [197].

Як слушно зазначив ексміністр захисту довкілля та природних ресурсів України Руслан Стрілець, «практика швидкого створення охоронних зон навколо цінних видів чи оселищ успішно показала себе у західних країнах. Цей досвід стане корисним Україні в умовах повоєнного відновлення довкілля. Адже такий гнучкий режим дозволяє адаптувати охоронну зону для збереження абсолютно різних видів та оселищ» [197].

У контексті досліджуваної проблематики відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, як складової державної екологічної політики, надзвичайно важливе значення належить Екологічному договору для України (далі – Екодоговору), презентація якого відбулася 9 лютого 2024 року у Києві. Екодоговор – це план заходів для відновлення довкілля України від шкоди, завданої внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Договір розроблено Міжнародною робочою групою щодо екологічних наслідків війни, яку створили за ініціативи Президента України. Презентація Договору відбулася на заході, який провело Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України за організаційної підтримки Програми розвитку ООН (UNDP) в Україні. Новий документ є частиною запропонованої Україною Формули миру з 10 пунктів. Екодоговор є дуже важливим, зокрема в контексті імплементації восьмого пункту Української формули миру, який стосується екологічної безпеки. В Екодоговорі міститься 50 рекомендацій, які,

зокрема, визначають підходи до компенсації за заподіяну російською збройною агресією екологічну шкоду, а також пропозиції щодо зеленого відновлення [266].

У контексті визначення перспектив відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, пропонуємо звернути особливу увагу на деякі з 50 рекомендацій Екодоговору, а саме: «створити координаційний орган високого рівня, який би здійснював нагляд за надійною системою збору та збереження доказів екологічної шкоди, завданої війною» (рекомендація 1); «розробити комплексну стратегію збору та збереження даних на основі кращих міжнародних практик» (рекомендація 2); Міжнародна спільнота повинна надати спеціалізовану технічну допомогу та фінансову підтримку для створення та управління вищезгаданим координаційним органом, а також для розробки стратегії та методології збору даних (рекомендація 4); у співпраці з Україною міжнародна спільнота має створити міжнародний механізм відшкодування збитків, втрат або шкоди, завданих внаслідок міжнародно-протиправних дій Росії в Україні або проти неї (рекомендація 18); Україні слід розробити програму з розмінування лісів, заповідних зон та інших природних територій, які в інших країнах іноді розглядаються в останню чергу (рекомендація 30); Україні слід також заохочувати практики сталого землекористування після розмінування і вивільнення земель, де це можливо. Це може бути спрямовано на боротьбу з вирубкою лісів, деградацією земель і втратою біорізноманіття, а також на підтримку сталого землеробства, місцевих підприємств і природоорієнтованих рішень для підвищення стійкості до зміни клімату і забезпечення сталого життя (рекомендація 31) [56].

Як справедливо зазначає С.М. Тараненко, «документ акцентує увагу на трьох основних завданнях. Перше – оцінка збитків довкіллю, яких завдала і завдає росія на території України. Друге завдання – покарання за вчинення цих злочинів. Кожен факт злочину росії обов'язково стане основою для майбутніх судових процесів, а зрештою – основою доказової бази для компенсації та репарацій. Третє завдання – відновлення природи й усунення завданої шкоди, ідеться не просто про

відновлення, а про покращення життєвого простору людей за допомогою сучасних технологій та екологічних рішень» [188, с. 144].

Екодогівір має надважливе значення для відшкодування шкоди, заподіяної українському довкіллю у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, значну частину якої становить шкода, заподіяна лісовому фонду. Головна увага наразі зосереджена на фіксації, документуванні злочинів проти довкілля та створенні міжнародного компенсаційного механізму (Реєстр збитків, Компенсаційна комісія, Компенсаційний фонд). Важливе значення приділено також політиці розмінування, збереження та відновлення лісів.

Отже, проєвропейський вектор екологічної політики активно розвивається. У царині національної екологічної політики нещодавно відбулися надзвичайно деструктивні, на нашу думку, зміни. Ми маємо на увазі ліквідацію профільного екологічного міністерства. Постановою Кабінету Міністрів України від 21 липня 2025 року №903 «Деякі питання Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства» прийнято рішення ліквідувати Міністерство аграрної політики та продовольства України та Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, поклавши їхні функції на Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України [141]. Встановлено, що правонаступником майна, прав і обов'язків Мінагрополітики та Міндовкілля є Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України. Затверджене Положення про нове міністерство передбачає створення окремих департаментів з питань агрополітики та екології у його структурі. Перехідний період, протягом якого будуть завершені всі організаційні питання, триватиме до кінця 2025 року [141]. У тексті Положення питання збереження довкілля подані нарівні з іншими напрямками, без будь-якого акценту на їхній пріоритетності або специфічності. Зокрема, не згадується екосистемний підхід, наскрізність екологічної політики для всіх галузей економіки, принципи збалансованого розвитку; відсутні посилання на екологічні ризики, спричинені збройною агресією РФ. Очевидно, що ліквідація Міндовкілля унеможлиблює здійснення ефективної екологічної політики загалом (та лісової політики зокрема) та дуже уповільнює євроінтеграційний поступ України. Ми

підтримуємо ініціативу щодо необхідності відновлення окремого Міністерства захисту довкілля України, враховуючи структурну несумісність екологічної політики з макроекономічними та аграрними функціями [71].

Важливим напрямом державної лісової політики є відновлення лісів, що постраждали внаслідок бойових дій. Першочерговим завданням є розмінування лісів. За оцінками UNDP, Україна зараз є найбільш замінованою країною у світі: потенційно 23 відсотки її території можуть бути забруднені наземними мінами та боєприпасами, що не вибухнули [247]. Площа замінованих лісових земель в Україні станом на квітень 2025 р. сягає близько 450 тис. га [180].

Лісові пріоритети включені до глави про екологічну безпеку Плану відновлення України (2022). Термін реалізації лісових пріоритетів у першому національному Плані відновлення – до 2032 р. За оцінками Уряду, на реалізацію буде потрібно 427,19 млн євро. Серед інших лісових пріоритетів передбачені такі заходи: 1. Розробка методики й оцінка шкоди і втрат, заподіяних лісовим розсадникам і збитків, заподіяних біоресурсам. 2. Розробка плану заходів з реалізації Державної лісової стратегії й реалізації проєктів відновлення лісів на території, постраждалих внаслідок військової агресії РФ. 3. Розвиток екологічного туризму, рекреаційне використання лісів. 4. Відновлення роботи Держліспроекту і внесення змін до проєктів лісовпорядкування на постраждалих територіях. 5. Удосконалення системи захисту лісів від пожеж, що існує. 6. Покращення лісової інфраструктури. 7. Перехід на механізовану систему заготівлі деревини. 8. Відновлення лісових природоохоронних територій, що постраждали від війни. 9. Реалізація проєктів, спрямованих на адаптацію лісів до зміни клімату та перехід до наближеного до природи лісівництва з формуванням лісів природного складу та структури [137].

Для досягнення сталого прогресу в здійсненні реформ, у т.ч. у сфері охорони довкілля, ЄС надає Україні інструмент Ukraine Facility, яким запроваджено Програму фінансової підтримки України від Євросоюзу на 2024-2027 роки [138]. «Зелений перехід та охорона довкілля» визнаний Єврокомісією не лише окремим розділом 15 відповідної Програми, а й 65 одним з трьох кроссекторальних напрямів

Ukraine Facility, тобто таких, заходи з реалізації яких передбачені також в інших розділах Програми. За цим напрямом визначено необхідність впровадження впродовж 2024-2026 років шести основних реформ, а саме: «1) Протидія промисловому забрудненню; 2) Курс на кліматичну нейтральність; 3) Ринок квот на шкідливі викиди; 4) Протидія незаконній вирубці лісів; 5) Управління відходами та відхід від ресурсної економіки; 6) Оцінка впливу на довкілля та стратегічна екологічна оцінка» [105, с. 65].

З точки зору забезпечення сталого ведення лісового господарства, Україна впроваджуватиме наступні реформи: створення прозорої та незалежної системи контролю і (територіальних) інспекцій за рухом деревини та продукції з неї шляхом подальшої реалізації необхідних інституційних реформ (включаючи статус корпусу національної лісової охорони) і шляхом розширення використання існуючої системи електронного обліку деревини. Розроблення системи відстеження продукції, пов'язаної з вирубкою лісів. Запровадження системи сертифікації продукції з деревини та поширення існуючої системи видачі сертифікатів походження деревини та лісоматеріалів на всі операції з торгівлі деревиною; впровадження європейських та міжнародних стандартів боротьби з вирубкою та деградацією лісів, сталого лісокористування, лісовідновлення та інших заходів, спрямованих на відновлення пошкоджених лісових масивів; оновлення нормативно-правової бази для регулювання відносин на ринку деревини. На основі Стратегії управління лісовим господарством до 2035 року здійснити інституційну реформу в лісовому секторі з метою створення прозорої та незалежної системи контролю за обігом деревини та продукції з неї і (територіальних) інспекцій [138]. Нагальною необхідністю сьогодні є розробка і прийняття Закону України «Про ринок деревини» [164]. Постановою Кабінету Міністрів України від 28 листопада 2025 р. № 1552 затверджено Порядок реалізації експериментального проекту щодо впровадження права Європейського Союзу (acquis EC) з питань запобігання знелісенню та деградації лісів стосовно інформації про товари, що виготовлені із деревини та реалізуються в митному режимі експорту.

23 квітня 2024 року Верховна Рада України ухвалила у першому читанні Проект Закону про лісові репродуктивні ресурси (реєстр. №9116) [163]. Законопроект «спрямований на відтворення лісів і визначає правові та організаційні засади у сфері лісових репродуктивних ресурсів, виробництва, обігу та використання лісового репродуктивного матеріалу, а також порядок здійснення державного управління та регулювання у цій сфері» [163]. Проект Закону спрямовано на виконання Угоди про асоціацію. Зокрема, ст. 294 Угоди передбачає, що «Сторони зобов'язуються працювати разом для покращення правозастосування та управління в лісовій галузі та сприяти торгівлі легальною і екологічно безпечною лісовою продукцією (імплементацию положень Директиви Ради 1999/105/ЄС від 22 грудня 1999 року)» [195]. Законопроект передбачає визначення основних засад і умов використання лісових репродуктивних ресурсів, порядок здійснення контролю (моніторингу) за ними, а також впровадження механізму заготівлі і продажу лісового насіння і садивного матеріалу, адаптованого до вимог директив ЄС щодо обігу лісового репродуктивного матеріалу, його маркування та пакування [25].

Наразі активно ведеться розробка нової редакції Лісового кодексу України, оскільки чинний Лісовий кодекс не в повній мірі здатен виконувати зазначені вище завдання. Окрім того, необхідно терміново інтегрувати в Лісовий кодекс України сучасні підходи щодо адаптації лісів до кліматичних змін, підвищення їхньої стійкості та поглинальної здатності, а також дієві механізми збереження лісового біорізноманіття, оскільки чинний Лісовий кодекс лише частково це відображає. Він також не містить достатніх норм для повноцінної імплементції вимог EUTR/EUDR та створення прозорого ринку деревини; багато в чому відображає застарілі, часто ресурсно-орієнтовані підходи до управління, у той час як сучасне європейське лісівництво базується на принципах екосистемного підходу, залучення всіх зацікавлених сторін, гнучкого та адаптивного планування, багатоцільового використання лісів. Окрім того, у новій редакції Лісового кодексу варто врахувати й потреби післявоєнного відновлення України та сталого розвитку, а також спеціальні потреби забруднених вибуховими матеріалами лісів [169].

Окрім того, ми підтримуємо висловлену у юридичній науці пропозицію щодо необхідності розробки та прийняття Екологічного (Довкіллявого) кодексу України, у якому чільне місце має бути відведено врегулюванню лісових відносин на засадах сталого розвитку.

Отже, лісова політика є важливою складовою державної екологічної політики і являє собою комплекс заходів, спрямованих на забезпечення раціонального та ефективного використання, охорони, та відновлення лісів творення в інтересах нинішнього та майбутніх поколінь. Пріоритети реформування державної лісової політики полягають у виконанні наступних завдань: розмежувати функції регулювання, контролю та господарської діяльності у сфері лісів; посилити природоохоронну складову державної лісової політики, забезпечивши належне функціонування підрозділів для моніторингу біорізноманіття та кліматичних ризиків; зменшити залежність фінансування галузі від доходів від рубок шляхом розвитку механізмів оплати екосистемних послуг; забезпечити повну прозорість даних про лісокористування та щорічну публічну звітність [72].

Нагальним завданням державної лісової політики є забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, та відновлення лісів. Так, зокрема, Операційним планом заходів з реалізації у 2025-2027 роках Державної стратегії управління лісами України до 2035 року передбачено визначення та обстеження лісових насаджень, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, оцінка нанесеної шкоди і встановлення шляхів для їх відновлення на об'єктах з обмеженим доступом (бази, арсенали, склади, території військових частин тощо) [131].

Обчислення шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації потребує врахування концепції екосистемних послуг, що надаються лісами. Проте, як вірно зазначають К. Норенко, П. Тестов, О. Василюк, «наразі відсутня економічна оцінка екосистемних послуг та механізми її врахування при прийнятті рішень. Лісові екосистеми виконують низку життєво

важливих для людини функцій, цінність яких є часто неусвідомленою, оскільки ці функції не мають ринкової ціни. Для оцінки справжньої вартості лісу, окрім вартості самої деревини, слід ще додати вартість послуг з регулювання клімату, очищення повітря, асиміляції інших відходів, виробництва продуктів харчування, поповнення річкового стоку, послуг рекреації, стабілізації ґрунтів та ін.» [128, с. 7]. Держава-агресорка зобов'язана повною мірою відшкодувати шкоду, заподіяну лісовому фонду України зокрема та українському довкіллю загалом.

В умовах повномасштабної війни, екологічної деградації та водночас наближення України до членства в Європейському Союзі, екологічна політика має перейти у розряд базових державних пріоритетів, рівнозначних із питаннями безпеки, економічної відбудови та енергетичної незалежності.

1.2. Генеза та сучасний стан науково-правових досліджень відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України

Дисертація ґрунтується на широкій базі досліджень представників науки теорії права, цивільного права, міжнародного права, екологічного права, а також представників суміжних наук – істориків, економістів, екологів, біологів, лісівників, військових експертів та аналітиків тощо. У роботі використано офіційні статистичні дані, матеріали судової практики, офіційну інформацію органів державного управління, контролю тощо. У цьому підрозділі дисертаційного дослідження ми зацентруємо увагу лише на характеристиці деяких наукових праць, змістовне наповнення яких істотно вплинуло на формування нашої наукової позиції щодо правових засад відшкодування шкоди, заподіяної довкіллю України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації.

Ситуація ускладнюється тим, що у вітчизняній юридичній науці відсутнє комплексне наукове дослідження, присвячене проблематиці правових засад відшкодування шкоди, заподіяної довкіллю України (і зокрема, лісовому фонду України) у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації. Ця дисертація є першою спробою комплексного дослідження правових засад відшкодування

шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації.

Дослідження правових засад відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації базується на напрацюваннях у сфері цивільно-правової відповідальності та зобов'язань із відшкодування шкоди таких вчених, як: Б. С. Антімонов, О.І. Антонюк, А. М. Белякова, Д. В. Боброва, О. Г. Братель, М. І. Бублик, В.А. Васильєва, О. А. Волков, С. Д. Гринько, О. В. Дзера, Г.В. Єрмоменко, О. П. Завадська, А.І. Загорулько, О.С. Йоффе, В.М. Ігнатенко, І. С. Канзафарова, Т. С. Ківалова, В. М. Комарницький, Л. В. Красицька, Н. С. Кузнєцова, Р. А. Майданик, О. А. Мельниченко, Ю. В. Лесько, В. В. Луць, П.Є. Недбайло, В.Т. Нор, О. О. Отрадна, І. В. Подколзін, В. Д. Примак, Р. В. Приходько, П.М. Рабинович, А.М. Савицька, І. В. Спасибо-Фатєєва, Р. О. Стефанчук, Н. В. Терещенко, О. А. Устименко, Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova, О. В. Церковна, О. Ю. Черняк, Я. М. Шевченко, С. І. Шимон, Р.Б. Шишка, К. Б. Ярошенко, А. В. Янчук та інші.

Питання сутності правового режиму воєнного стану, відшкодування шкоди, завданої внаслідок воєнних дій, проблематика державного імунітету в цій категорії справ та пов'язані аспекти міжнародного публічного і гуманітарного права досліджувались у працях таких вітчизняних та зарубіжних науковців, як: Г.В. Анісімова, С.Р. Асірян, С. Борис, О. Валендюк, М.Я. Ващишин, Х.В. Войцеховська, Д. Васильєва, О. В. Веренкіотова, М. М. Гнатовський, М. Гнатюк, С. Даців, Д. О. Єгерський, С. В. Іванов, О.М. Клименко, В. І. Король, Т. Р. Короткий, П.Ф. Кулинич, Н.Р. Малишева, Л.В. Мамчур, М. О. Медведєва, Р. І. Мельник, Н. Мельцер, О. В. Небильцова, А. Ніколенко, В. Д. Примак, А. Ріпенко, В.К. Рибачек, О. В. Сенаторова, Є.П. Суєтнов, Б. М. Тична, І. С. Тімуш, В. В. Топольницький, Н. В. Хендель, Т. П. Чубко, М.В. Шульга тощо.

Однак, як слушно зауважують Е.А. Писарева та Д.С. Клапоушак, «здебільшого розглядаються загальнотеоретичні положення щодо відшкодування шкоди без конкретизації та звернення до питання практичної реалізації, тому деякі аспекти даної тематики залишаються поза увагою, а масштаб військових дій і

завданих матеріальних втрат, неясність у питанні можливості вирішення репараційних виплат російською федерацією на підставі угод зумовлюють необхідність вироблення нових механізмів стягнення збитків з рф» [135].

Теоретичним проблемам зобов'язань відшкодування шкоди за цивільним законодавством України присвячено дисертаційне дослідження Т.С. Ківалової [77].

Теоретичні основи цивільно-правової відповідальності в Україні ґрунтовно дослідила І.С. Канзафарова [74].

Питання співвідношення категорій «шкода» й «збитки» розглядали такі вітчизняні науковці, як Ю. Є. Борисова, Л. О. Єсіпова, Ю. В. Соколовська та ін. Проблематиці визначення місця збитків у цивільному праві були присвячені наукові розвідки Д. А. Краснікова, Т. Є. Крисань, І. В. Подколзіна та ін. Також важливими напрацюваннями у сфері цивільно-правової відповідальності, деліктних зобов'язань та відшкодування шкоди, зокрема під час війни, є роботи таких українських учених, як О. С. Бондар, М. М. Буцяк, В. А. Войціховський, С. В. Галкевич, В. Ю. Нагайчук, В. В. Нагорна та ін. Водночас окремі питання залишилися нерозкритими. Наприклад, щодо дослідження питання компенсації чи щодо відшкодування моральної шкоди, а також визначення поняття «втрати» та їх матеріального чи нематеріального аспекту [133, с. 27].

Крисань Т.Є. дослідила збитки як категорію цивільного права України [102]. Повне відшкодування збитків, на слушну думку науковиці, припускає компенсацію двох елементів збитків: «реального збитку» і «упущеної вигоди». Тільки у такому розумінні складу збитків буде реалізований принцип повного відшкодування збитків. Упущена вигода – це неотримані доходи, які особа реально отримала б за звичайних умов цивільного обігу, якби його право не було порушено. У підрозділі 3.3 дисертаційного дослідження «Класифікація збитків у цивільному праві» зроблений висновок, що разом з поділом збитків на реальний збиток і упущену вигоду у вітчизняній доктрині існує також поділ збитків на прямі і непрямі. У цьому дослідженні доведено, що «поняття «збитки» за своїм юридичним значенням, встановленим ст. 22 ЦК України, вужче поняття «шкода», оскільки включає тільки реальні збитки і упущену вигоду, а відшкодовуються вони, як правило, за наявності

майнових відносин і в грошовому виразі» [102, с.6]. Цей науковий підхід ми використовуємо та розвиваємо у підрозділі 1.3 цього дисертаційного дослідження, аналізуючи співвідношення понять «школа» і «збитки», що заподіяні лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації.

В.І. Нагнибіда та А.М. Мул дослідили правову природу, особливості, підстави та умови виникнення зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої внаслідок надзвичайних ситуацій і в умовах введення правового режиму воєнного стану, а також розробили пропозиції та рекомендації стосовно вдосконалення правових механізмів регулювання зазначених зобов'язань [123]. У монографії сформульовано засадничі цивілістичні та міжнародно-правові підходи до відшкодування шкоди, завданої в умовах правового режиму воєнного стану та внаслідок воєнних дій.

Науково-теоретичною основою дослідження є праці таких провідних представників вітчизняної еколого-правової науки, як В. І. Андрейцев, Г. В. Анісімова, Г.І. Балюк, Р. Р. Білоскурський, Г. М. Буканов, О. Г. Бондар, О. А. Васюта, М. Я. Ващишин, Н. С. Гавриш, А. П. Гетьман, Х. А. Григор'єва, А. В. Духневич, Т.П. Єгорова, В. М. Єрмоленко, В.М. Завгородня, М. М. Заверюха, В. С. Загорський, О. С. Заржицький, Д. В. Зеркалов, В. А. Зуєв, Л. А. Канівець, І. І. Каракаш, Н. В. Карпінська, Н. Р. Кобецька, Т.О. Коваленко, Т.Г. Ковальчук, В.В. Костицький, І. О. Костяшкін, В. С. Кравців, М. В. Краснова, Ю. А. Краснова, П. Ф. Кулинич, Т. В. Курман, О. Я. Лазор, Т.В. Лісова, В. І. Лозо, Н. Р. Малишева, М. М. Микієвич, В. Л. Мунтян, В.П. Непийвода, В. В. Носік, В.І. Олещенко, О. О. Погрібний, Л.П. Решетник, В. Д. Сидор, А.К. Соколова, А. М. Статівка, Є.П. Суєтнов, О. О. Сурілова, В. Ю. Уркевич, Т. Є. Харитонova, Є. В. Хлобистов, Ю. С. Шемшученко, С.М. Шершун, В. В. Шеховцов, М. В. Шульга, З.В. Яремак та інших.

Проблематиці правового регулювання лісових відносин та охороні лісів присвячено дисертаційні дослідження С.М. Шершуна [211, В.П. Непийводи [125], Заверюхи М.М. [62], Т.П. Єгорової [58], Смолярчука Р.Ф. [177].

Питання відшкодування шкоди, заподіяної порушенням екологічного законодавства, досліджували представники вітчизняної науки екологічного права,

зокрема: В.Д. Басай [13, 14], Л.П. Решетник [167], Н.В. Єремєєва [59], Н.І. Титова [191], С.М. Кравченко [95], Кошеленко К.В. [93], Ю.С. Шемшученко, Б.Г. Розовський, В.Л. Мунтян [209].

Дисертаційне дослідження В.М. Завгородньої присвячене майновій відповідальності за порушення лісового законодавства [61]. Науковицею доведено, що «майнова відповідальність за порушення лісового законодавства має екологічну і цивільно-правову природу» [61, с. 10]. На її думку, «школа, заподіяна порушеннями лісового законодавства, може бути визначена як негативні для лісового господарства наслідки протиправних діянь у формі знищення, пошкодження, забруднення, іншого погіршення якості лісу або окремих елементів лісової екосистеми, порушення екологічних зв'язків між ними, а також зниження ефекту від лісогосподарської діяльності законних лісокористувачів через недоотримання продукції лісової галузі» [61, с. 103].

У вітчизняній юридичній науці досліджувалися різні аспекти відшкодування екологічної шкоди. Так, В. Басай дослідив відшкодування шкоди, заподіяної екологічними правопорушеннями [14]; також різні аспекти цієї проблематики досліджували В. Власенко [33], М. Ващишин [23], М. Краснова [96], Ю. Краснова [100], М. Медведєва [115], Л. Решетник [167], І. Швидченко [208], Р. Кірін, Р. Ботвінов, Т. Ревякіна [78] тощо.

Аналіз публікацій щодо проблем екології війни свідчить як про негативний, так і в певній частині позитивний вплив збройних конфліктів на біорізноманіття та природне середовище [245]. Це також стосується інтенсивності вирубування лісів, яка може бути як збільшеною, так і зменшеною залежно від конкретної складної соціально-екологічної динаміки, пов'язаної із самим конфліктом [222; 227; 255]. Багато екологічних і суспільних змін, які відбуваються під час конфліктів, можуть створити нові та значні джерела викидів парникових газів. Водночас конфлікти також можуть створювати можливості для економічних або суспільних змін, які можуть сприяти майбутньому зменшенню обсягу викидів.

Захист навколишнього середовища й природних ресурсів є ключовим елементом переходу від збройного конфлікту до миру [227; 242].

Проблема відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, стала предметом наукових досліджень з моменту її виникнення в результаті збройної агресії Російської Федерації проти України в 2014 р. і набуття небачених раніше масштабів після повномасштабного вторгнення держави-агресорки на територію суверенної та незалежної держави, що триває до сьогодні. Отже, з 2014 року в Україні з'явилася категорія лісів, пошкоджених війною, і гостро постала проблема відшкодування шкоди. Це дало поштовх для активного дослідження проблеми у правовій та суміжних науках.

З введенням в Україні воєнного стану, підкреслює Н.Р. Малишева, стало зрозуміло, що екологічне законодавство, яке було розраховане на дію в умовах мирного часу, не повною мірою придатне для умов воєнного часу. В результаті в екологічному законодавстві з'явилися прогалини, пов'язані з новими викликами [109].

Інституційним та правовим механізмам відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії, присвячено дисертаційне дослідження І.Р. Мудрої [121]. Авторка визначає та аналізує засади і порядок відшкодування шкоди державами за міжнародно-протиправні діяння, узагальнює наявний міжнародний досвід, визначає принципи і конкретні складові функціонування спеціального компенсаційного механізму відшкодування шкоди, завданої Російською Федерацією внаслідок її збройної агресії проти України.

У зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації проти України надзвичайно важливого значення набуває концепція екосистемних послуг. Ліси надають Українському народу багато екосистемних послуг, а у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації знищені або пошкоджені бойовими діями ліси припинили надавати такі послуги або істотно зменшили обсяг та якість їх надання. Отже, ця шкода також має бути врахована при обчисленні розміру репарацій.

Окремі аспекти проблеми концептуалізації екосистемних послуг (зокрема тих, що надаються лісами) досліджували представники багатьох наук, зокрема вчені-економісти (С.В. Арестов, А.Т. Башта, С.М. Бобильов, Л.О. Богінська, О.О.

Веклич, Ю. Губені, Н.І. Дучинська, Л.Д. Загвойська, В.М. Захаров, А.М. Зелінська, Ільїна М.В., Ю. Канарський, М.В. Кириленко, І.І. Коблянська, Т.Я. Кулешник, М.Н. Лук'янчиков, Л.І. Максимів, Л.Ц. Масловська, Є.В. Мішенін, Г.А. Моткін, Н.В. Олійник, А.О. Осаул, Р.А. Перелет, І.М. Потравний, М. Сватош, Б.О. Сидорук, І.П. Соловій, О.Г. Часковський, Ю.В. Штик, Ю.Б. Шпильова та ін.) та вчені-юристи (В.І. Андрейцев, Г. В. Анісімова, М.Я. Ващишин, А.П. Гетьман, М. А. Дейнега, Р.С. Кірін, В.В. Костицький, М.В. Краснова, Ю.А. Краснова, В.В. Носік, Н.Р. Малишева, В. І. Олещенко, Е. В. Позняк, А. К. Соколова, Є.П. Суєтнов, М. К. Черкашина, С. В. Шарапова, Ю. С. Шемшученко та ін.).

Вагомий внесок у розробку основних теоретичних і методичних підходів щодо обліку екосистемних послуг, обліку кількісних показників окремих екосистемних послуг лісів здійснили представники природничих наук, серед яких В. М. Горбатенко, Я. П. Дідух, У. М. Соколенко, В. В. Расевич, С. О. Гаврилов, В. В. Протопопов, П. І. Лакида, В. К. Мякушко, Л. І. Половніков, Н. І. Базілевич, А. І. Уткін, Madgwick H. A., Young H. E.

Системний підхід, удосконалення його методів щодо вивчення стану лісових екосистем, у своїх дослідженнях, використовували вчені лісівничої науки О. А. Атрощенко, А.М. Білоус, К. К. Буш, І. К. Ієвін, І. В. Карманова, І. Я. Лієпа, В. В. Загреєв, А. З. Швиденко, А. З. Швиденко, К.Є. Нікітин, А.М. Макаревич, Г. С. Розенберг, Р.О. Фещенко, О. G. Chertov та ін.

Я. П. Дідух, У. М. Соколенко, В. В. Расевич, С. О. Гаврилов розробили методику розрахунку екологічних збитків природних екосистем та їхніх компонентів [119]. Екологічний збиток (оцінка послуг) екосистеми, на їхню думку, «означає знищення її як цілої або пошкодження будь-якого компонента. На відміну від вартості екосистемних послуг, що розраховуються на річний період, при оцінюванні екологічних збитків враховуються затрати на час їхнього природного відновлення до вихідного стану. Запропонована методика екологічного збитку характеризує збитки підтримуючих та регулюючих послуг, для розрахунку вартості яких використовуються стабільні загальноприйняті фізичні показники (біомаса, енергія, вміст карбону), що можуть бути переведені у монетарний

еквівалент. Для оцінки екологічних збитків використані показники енергії» [119]. На думку авторів дослідження, «найвищі показники екологічних збитків мають ліси, що на порядок перевищують збитки в разі знищення трав'яних типів угруповань. Проте в разі знищення (видобутку) торфу збитки болотних екосистем набагато вищі від втрат біотичної складової, що свідчить про цінність болотних екосистем. Пропонована методика розглядається як складова частина загальної методики оцінки збитків (екосистемних послуг) довкілля і не враховує оцінки ресурсних, інформативно-наукових та соціальних екосистемних послуг» [119].

Економічна оцінка екосистемних послуг, що надаються лісовими екосистемами, є необхідною передумовою включення вартості недоотриманих Українським народом екосистемних послуг до суми репарацій, що Російська Федерація сплачуватиме Україні.

Представлена наукова праця є першою спробою комплексного наукового дослідження, присвяченого правовим засадам відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації.

1.3. Правове поняття, зміст та види шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації

Шкода, заподіяна лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, є складовою та різновидом екологічної шкоди [85, с. 116]. У національному екологічному законодавстві не міститься ані поняття «екологічна шкода», ані поняття «екологічна шкода, заподіяна внаслідок збройної агресії». Безперечно, відсутність легалізації ускладнює розуміння цих понять. Наведемо деякі правознавчі підходи до розуміння поняття та правової природи екологічної шкоди.

За енциклопедичним визначенням, екологічна шкода розглядається як негативний вплив, завданий навколишньому природному середовищу та його ресурсам, який має власне екологічні наслідки і водночас несприятливо відображається на стані здоров'я населення та економічному розвитку [210, с. 5].

У правовій доктрині екологічну шкоду поділяють за різними критеріями: а) залежно від характеру правовідносин – на правомірну та неправомірну; б) за підставами виникнення – на еколого-договірну та еколого-позадоговірну; в) за часовим виміром – на минулу, теперішню та майбутню; г) за територіальним охопленням – на локальну (об’єктну), регіональну, національну та транснаціональну; ґ) за змістом завданих втрат – на економічну та власне екологічну; д) за характером порушених благ – на майнову (матеріальну) та моральну [96, с. 13].

Проявами екологічної шкоди можуть бути забруднення довкілля, знищення, пошкодження або виснаження природних об’єктів і комплексів, руйнування екологічних взаємозв’язків, а також заподіяння шкоди здоров’ю людини. Як слушно зазначає М.В. Краснова, шкода може виражатися у негативних вимірюваних змінах природного ресурсу чи у порушенні пов’язаної з ним екосистемної послуги, що виникають як безпосередньо, так і опосередковано [96, с. 56]. Спираючись на концепцію «безвартісних природних ресурсів», дослідниця обґрунтовує неможливість точного визначення фактичного розміру шкоди, завданої природі, адже природні об’єкти створені не внаслідок людських витрат, а тому не піддаються повноцінній економічній оцінці [96, с. 71]. За сучасних умов, незалежно від особливостей економічного розвитку, масштаби екологічної шкоди постійно зростають. Водночас жодна з існуючих методик її оцінювання не може вважатися абсолютно вичерпною, оскільки негативний вплив спрямований на фундаментальні умови існування життя на планеті. У зв’язку з цим будь-які розрахунки екологічних втрат слід сприймати як умовні та ймовірнісні, а не як абсолютно точні показники [96, с. 71].

Специфіка екологічної шкоди полягає в тому, що вона здебільшого є незворотною або лише частково відновлюваною, оскільки природні компоненти потребують тривалого часу для свого відтворення. У науці екологічного права виокремлюють такі форми її компенсації: відновлення майна в натурі шляхом відтворення знищених природних ресурсів; відшкодування збитків, заподіяних природним компонентам, з метою їх відновлення; компенсацію втрат

природокористувачам; а також покриття витрат, пов'язаних з оздоровленням довкілля та покращенням його якісного стану.

Шкода, завдана лісовому фонду України внаслідок збройної агресії Російської Федерації, є окремим різновидом екологічної шкоди та характеризується усіма наведеними вище ознаками. Порядок визначення шкоди і збитків, заподіяних Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації починаючи з 19 лютого 2014 року, встановлено Порядком визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 326 (далі – Порядок № 326) [144]. Одним із напрямів оцінювання шкоди відповідно до цього акта є втрати лісового фонду, які охоплюють пошкодження та втрати лісів і лісових ділянок, а також пов'язані з ними витрати. До основних показників належать: втрати лісогосподарського виробництва, зумовлені обмеженням прав землекористувачів; збитки лісокористувачів, пов'язані з тимчасовим зайняттям земельних ділянок, встановленням обмежень щодо їх використання та втратою доходів через неможливість користування такими землями [144]. Обчислення відповідних втрат здійснюється на підставі Методики визначення шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації, затвердженої наказом Міндовкілля від 5 жовтня 2022 року № 414 (далі – Методика № 414) [118]. Зазначена Методика використовується для встановлення розміру шкоди та збитків, завданих землям лісогосподарського призначення, захисним насадженням лінійного типу, лісовим культурам, лісовим розсадникам та мисливським угіддям унаслідок збройної агресії Російської Федерації. Вона охоплює оцінку втрат лісових насаджень і пов'язаних із ними збитків, зокрема: втрат лісогосподарського виробництва через обмеження прав землекористувачів; вартості пошкодженої або втраченої заготовленої лісопродукції; неодержаних доходів лісокористувачів у зв'язку з тимчасовим зайняттям земельних ділянок чи обмеженням їх використання. До таких втрат віднесено також недоотримання прибутків від рубок лісу (вартість лісопродукції та рентна плата), неможливість здійснювати побічне лісокористування (збір ягід, грибів, березового соку тощо),

витрати на підготовку ґрунту для створення лісових культур, вирощування садивного матеріалу в розсадниках, створення та догляд за лісовими культурами, а також втрати мисливського господарства внаслідок пошкодження чи знищення вольтерів, біотехнічних споруд та мисливських тварин [118].

Як свідчить аналіз наведених підзаконних нормативно-правових актів, у них фактично відображено лише економічний та природоресурсний вимір шкоди, завданої лісовому фонду України внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Водночас, відповідно до ч. 2 ст. 1 Лісового кодексу України, ліси виконують насамперед водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі, рекреаційні, естетичні, виховні та інші суспільно значущі функції, а також забезпечують задоволення потреб суспільства у лісових ресурсах [103]. Отже, господарське значення лісів не є визначальним у концепції чинного лісового законодавства. Внаслідок знищення, пошкодження або окупації значних площ лісового фонду України російськими військами ліси частково або повністю втратили здатність надавати населенню відповідні екосистемні послуги. Так, зокрема, через масштабне замінування лісових територій громадяни України значною мірою позбавлені можливості відпочивати в лісах, збирати гриби, ягоди, лікарські рослини та інші природні ресурси. На таких територіях неможливим є проведення екскурсійних маршрутів, унаслідок чого ліси фактично перестали виконувати оздоровчу, рекреаційну, пізнавальну та виховну функції. Однак зазначені складові шкоди не враховуються Методикою № 414, яка фактично обмежує оцінку цього виду екологічної шкоди переважно її економічним аспектом. Разом з тим ліси відіграють важливу роль у підтриманні гідрологічного режиму водних об'єктів, запобіганні ерозії та деградації ґрунтів, регулюванні кліматичних процесів, поглинанні парникових газів та забезпеченні належних умов для існування живих організмів. Саме ці функції становлять зміст екосистемних послуг, втрата або недоотримання яких є важливою складовою шкоди, завданої лісовому фонду України внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Тому зазначена Методика повинна передбачати врахування таких втрат під час визначення загального обсягу шкоди.

У найширшому розумінні екосистемні послуги являють собою всі вигоди, ресурси та корисні ефекти, які людина отримує від довкілля. Природні екосистеми забезпечують суспільство послугами, частина з яких є безцінною та незамінною. Водночас значну кількість таких послуг можливо оцінити у грошовому вимірі. Хоча здійснення подібної оцінки є складним завданням, воно є необхідним, оскільки вартість екосистемних послуг, недоотриманих Українським народом унаслідок збройної агресії Російської Федерації, має становити обов'язковий елемент репараційних вимог до держави-агресора. За підрахунками американських науковців, один гектар лісу щорічно забезпечує людство екосистемними послугами в середньому на суму близько 6 мільйонів доларів США, а сукупна вартість послуг усіх лісів світу вимірюється трильйонами доларів на рік. За таких розрахунків кожен мешканець Києва щоденно споживає «лісові послуги» на суму понад 7 тисяч гривень. Іншими словами, у разі втрати всіх київських лісів суспільство було б змушене компенсувати витрати на додаткове очищення води та повітря, кондиціонування, а також інші функції, які нині забезпечуються лісовими екосистемами. Навіть транспортні витрати, пов'язані з необхідністю відвідування інших територій для рекреації, можна розглядати як наслідок втрати таких послуг [174]. Одним із найбільш очевидних прикладів екосистемних послуг є продукування кисню та поглинання вуглекислого газу лісовими насадженнями. Водночас перелік таких послуг є значно ширшим, а їх різновиди можуть бути систематизовані за відповідними класифікаційними критеріями.

Серед підкатегорій шкоди та збитків згідно з заявами про відшкодування збитків, втрат чи шкоди, завданих починаючи з 24 лютого 2022 р. або пізніше на території України в межах її міжнародно-визнаних кордонів, включаючи її територіальні води, міжнародно-протиправними діями Російської Федерації в Україні або проти України (далі - заяви), що подаються до Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України, створеного Резолюцією Комітету Міністрів Ради Європи про створення Розширеної часткової угоди стосовно реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України, від 12 травня 2023 р. (далі - Реєстр збитків) є:

– «шкода та збитки, завдані навколишньому природному середовищу та природним ресурсам (зокрема, шкода та збитки, завдані земельним ресурсам, втрати надр, збитки, завдані водним об'єктам, атмосферному повітрю, лісовому господарству, природно-заповідному фонду), що включають (підкатегорія В4);

– шкода та збитки, завдані навколишньому природному середовищу та природним ресурсам, - шкода та збитки, завдані, зокрема, земельним та водним ресурсам, атмосферному повітрю, лісовому фонду та надрам (В4.1);

– втрата біорізноманіття, - знищення тварин, рослин, вимирання чи істотне скорочення популяцій видів (В4.2);

– порушення та втрата екосистем, – зокрема, знищення лісів, забруднення та засмічення вод, руйнування русел водних об'єктів, пошкодження родовищ корисних копалин, знищення або пошкодження геологічних об'єктів, що становлять особливу наукову і культурну цінність, знищення чи пошкодження природних комплексів територій та об'єктів природно-заповідного фонду (В4.3).

Відповідно до Постанови №326 суб'єкт подання заяви – держава Україна, включаючи міністерства, інші центральні та місцеві органи виконавчої влади, інші державні органи та органи місцевого самоврядування (на період воєнного стану – військові адміністрації у разі утворення), державні, комунальні підприємства, установи та організації, що належать до сфери їх управління (перебувають в управлінні) (категорія В)» [144].

21 лютого 2025 року Радою Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України (далі – Реєстру збитків), прийнято «Форму та правила подання заяви. Категорія заяв В3.1 - Екологічна шкода» (затверджено Конференцією Учасників Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України 28 лютого 2025 року) [257]. Реєстр збитків розуміє під екологічною шкодою «будь-який шкідливий вплив на фауну, флору, ґрунт, воду, повітря, екосистеми, які утворені цими елементами, а також на характерні риси ландшафту та природні ресурси або на взаємодію між цими факторами. Це визначення охоплює природні елементи, що є або можуть бути результатом людського втручання, зокрема, але не обмежуючись, харчові продукти, сільськогосподарські

угіддя, питну воду та свійських тварин» [257]. В цій категорії можуть бути заявлені «збитки або витрати, пов'язані зі шкодою, завданою навколишньому середовищу, які можуть виникнути внаслідок: а) розумних та пропорційних заходів, спрямованих на запобігання та усунення шкоди навколишньому середовищу; б) розумних та пропорційних заходів моніторингу та оцінки шкоди, завданої навколишньому середовищу, з метою її визначення та усунення шкоди; с) розумних та пропорційних заходів, спрямованих на очищення, відновлення та рекультивації навколишнього середовища; d) погіршення стану навколишнього середовища, включаючи некомерційні екологічні товари та послуги або втрату властивої їм екологічної цінності» [257].

Як бачимо, у зазначених вище Реєстрі збитків, Порядку №326, Методиці №414 для визначення негативних наслідків у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації для довкілля загалом та лісового фонду України зокрема застосовуються різні поняття: шкода, збитки, втрати, затрати, витрати. Визначимо сутність та співвідношення цих понять [82, с. 121-124].

Шкода – це поняття більш об'ємне (родове), а збитки – це перш за все юридично значиме (що підлягає відшкодуванню) грошове відбиття обмеження майнових прав суб'єкта. Наведене твердження втілене в ст.22 Цивільного кодексу України, в якій визначається відшкодування збитків як один із способів відшкодування майнової шкоди [205].

Отже шкода і збитки співвідносяться так само, як ціле й частина: будь-які збитки є шкодою, але не всяка шкода є збитками. Зазвичай збитки – це грошова оцінка матеріальної шкоди, завданої внаслідок порушення законодавства або правочину. Натомість шкода включає будь-які (в тому числі моральні) негативні для потерпілої сторони наслідки. Пошкодження майна або природних об'єктів призводить до зменшення їхньої цінності та грошової вартості, що і є збитком. Отже, збитками є грошова оцінка шкоди, завданої неправомірними діями іншої сторони (порушника, боржника, країни-агресора). «Збитки – це грошове вираження майнової шкоди», зазначає І.С. Канзафарова. Вони «підлягають відшкодуванню у

разі неможливості, недоцільності або відмови потерпілого від відшкодування шкоди в натурі» [74].

В.М. Завгородня слушно зазначає, що «основним способом відшкодування шкоди, заподіяної лісовому господарству, є відшкодування збитків, тобто компенсація грошового виразу негативних наслідків лісопорушення, як тих, що вже виникли, так і тих, що мають перспективний характер. У структурі збитків, заподіяних порушеннями лісового законодавства, на думку науковиці, слід визначити наступні елементи: «а) прямі збитки, тобто вартість знищеного або пошкодженого лісу; б) втрачена вигода, тобто вартість лісових ресурсів, що утворилися б у майбутньому, якби цьому не перешкодило лісопорушення; в) невикористані витрати праці й матеріальних засобів, вкладені у лісове господарство з метою покращення стану лісів, підвищення їх продуктивності тощо; г) майбутні витрати, які доведеться зробити з метою відновлення порушеної природної рівноваги. Причому до останнього елемента збитків належать витрати не лише на лісовідновлення, а й на приведення у сприятливий стан інших природних об'єктів, екологічно пов'язаних з лісом, та довкілля в цілому» [61, с. 175].

У пункті 2 Загальних засад оцінки збитків, завданих майну та майновим правам внаслідок збройної агресії Російської Федерації (Додаток до Порядку №326) (далі – Загальних засад) також наведено визначення терміну «збитки», а саме: «Збитки - вартість втраченого, пошкодженого та (або) знищеного майна, що зазнало руйнівного впливу внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, ракетно-бомбових ударів в ході збройної агресії Російської Федерації, а також розмір витрат, необхідний для відновлення порушеного права (реальні збитки); та/або розмір доходу, який постраждалий міг би одержати за умови відсутності збройної агресії Російської Федерації (упущена вигода)» [63]. Водночас у п. 2 Загальних засад також визначено, що: 1) «оцінка реальних збитків – це визначення вартості пошкодженого або знищеного індивідуально визначеного майна (майна, визначеного родовими ознаками), а також вимушені витрати сторони, яка зазнала збитків внаслідок пошкодження або знищення зазначеного майна; 2) оцінка упущеної вигоди – це

визначення розміру неотриманого доходу, на який постраждалий мав право розраховувати за умови відсутності збройної агресії Російської Федерації протягом певного часу; 3) «оцінка потреб у відновленні майна – це визначення обсягу витрат, необхідного для відновлення пошкодженого або знищеного майна та майнових прав» [63].

Втрати та витрати є складовими збитків, їх сутнісними характеристиками. Так, відповідно до ч. 2 ст. 22 ЦК України збитками є: 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода) [205].

Відповідно до Порядку №326 [144] серед основних показників, які оцінюються, є втрати лісогосподарського виробництва, до яких, згідно зі ст. 207 Земельного кодексу України, віднесено втрати, лісових земель та чагарників, а також втрати, завдані обмеженням у землекористуванні та погіршенням якості земель [66].

У цивільному законодавстві застосовується категорія «витрати». Аналіз ст. 22 Цивільного кодексу України дає підстави стверджувати, що цей термін поперше близький категорії «збитки», бо має економічну оцінку, та є різновидом збитків, зокрема визначає ту їх частину яка відноситься до реальних збитків. Схожа позиція міститься у Реєстрі збитків: «в категорії В.3.1 можуть бути заявлені збитки або витрати, пов'язані зі шкодою, завданою навколишньому середовищу» [257].

Як бачимо, у Методиці №414 враховано суто економічну складову екологічної шкоди, що свідчить про її звужене трактування, що не відповідає концепту екологічної шкоди, що міститься у Реєстрі збитків, наукових доробках провідних вчених в царині екологічного права та національному екологічному законодавстві. Так, відповідно до ч. 2 ст. 1 Лісового кодексу України, ліси виконують переважно водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі, рекреаційні, естетичні, виховні, інші функції та є джерелом для задоволення потреб суспільства в лісових ресурсах. Отже, господарські функції лісу не є

першочерговими, пріоритетними та визначальними відповідно до концепції лісового законодавства. Зі знищенням, захопленням або пошкодженням рашистами значних площ лісового фонду України, ліси припинили надавати Українському народові екосистемні послуги (або стали надавати їх в меншому обсязі). Так, наприклад, через небезпеку, викликану замінуванням лісів, ми не можемо відпочити у лісі, позбирати гриби, ягоди, квіти, лікарські трави тощо. Обчислення такої шкоди, заподіяної лісовому фонду України внаслідок збройної агресії Російської Федерації, зазначена вище Методика № 414 не передбачає, фактично зводячи цей різновид екологічної шкоди переважно до економічної (природоресурсної) складової. Між тим, ліси здатні підтримувати гідрологічний режим річок, запобігати ерозії та забрудненню ґрунтів, боротися з суховіями, регулювати кислотний баланс в атмосфері, забезпечувати поглинання парникових газів та створювати необхідні умови життя на Землі. Виділяють такі види послуг, що надаються лісами: постачання (гриби, ягоди, дерева тощо); регулювання (захист від ерозій, регулювання водного режиму, захист від вітру, очищення повітря та води, поглинання парникових газів тощо); культурні та соціальні послуги (відпочинок, туризм, наукові знання, лікування тощо). Це і є так звані екосистемні послуги, недоотримання яких є важливою складовою шкоди, завданої лісовому фонду України внаслідок збройної агресії Російської Федерації.

Проаналізовані вище Постанова №326 та Методика №414 не враховують концепції екосистемних послуг, оскільки чинне національне екологічне законодавство не містить такого підходу [85, с. 118]. Однак для ефективного управління лісами Державною стратегією управління лісами України до 2035 року передбачено запровадження монетизації екосистемних послуг лісового господарства [48].

Українська держава має докласти максимальних зусиль, щоб шкода, заподіяна лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, була включена до складу репарацій, що сплачуватиме держава-агресорка Україні. Для реалізації цього надважливого завдання потрібно ефективно та систематично здійснювати роботу з фіксації та документування екологічних

злочинів, предметом яких є ліс. Ключовим питанням підготовки до подання позовів в міжнародні суди є належна фіксація, документування, верифікація всіх фактів екологічної шкоди, визначення їх причинного зв'язку з військовими діями армії РФ на території України, а також їх кваліфікована оцінка за методиками, які б визнавались у міжнародних судових та інших інстанціях [108, с. 122].

Історичні обставини створюють для України унікальну можливість сформулювати безпрецедентний для світової практики підхід, за якого екологічна шкода, спричинена збройною агресією, буде визначена максимально комплексно, включена до складу репараційних вимог і в повному обсязі компенсована державою-агресором. Важливе місце у структурі таких вимог посідає шкода, завдана лісовому фонду України. Безперечно, українські ліси та інші пошкоджені війною компоненти довкілля будуть відновлені. Проте цей процес потребуватиме надзвичайно тривалого часу: від десятиліть і століть до тисячоліть у випадках, коли йдеться про відтворення окремих природних компонентів, зокрема ґрунтів як невід'ємної складової лісових екосистем [85, с. 118].

1.4. Концепція екосистемних послуг та формування правових засад монетизації послуг, що надаються лісовими екосистемами (в контексті збройної агресії Російської Федерації проти України)

У зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації проти України надзвичайно важливого значення набуває концепція екосистемних послуг. Ліси надають Українському народу багато екосистемних послуг, зокрема: вони сприяють збереженню біорізноманіття, пом'якшують наслідки зміни клімату, запобігають деградації земель тощо. Вони також, як зазначається в науковій літературі, «є об'єктами естетичної, рекреаційної та духовної цінності, вони суттєво сприяють економічному розвитку держави і мають вирішальне значення для підтримки циркуляційної зеленої економіки» [57, с. 4].

За результатами досліджень, проведених в ЄС, «ліси та лісові землі є найбільшим за масштабом постачальником екосистемних послуг (близько 48% від загальної вартості екосистемних послуг, що надають наземні та водні екосистеми

28 країн Європейського Союзу). Їхню вартість у цінах 2012 року оцінювали для 28 країн ЄС у розмірі 81,4 млрд євро, при цьому найбільший внесок становили послуги з рекреації, охорони й захисту водних об'єктів, постачання деревини та депонування вуглецю» [57, с. 4].

Традиційним принципом регулювання використання природних ресурсів в Україні протягом довгого часу був поресурсний, що враховує лише прямий економічний збиток (деревина, пошкоджена техніка) [107, с. 628]. Такий підхід враховує пропорційне скорочення лісосічного фонду, але не бере до уваги ліквідацію важливих екологічних функцій, які до цього виконував ліс. При цьому не враховуються: втрата здатності лісів поглинати CO₂, зменшення водоохоронної ролі, втрата біорізноманіття, руйнування рекреаційної цінності, деякі інші фактори.

Внаслідок заподіяння шкоди лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації Український народ втрачає можливість отримувати екосистемні послуги, що надаються лісами, або отримує їх в меншому обсязі, або гіршої якості. Але чинні природоохоронні методики не дозволяють повною мірою монетизувати (виразити в грошовому еквіваленті) екосистемні послуги, що надаються лісовими екосистемами, і які були втрачені або обсяг яких було зменшено у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації проти України. Отже, наразі надважливим завданням є імплементація у національне законодавство концепції екосистемних послуг, розробка методик обчислення цих послуг з метою включення до суми репарацій, що Російська Федерація сплачуватиме Україні, вартості втрачених або недоотриманих екосистемних послуг (зокрема тих, що надаються лісовим фондом).

Фундаментальну залежність людства від екосистемних послуг та їх стан і динаміку системно проаналізовано у звіті “Millennium Ecosystem Assessment” (MEA) [25], підготовленому під егідою ООН кількатисячним науковим колективом. Ця робота сьогодні активно продовжується у рамках проєкту “The Economics of Ecosystem Services” (TEEB) [264] як на міжнародному, так і на національному рівнях.

У сучасній вітчизняній еколого-правовій науці найбільш ґрунтовно концепцію екологічних послуг та проблематику екосистемізації законодавства дослідив Є.П. Суєтнов [185; 186; 187].

Концепція екосистемних послуг ґрунтується на екосистемному підході як важливому принципі екологічного права. Ми погоджуємося із науковою позицією Н. Р. Малишевої, яка вважає, що окремим принципом екологічного права має бути екосистемний підхід до природи як до цілісного організму, не заподіяння в процесі використання одного природного ресурсу шкоди іншим природним ресурсам [107, с. 628].

Проте, як слушно наголошує Є.П. Суєтнов, ні питання стосовно збереження та відновлення екосистем, ні питання впровадження екосистемного підходу не знайшли свого відображення у провідному законодавчому акті екологічної спрямованості – Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» [186, с. 136]. Вчений також наголошує, що у базовий екологічний закон взагалі не містить слова «екосистема», і цей недолік потребує якнайшвидшого усунення [186, с. 136].

Екостратегія-2030 визначає метою державної екологічної політики «досягнення доброго стану довкілля шляхом запровадження екосистемного підходу до всіх напрямів соціально-економічного розвитку України з метою забезпечення конституційного права кожного громадянина України на чисте та безпечне довкілля, впровадження збалансованого природокористування і збереження та відновлення природних екосистем. Розвиток екосистемних послуг дасть змогу створити можливості для сталого розвитку суспільства та екосистеми» [132]. Отже, як бачимо, основний екологічний закон програмного характеру оперує поняттями «екосистемний підхід», «екосистема», «екосистемні послуги». Принцип екосистемного підходу закріплено і в національному природоресурсному (зокрема лісовому) законодавстві.

Українське лісове законодавство історично базувалося на ресурсному підході з елементами охорони лісів. Проте після змін до законодавства, внесених Законом України від 23 травня 2017 року [153], поступово впроваджується екосистемний

підхід, що відповідає ст. 2 Конвенції про біологічне різноманіття (1992 рік, ратифікована Україною у 1994 році) та Карпатській конвенції (2003 рік, ратифікована Україною у 2004 році). Це, зокрема, підтверджується змінами до ст. 1 Лісового кодексу України, де ліс визначається як екосистема: «Ліс – це тип природних комплексів (екосистема), у якому поєднуються деревна та чагарникова рослинність з відповідними ґрунтами, трав'яною рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними компонентами, що взаємодіють між собою у своєму розвитку» [103].

Екосистемний підхід розширює предмет правового регулювання: ліси розглядаються не лише як об'єкт користування, а як багатофункціональна система, що забезпечує екосистемні послуги: поглинання CO₂, регуляцію клімату, збереження біорізноманіття, захист ґрунтів.

Слід зазначити, що концепція пралісу, квазіпралісу, природного лісу з'явилась у Лісовому Кодексі України у 2017 році з метою регулювання процесу їх ідентифікації та встановлення режиму охорони відповідно до зобов'язань в рамках Карпатської конвенції та схвалених «Критеріїв та індикаторів визначення пралісів у Карпатах», та за сприяння Всесвітнього фонду природи WWF-Україна. Лісовий кодекс визначив екологічні обмеження сталого управління лісами під час проведення рубок та встановлення буферних зон навколо основних територій, де розташовані праліси, квазіпраліси або природні ліси. У 2017 році також було внесено зміни до Закону України «Про природно-заповідний фонд», та додано додаткову підкатегорію «пралісові пам'ятки природи». Методика визначення лісових територій як пралісів, квазіпралісів і природних лісів була прийнята Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів у 2018 році [116].

Ці норми відображають спробу поєднати економічні інтереси з екологічними та міжнародними зобов'язаннями України (таблиця 1) [252, с. 476].

Таблиця 1.

Основні категорії лісів за Лісовим кодексом України

Категорія лісів	Стаття ЛК	Коротка характеристика
Ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення	ст. 8	Найвищий рівень охорони, обмежене або заборонене користування
Захисні ліси	ст. 9	Ліси у прибережних смугах, навколо населених пунктів; заборона рубок головного користування
Рекреаційно-оздоровчі ліси	ст. 10	Використовуються для туризму, відпочинку; допускаються санітарні та вибіркові рубки
Експлуатаційні ліси	ст. 11	Найбільша частка; дозволяється лісогосподарська діяльність за планами лісокористування
Праліси, квазіпраліси, природні ліси	ст. 391	Особливий режим охорони; заборона рубок, будівництва, мінімальне втручання людини

Розуміння лісу як екосистеми, закріплене у національному екологічному законодавстві, не узгоджується з поняттям лісу, що міститься у законодавстві ЄС, де ліс розглядають, перш за все, як земельну ділянку, а, отже, як форму нерухомості. Так, відповідно до статті 2 Регламенту (ЄС) 2023/1115 Європейського Парламенту та Ради від 31 травня 2023 року про надання на ринку Союзу та експорт із Союзу певних товарів і продуктів, пов'язаних із знищенням і деградацією лісів, та про скасування Регламенту (ЄС) 995/2010, ліс означає земельну ділянку площею понад 0,5 гектара з деревами заввишки понад п'ять метрів і покриттям крони понад 10% або деревами, які можуть досягати цих порогів, за винятком переважно сільськогосподарських або міських земель [2]. Тому проєкті Лісового кодексу пропонується змінити поняття лісу з екосистемного на поняття лісу як земельної ділянки з зазначеними вище характеристиками [169].

Для забезпечення наближення законодавства України до положень Регламенту (ЄС) 2023/1115, згідно з оцінками експертів, Україна має: «1) запровадити прозору та незалежну систему відстеження та контролю руху деревини і продукції з неї шляхом розширення використання існуючої системи електронного обліку деревини для боротьби з незаконними вирубками та

деградацією лісів; 2) привести термінологію, яка використовується у лісовому законодавстві України, у відповідність до статті 2 Регламенту (ЄС) 2023/1115; 3) законодавчо закріпити поняття «деградація лісів» та критерії оцінки деградації лісів; 4) посилити контроль за дотриманням екологічних вимог при веденні лісового господарства та експорті лісопродукції; 5) врегулювати питання щодо санкцій за порушення вимог, запроваджених Регламентом (ЄС) 2023/1115» [2].

Імплементация положень цього Регламенту до національного законодавства є важливою як для виконання Україною євроінтеграційних зобов'язань, так і для експорту української лісової продукції до ЄС [2].

Варто зауважити, що на розгляді Верховної Ради України перебуває проєкт Закону про ринок деревини (реєстр. № 4197-д від 10 вересня 2021 року), метою якого є врегулювання відносин, пов'язаних із обігом деревини, спрямованих на охорону довкілля та забезпечення належного функціонування відповідного ринку.

Незважаючи на значні масштаби пошкодження лісів усіх категорій унаслідок збройної агресії, чинне законодавство України досі не передбачає виокремлення спеціальних категорій лісів, що мають особливе значення в умовах війни, зокрема таких як «ліс, пошкоджений внаслідок бойових дій» та «ліс, знищений внаслідок бойових дій» [83, с. 249]. Це ускладнює: облік та інвентаризацію пошкоджень; визначення особливого правового режиму (наприклад, обмеження доступу через мінну небезпеку); включення втрат екосистемних послуг у репараційні позови; відновлення лісів, пошкоджених внаслідок бойових дій.

Отже, лісове законодавство ґрунтується на принципі екосистемного підходу, оскільки закріплює екосистемне розуміння лісу. Є.П. Суєтнов висловлює переконання, що «у віддаленій, але осяжній перспективі всі природні об'єкти та навколишнє природне середовище в цілому досліджуватимуться науковцями та визначатимуться в екологічному законодавстві саме в екосистемному контексті (це він називає «екосистемізацією» екологічного права та законодавства (англ. «ecosystemization»))» [186, с. 143-144].

Розглянемо зміст понять «екосистема» та «екосистемні послуги».

Конвенція про охорону біологічного різноманіття 1992 року закріплює легальне визначення «екосистеми», під якою розуміє «динамічний комплекс угруповань рослин, тварин і мікроорганізмів, а також їх неживого навколишнього середовища, що взаємодіють як єдине функціональне ціле (ст. 2), містить відповідні положення щодо збереження та відновлення екосистем та зобов'язує Договірні Сторони сприяти захисту екосистем; вживати заходи з реабілітації деградованих екосистем; запобігати впровадженню чужорідних видів, які загрожують екосистемам, контролювати їх або знищувати (пункти «d», «f» і «h» ст. 8)» [187, с. 108].

Екосистема – середовище (територія, простір) співіснування живих організмів, які завдяки біологічним відносинам та регулярній взаємодії впливають одне на одного, утворюючи єдине ціле, підтримуючи динамічну рівновагу і здатність адаптуватися до зовнішніх впливів. Внутрішньою метою функціонування екосистеми є збереження її цілісності та властивостей.

Екосистеми виконують важливі екологічні й економічні функції, які виходять за межі традиційного розуміння процесів використання природних ресурсів. Так, ліс як сукупність дерев є важливим промисловим ресурсом, що має визначену ціну та максимальний обсяг можливого використання. Однак разом з деревними рубками відбувається не лише пропорційне скорочення лісосічного фонду, але й ліквідація важливих екологічних функцій, які до цього виконував ліс. Наприклад, лісова екосистема насичувала атмосферне повітря киснем, забезпечувала депонування вуглецю, що у глобальному масштабі пом'якшувало зміни клімату, регулювала водний стік та давала змогу уникати паводків, зберігала біорізноманіття. Всі ці функції – екологічні й економічні – в межах традиційного підходу до природокористування виявилися би не врахованими у вартості вирубанної деревини. Екосистемна послуга з економічної точки зору є синтетичним поняттям, яке означає надання екосистемою своїх ресурсів, продуктів, або результатів функціонування для використання людиною і задоволення її потреб. Введення у науковий та практичний обіг цього поняття дало змогу підкреслити спроможність екосистеми надавати певні блага навіть тоді, коли її ресурси напряду

не використовуються, або коли споживання послуг є неусвідомленим та, відповідно, неконтрольованим і жодним чином не регульованим. Наприклад, навіть не споживаючи прямо ресурси лісу, людина отримує частину вироблених ним благ з виробництва кисню, депонування вуглецю, регулювання водного стоку, збереження біорізноманіття.

Проблемі екосистемних послуг ми присвятили статтю «Концепція екосистемних послуг та формування правових засад монетизації послуг, що надаються лісовими екосистемами, в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України» [81].

Термін «екосистемні послуги» (ecosystem services) уперше було використано у 1973 році британським ученим Е.Ф. Шумахером у праці «Small is Beautiful: Economics as if People Mattered» [262]. Пізніше, у 1981 році, П. та А. Ерліхи вперше запропонували його змістовне тлумачення, розглядаючи такі послуги як функції екосистем, якими користується суспільство [238].

Екосистемні послуги можна визначити як сукупність функцій екосистем, що приносять користь людині [249]. Вони формуються внаслідок складних підтримуючих природних процесів, які відбуваються в різних просторових і часових масштабах [240]. Як прямий або непрямий внесок екосистем у добробут людини визначають екосистемні послуги Регламент Європейського парламенту і Ради (ЄС) від 22 жовтня 2014 року про запобігання проникненню і поширенню інвазійних чужорідних видів та управління ними та Методичні рекомендації щодо оцінки наявного і потенційного впливу (ризиків) інвазійних чужорідних видів, затверджені наказом Міндовкілля України від 15 березня 2024 року № 290. Подібний підхід закріплено Порядком віднесення видів рослинного та тваринного світу до інвазивних (інвазійних) чужорідних видів, затвердженим наказом Мінекономіки України від 29 січня 2026 року № 1368: «екосистемні послуги – прямий або непрямий внесок екосистем у навколишнє природне середовище та добробут суспільства і людини».

Попри закріплення поняття екосистемних послуг, питання їхньої класифікації та використання у процесах прийняття рішень залишається

дискусійним і характеризується низкою невизначеностей. Зокрема, залежно від мети дослідження термін «екосистемні послуги» може набувати різного семантичного наповнення [241].

Найпоширенішим у сучасній науковій та політико-правовій практиці є підхід, запропонований у Звіті МЕА (2005), відповідно до якого екосистемні послуги визначаються як «вигоди, які люди отримують від екосистем» [251]. Своєю чергою, концепція ТЕЕВ (2010) розглядає їх як прямий або опосередкований внесок екосистем у забезпечення добробуту людини [264]. Аналогічне розуміння закріплено й у підході Спільної міжнародної класифікації екосистемних послуг (Common International Classification of Ecosystem Services, CICES), розроблення якої було розпочато у 2010 році у співпраці з Департаментом статистики ООН та Європейською агенцією довкілля. У звітах, присвячених формуванню CICES (2012), фінальні екосистемні послуги (final ecosystem services) визначаються як внесок (contribution), який екосистеми здійснюють у добробут людини [264].

У редакції CICES 4.3 (Haines-Young and Potschin, 2018) виокремлюються три основні групи екосистемних послуг: 1) забезпечувальні (provisioning services) — продукти, що надаються екосистемами, зокрема продовольство, вода, деревина, волокно, паливо, генетичні ресурси та питна вода; 2) регулювальні (regulating services) — послуги, пов'язані з регуляцією екологічних процесів, як-от кліматичне регулювання, захист від повеней та інших стихійних явищ, контроль захворювань, поглинання відходів, очищення води й повітря, а також контроль шкідників; 3) культурні (cultural services) — внесок екосистем у формування духовних, культурних та естетичних складових людського добробуту [232; 233].

Отже, екосистемні послуги можна розглядати як внесок екосистем у забезпечення добробуту людини. Такі послуги, як правило, не мають прямої ринкової вартості та не оплачуються у процесі їх використання чи споживання. Водночас частина з них може бути монетизована, тобто отримати грошову оцінку.

Одним із пріоритетних напрямів економічного розвитку лісового господарства визначається підвищення економічного потенціалу лісів, зокрема шляхом запровадження монетизації їхніх екосистемних послуг [132]. Розвиток

цього напряму потребує формування та затвердження науково-методичних підходів до оцінювання екосистемних послуг, що надаються лісовими екосистемами [132].

Водночас на сьогодні бракує належної економічної оцінки таких послуг, а також дієвих механізмів її врахування у процесі прийняття управлінських рішень. Лісові екосистеми виконують широкий спектр життєво важливих для людини функцій, значущість яких часто недооцінюється через відсутність ринкового ціноутворення. Для більш повного визначення реальної вартості лісів доцільно враховувати не лише вартість деревини, а й цінність таких послуг, як регулювання клімату, очищення повітря, асиміляція забруднень, виробництво харчових ресурсів, регулювання річкового стоку, рекреаційні функції, стабілізація ґрунтів тощо.

За такого підходу стає очевидним, що довгострокове збереження лісів є економічно доцільнішим, ніж їх одноразова експлуатація з метою швидкого отримання прибутку. Відсутність належної економічної оцінки екосистемних послуг зумовлює переважання суто ресурсного підходу до лісу, що, своєю чергою, знижує мотивацію працівників лісового господарства до його збереження [128].

Монетизація екосистемних послуг є важливим інструментом для оцінювання масштабів втрат, що виникають унаслідок деградації екосистем і скорочення біорізноманіття. На відміну від безоплатних природних благ, які людина отримує від природи, екологічні втрати можуть бути виражені у цілком конкретних економічних показниках, що надає їм вимірюваної вартості та робить їх більш помітними для процесу ухвалення рішень.

У цьому контексті знання про екосистемні послуги формує розуміння того, що руйнування природних систем або їх надмірна експлуатація призводить до значно більших економічних збитків у майбутньому, ніж короткострокові вигоди, отримані сьогодні. Водночас така логіка працює і у зворотному напрямі: інвестування у збереження та відновлення екосистем нині забезпечує «повернення» цих вкладень у майбутньому у вигляді зростання обсягу

екосистемних послуг, підвищення якості життя людей і зміцнення добробуту громад.

Таким чином, стратегічний вибір суспільства полягає або у пріоритеті збереження природи як умови сталого розвитку та майбутнього добробуту, або у її деградації, що неминуче призводить до втрат і соціально-економічного занепаду в перспективі.

Американські дослідники встановили, що один гектар лісу щороку в середньому забезпечує екосистемні послуги, вартість яких оцінюється приблизно у 6 мільйонів доларів США, тоді як сукупна цінність усіх лісів планети може сягати трильйонів доларів щорічно [174]. Одним із базових проявів таких послуг є здатність лісів продукувати кисень і поглинати вуглекислий газ, однак цим їхня роль не обмежується, оскільки ліси виконують значно ширший спектр екосистемних функцій, що підлягають різним підходам до класифікації.

У вітчизняній науковій літературі здійснено низку спроб систематизації екосистемних послуг за різними критеріями, зокрема: за функціональним призначенням, характером впливу їх споживання, ступенем відчутності, рівнем законності використання, типом екосистем, стадіями та причинами їх динаміки, просторовими характеристиками та розмірами екосистем, строками реалізації послуг, етапами й напрямом процесу їх надання, а також пріоритетністю періоду використання екосистемних послуг [120, с. 250–251].

Міжнародна класифікація екосистемних послуг (Common International Classification of Ecosystem Services, CICES) [244] виокремлює три основні групи екосистемних послуг:

1. *Забезпечувальні послуги* – ті, що охоплюють постачання базових природних ресурсів і продуктів, зокрема деревини та недеревної продукції лісу, мисливських ресурсів, генетичного матеріалу рослин, технічної води, а також додаткових ресурсів, що формуються внаслідок меліоративного впливу лісових екосистем.

2. *Регулювальні та підтримувальні послуги* – такі, що включають процеси екологічної регуляції, такі як поглинання лісами вуглекислого газу (CO₂) та

виділення кисню (O_2), виконання протиерозійних функцій, а також підтримання та збереження біологічного різноманіття.

3. *Культурні послуги* – ті, що охоплюють нематеріальні вигоди, пов'язані з рекреаційним використанням лісів, а також їхні соціальні, естетичні та суспільно значущі функції [244].

Найбільш усталеною та широко застосовуваною в науковій і практичній площині є функціональна класифікація екосистемних послуг, запропонована у звіті «Millennium Ecosystem Assessment» (MEA), підготовленому під егідою ООН міжнародним науковим колективом. Відповідно до цього підходу, екосистемні послуги поділяються на чотири основні групи:

1. *Забезпечувальні (provisioning services)*: включають матеріальні продукти, що надаються екосистемами, зокрема продовольчі ресурси, воду, деревину, волокно, паливо, генетичний матеріал та питну воду.

2. *Регулювальні (regulating services)*: охоплюють послуги, пов'язані з регуляцією природних процесів, таких як формування клімату, захист від повеней та інших природних катастроф, контроль поширення захворювань, поглинання відходів життєдіяльності людини, очищення води й повітря, а також регулювання чисельності шкідників.

3. *Культурні (cultural services)*: відображають внесок екосистем у формування нематеріальних складових добробуту людини, включаючи емоційне сприйняття природи, формування відчуття місця, а також вплив на спосіб життя, традиції та культурні практики;

4. *Підтримувальні (supporting services)*: забезпечують базові екологічні процеси функціонування екосистем, зокрема ґрунтоутворення, первинну продуктивність, кругообіг поживних речовин, фотосинтез і формування середовищ існування [178].

У контексті наведеної класифікації доцільно розглянути екосистемні послуги, які надає лісовий фонд України. Насамперед до *забезпечувальних* екосистемних послуг лісів належить постачання деревини та інших продуктів лісового походження, зокрема хмизу, хвої, живиці тощо. Деревина є ключовим

ресурсом лісових екосистем і виступає основною сировиною для виробництва широкого спектра продукції, необхідної для життєдіяльності людини: житлових і господарських споруд, меблів, столярних виробів, паперу, музичних інструментів та іншого. Вона також є важливим відновлюваним джерелом енергії.

Крім того, деревина виконує значущу кліматорегулювальну функцію, оскільки акумулює вуглець у зв'язаному стані. Відтак використання дерев'яної продукції певною мірою сприяє уповільненню темпів глобального потепління та зменшенню антропогенного впливу на кліматичну систему.

Окремо слід відзначити, що ліси забезпечують задоволення потреб людини в недеревних ресурсах, зокрема у лісових ягодах і плодах, грибах, лікарській сировині, а також продукції мисливського господарства, включно з м'ясом диких тварин.

Регулювальні екосистемні послуги лісів характеризуються їхнім комплексним впливом на природне середовище та здатністю стабілізувати низку екологічних параметрів. Зокрема, лісові екосистеми беруть участь у регулюванні водного та повітряного обміну, режиму опадів, процесів утворення та виділення кисню, температурного режиму, а також формування як глобального, так і локального клімату. Важливою функцією є також запобігання ерозійним процесам у ґрунтах. Унаслідок цього створюються більш сприятливі умови для ведення сільського господарства та одночасно забезпечується збереження біорізноманіття. Крім того, ліси відіграють істотну роль у підтриманні гідрологічного режиму річок, протидії суховіям, регулюванні кислотно-лужного балансу атмосфери, поглинанні парникових газів і формуванні загальних умов життєзабезпечення на планеті.

Значну частку екосистемних послуг лісів України становлять також культурні послуги, які відображають внесок екосистем у формування духовних, естетичних і соціальних аспектів людського добробуту, включаючи емоційне сприйняття природи, формування відчуття простору, а також вплив на спосіб життя, традиції та культурні практики. Лісовий фонд у цьому контексті забезпечує сприятливі умови для відпочинку та збереження здоров'я населення.

Відповідно до частини 2 статті 1 Лісового кодексу України, ліси виконують «переважно водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі, рекреаційні, естетичні, виховні та інші функції, а також є джерелом задоволення потреб суспільства в лісових ресурсах» [103]. Таким чином, законодавець фактично надає пріоритет регулювальним і культурним екосистемним функціям. Адже відвідування лісів зазвичай зумовлене не стільки господарськими мотивами, як-от заготівля грибів чи ягід, скільки потребою у відпочинку, оздоровленні та емоційному відновленні через взаємодію з природою. Збір лісових ресурсів у цьому випадку є радше складовою рекреаційної діяльності, тобто проявом культурної екосистемної послуги. Водночас господарська функція лісів не виступає визначальною в концепції лісового законодавства, а забезпечувальні послуги не закріплюються як пріоритетні [85, с. 118].

Лісові екосистеми України також надають підтримувальні екосистемні послуги. Водночас слід зауважити, що не всі екосистемні послуги мають ринкову вартість і, відповідно, можуть бути безпосередньо монетизовані, зокрема це стосується регулювальних послуг.

Розроблення методик оцінювання екосистемних послуг потребує залучення міждисциплінарних знань та систематизації значних обсягів природничої, економічної й екологічної інформації. При цьому визначення розміру шкоди, завданої природним екосистемам, має враховувати не лише прямі економічні втрати чи безпосередні ризики для здоров'я людини та біорізноманіття, а й опосередковані та відстрочені наслідки негативного впливу.

Комплексна оцінка вартості шкоди та втрат екосистемних послуг передбачає поетапне здійснення низки дій, зокрема: ідентифікацію території екосистеми, якій завдано шкоди; визначення переліку екосистемних послуг, що надавалися в межах відповідної території; збирання та аналіз біофізичних даних щодо стану екосистеми до і після завдання шкоди; визначення грошової оцінки відповідних екосистемних послуг та їх втрат; розроблення заходів з відновлення екосистеми до вихідного стану із розрахунком вартості таких робіт; а також формування узагальненої економічної оцінки завданої шкоди та збитків [69, с. 81].

12 лютого 2025 року на офіційному вебсайті Міндовкілля було оприлюднено Проект розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії формування та реалізації державної політики у сфері управління екосистемними послугами на період до 2030 року та операційного плану заходів з її реалізації у 2025– 2027 роках» (далі – проект акта), розроблений з метою визначення стратегічних цілей і завдань державної політики щодо збереження та відновлення природних екосистем та продукуваних ними екосистемних благ і послуг шляхом застосування в системі управління екосистемного підходу як пріоритету державної екологічної політики, його інтеграції у регіональну та галузеві політики [139].

Відділом проблем аграрного, земельного, екологічного та космічного права Інституту держави і права імені В.М. Корецького було підготовлено Висновок щодо проекту розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії формування та реалізації державної політики у сфері управління екосистемними послугами на період до 2030 року та затвердження Операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2027 роках», співавтором якого був дисертант. У Висновку, зокрема, наголошується, що необхідність прийняття та реалізації стратегічного документа, який би започаткував повноцінне введення до політико-правового поля України концепції екосистемних послуг не викликає сумнівів та є актуальним завданням, важливим з економічної, політичної, правової, соціальної точок зору. Водночас для того, щоб поданий законопроект «запрацював» і став дієвим інструментом впровадження відповідної політики, доцільним є його серйозне доопрацювання. Проект Висновку наведений у ДОДАТКУ Г.

Економічна оцінка екосистемних послуг, що надаються лісовими екосистемами, є необхідною передумовою включення вартості недоотриманих Українським народом екосистемних послуг до суми репарацій, що Російська Федерація сплачуватиме Україні.

Процедура визначення шкоди та збитків, завданих Україні у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, починаючи з 19 лютого 2014 року, визначається Порядком визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, затвердженим постановою Кабінету

Міністрів України від 20 березня 2022 року № 326 (далі – Порядок №326) [144]. Одним із напрямів визначення шкоди та збитків Порядок визначає втрати лісового фонду – «напря́м, що включає втрати і пошкодження лісів і лісових ділянок, та пов’язані із ними витрати. Основні показники, які оцінюються: втрати лісогосподарського виробництва, спричинені обмеженням прав землекористувачів; втрати лісокористувачів, заподіяні тимчасовим зайняттям земельних ділянок, встановленням обмежень щодо їх використання та неодо́ержанням доходів у зв’язку з тимчасовим невикористанням земельних ділянок» [144]. Визначення шкоди та збитків здійснюється відповідно до Методики визначення шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації, затвердженої наказом Міндовкілля від 5 жовтня 2022 року № 414 (далі – Методика №414) [118]. Методика №414 застосовується для визначення «шкоди та збитків, заподіяних земельним ділянкам лісогосподарського призначення, захисним насадженням лінійного типу, лісовим розсадникам, лісовим культурам та мисливським угіддям внаслідок збройної агресії Російської Федерації, що включає втрати лісових насаджень та пов’язані із ними: втрати лісогосподарського виробництва, спричинені обмеженням прав землекористувачів; втрати пошкодженої, втраченої, заготовленої лісопродукції; неотримані доходи лісокористувачів, заподіяні тимчасовим зайняттям земельних ділянок, встановленням обмежень щодо їх використання, від: непроведення рубок (вартість лісопродукції, рентна плата); неможливості здійснювати побічне користування (зокрема заготівлю березового соку, ягід, грибів); витрати на підготовку ґрунту під створення лісових культур; витрати на вирощування садивного матеріалу у лісових розсадниках, створення та догляд за лісовими культурами; втрати мисливського господарства, внаслідок знищення або пошкодження вольєрів, інших біотехнічних споруд, мисливських тварин» [118]. Отже, оцінці підлягають лише забезпечувальні екосистемні послуги (не всі, а лише деякі, найбільш значні), що зовсім не відповідає змісту та класифікації цих послуг та, відповідно, не охоплює усієї їхньої повноти. Окрім того, зазначені вище нормативно-правові акти не враховують концепції екосистемних послуг, оскільки

чинне національне екологічне законодавство допоки не адаптувало цю концепцію [81, с. 230]. Водночас позитивним кроком у відповідному напрямку є вже те, що для ефективного управління лісами Державною стратегією управління лісами України до 2035 року (схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1777) передбачено запровадження монетизації екосистемних послуг лісового господарства [48].

Підтримуємо пропозиції Ю. Шпильової та Т. Носуліч, які вважають, що «для створення та подальшого розвитку ринку екосистемних послуг в Україні необхідно реалізувати наступні заходи: розробка довгострокової національної та регіональних стратегій, що передбачатимуть формування системи відновлення, підтримки й регулювання функцій екосистем, можливостей упровадження плати за екосистемні послуги; розробка та формування Національного реєстру екосистемних послуг (державних, локальних) із забезпеченням відкритого доступу населення до нього (аналог – Реєстр вуглецевих одиниць); упровадження практики платежів за екосистемні послуги як у цілому в Україні, так і окремих її регіонах та локальному рівні; застосування практики міжтериторіальних (усередині країни) платежів і компенсацій з приводу забезпечення, відновлення та підтримки екосистемних послуг; розробка та впровадження методик економічної оцінки забезпечуючих, регулюючих, підтримуючих, культурних екосистемних послуг для різних видів економічної діяльності з урахуванням природно-територіальних особливостей України; формування міжрегіонального балансу екосистемних послуг; виявлення регіонів-донорів та регіонів-реципієнтів різних видів екосистемних послуг; посилення нормативно-правового забезпечення формування платежів та ринків екосистемних послуг» [213].

Як вірно зазначають М.В. Ільїна та Ю.Б. Шпильова, «актуальним завданням для України є інформаційне забезпечення процесу оцінювання екосистемних послуг на національному, регіональному та локальному рівнях. З цією метою доцільно впроваджувати спеціальну статистичну звітність (для підприємств, чия діяльність особливо пов'язана з природокористуванням) та розробляти електронні інформаційні платформи (подібні до AERIS або Депозитарію ГЕФ),

які даватимуть можливість зацікавленим сторонам здійснювати екосистемну оцінку самостійно або перевіряти достовірність використовуваних даних» [70].

Отже, екосистемні послуги становлять внесок екосистем у забезпечення добробуту людини. Такі послуги, як правило, не мають окремої плати в межах загального процесу лісокористування, і їх використання або споживання не супроводжується прямими фінансовими розрахунками. Водночас частина з них може бути монетизована, тобто отримати грошову оцінку.

Лісовий фонд України забезпечує населення різноманітними екосистемними послугами, які традиційно поділяються на чотири основні групи: забезпечувальні, регулювальні, культурні та підтримувальні. Розроблення науково обґрунтованих методик їх оцінювання створює передумови для монетизації цих послуг, їх урахування, зокрема, у складі потенційних репарацій, що можуть бути покладені на Російську Федерацію, а також сприяє виявленню та залученню до господарського обігу раніше недооцінених екосистемних функцій, підвищенню добробуту лісозалежних громад і виходу на міжнародні ринки екосистемних послуг [85, с. 118].

Виходячи з викладеного, доцільним є законодавче закріплення поняття «екосистемні послуги лісів» шляхом доповнення статті 1 Лісового кодексу України новою частиною 14 у такій редакції: «Екосистемні послуги лісів – це всі корисні ресурси та вигоди, які людина може отримати від лісових екосистем (зокрема забезпечення деревиною та іншими продуктами лісового господарства, регулювання водного та повітряного режимів, клімату, збереження біорізноманіття, запобігання ерозії ґрунтів, створення сприятливих умов для здоров'я і відпочинку людей тощо)» [81, с. 229].

Підтримуємо пропозицію І. Соловій щодо необхідності вказати у Лісовому Кодексі основні види послуг екосистем, що їх надають ліси України [178, с. 90].

Нагальною необхідністю сьогодні є розробка та прийняття Закону України «Про екосистемні послуги» та комплексу підзаконних нормативно-правових актів, спрямованих на реалізацію його положень. Необхідно також сформувати Національний реєстр екосистемних послуг (державних, локальних) із

забезпеченням відкритого доступу населення до нього. Такий Реєстр, звісно, може бути створений за умови розроблення та впровадження методик економічної оцінки забезпечувальних, регулювальних, підтримувальних, культурних екосистемних послуг [213, с. 234].

Таким чином, вважаємо за необхідне реалізацію комплексу заходів, що дозволять втілити концепцію екосистемних послуг у національний правовий простір і зробити її дієвою та ефективною. Першочерговими серед них є: розробка та прийняття Закону України «Про екосистемні послуги», Стратегії державної політики щодо забезпечення екосистемних послуг в Україні на період до 2031 року та Операційного плану заходів з її реалізації на 2026-2028 роки; розроблення та впровадження методик економічної оцінки забезпечувальних, регулювальних, підтримувальних, культурних екосистемних послуг (зокрема тих, що надаються лісовими екосистемами); створення Національного реєстру екосистемних послуг (державних, локальних) із забезпеченням відкритого доступу населення до нього.

Концепцію екосистемних послуг має бути покладено в основу усіх методик визначення шкоди та збитків, завданих довкіллю України внаслідок збройної агресії Російської Федерації, зокрема, шляхом внесення відповідних змін до Методики визначення шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації, затвердженої наказом Міндовкілля від 5 жовтня 2022 року № 414 для приведення її у відповідність з сучасними викликами, загрозами та реаліями сьогодення [81, с. 231].

Висновки до РОЗДІЛУ 1

У результаті дослідження теоретико-правових засад відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, сформульовано такі висновки.

Встановлено, що збройна агресія Російської Федерації проти України спричинила масштабну та комплексну шкоду лісовому фонду України, яка охоплює не лише фізичне знищення або пошкодження лісів, а й деградацію лісових екосистем, втрату біорізноманіття, порушення природних екологічних процесів,

зниження кліматорегулюючих, захисних, рекреаційних та інших екосистемних функцій лісів. Така шкода має довготривалий характер і створює загрози екологічній, кліматичній та національній безпеці України.

Доведено, що шкода, заподіяна лісовому фонду України внаслідок збройної агресії РФ, є самостійним різновидом воєнної екологічної шкоди, яка поєднує ресурсний, екосистемний, економічний та безпековий компоненти. Традиційний підхід до її розуміння як виключно шкоди природному ресурсу є недостатнім, оскільки не враховує втрату екосистемних функцій і послуг, що надаються лісами суспільству та державі.

Обґрунтовано, що державна екологічна політика та її складова – державна лісова політика є важливими чинниками механізму відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією РФ. В умовах війни та повоєнного відновлення така політика повинна трансформуватися з переважно ресурсно-охоронної моделі у модель екосистемної стійкості та природовідновлення, орієнтовану на забезпечення екологічної безпеки, адаптацію до змін клімату та виконання євроінтеграційних зобов'язань України.

Встановлено, що сучасна європейська лісова та кліматична політика ґрунтується на екосистемному підході, принципах сталого розвитку та визнанні екосистемних послуг важливою складовою довкіллевої політики держав. У зв'язку з цим доведено необхідність гармонізації національної лісової політики України з положеннями Європейського зеленого курсу, Лісової стратегії ЄС до 2030 року та іншими міжнародними документами у сфері охорони та відновлення лісів.

З'ясовано, що вітчизняна та зарубіжна наукова доктрина приділяє значну увагу питанням міжнародно-правової відповідальності держав за шкоду довкіллю, екологічним наслідкам збройних конфліктів та проблемам охорони лісів, однак комплексне дослідження правових засад відшкодування шкоди, заподіяної саме лісовому фонду України внаслідок збройної агресії РФ, у сучасній юридичній науці фактично відсутнє. Це зумовлює необхідність формування цілісного наукового підходу до зазначеної проблематики.

Досліджено поняття, зміст і види шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією РФ. Визначено, що така шкода охоплює прямі та опосередковані втрати, майнову та екологічну шкоду, втрати біорізноманіття, погіршення стану лісових екосистем, а також втрату або зменшення обсягу екосистемних послуг. Відповідно, відшкодування шкоди має враховувати не лише вартість знищених лісових ресурсів, а й витрати на відновлення екосистем та компенсацію втрачених екосистемних функцій.

Обґрунтовано, що концепція екосистемних послуг є однією з ключових теоретико-правових основ формування сучасного механізму відшкодування шкоди довкіллю. Екосистемні послуги лісів мають розглядатися як самостійний об'єкт правової охорони та економічної оцінки, а їх втрата – як складова шкоди, заподіяної лісовому фонду України внаслідок збройної агресії РФ.

Доведено необхідність інтеграції концепції екосистемних послуг у національне довкілляве та поресурсне лісове законодавство України, зокрема шляхом законодавчого закріплення поняття екосистемних послуг, формування правових засад їх монетизації та створення механізмів компенсації втрат таких послуг унаслідок збройної агресії. У зв'язку з цим запропоновано розроблення та прийняття спеціального законодавства у сфері екосистемних послуг, а також створення Національного реєстру екосистемних послуг.

Встановлено, що чинні підходи до визначення шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду України внаслідок збройної агресії РФ, не повною мірою відповідають сучасним викликам та потребам повоєнного відновлення, оскільки не враховують екосистемний характер лісів та вартість втрачених екосистемних послуг. У зв'язку з цим обґрунтовано необхідність удосконалення Методики визначення шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації, шляхом включення до неї витрат на екосистемне відновлення лісів, оцінювання втрачених екосистемних послуг та супутніх витрат, пов'язаних із фіксацією й документуванням шкоди.

РОЗДІЛ 2

ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ ЛІСОВОМУ ФОНДУ УКРАЇНИ У ЗВ'ЯЗКУ ЗІ ЗБРОЙНОЮ АГРЕСІЄЮ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

2.1. Мета, правові підстави та умови відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації

У науковій літературі під механізмом розуміють спосіб функціонування, систему засобів впливу [189]. Це певна конструкція, яка передбачає «дію послідовно організованих юридичних засобів, які дають можливість досягти конкретну юридичну ціль з дотриманням відповідної процедури» [189]. Отже, предметом дослідження у цьому розділі дисертації є правовий механізм, тобто спосіб функціонування відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації. Враховуючи результати наукових досліджень [167], вважаємо за доцільне «до складових правового механізму (способу функціонування), що забезпечують можливість відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, віднести: мету, правові підстави, умови, форми, способи, порядок, правові гарантії та перспективи такого відшкодування у вітчизняних та міжнародних юрисдикційних інстанціях» [80].

Як слушно зазначає О. Водянніков, «згідно з нормами міжнародного права держава-агресор несе повну відповідальність за всю шкоду, спричинену внаслідок її міжнародно-протиправних діянь, і зобов'язана здійснити повне її відшкодування. Застосування відповідальності згідно *jus ad bellum* за агресію РФ проти України має наслідком встановлення обов'язку агресора відшкодувати пряму шкоду, включаючи шкоду довікллю, спричинену як нашій державі, так і приватним особам, включаючи іноземців і осіб без громадянства, а також іноземним державам. Така відповідальність за пряму шкоду є абсолютною, тобто не потребує доведення вини» [34].

Положення про покладення на державу-учасницю збройного конфлікту зобов'язання з відшкодування завданої шкоди містяться у ст. 91 Додаткового протоколу I 1977 року, присвяченого захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, встановлюючи відповідальність сторони, що перебуває в конфлікті й порушує положення Женевських конвенцій або цього Протоколу, і покладаючи на неї зобов'язання відшкодувати завдані збитки, якщо для цього є підстави. Вона несе відповідальність за всі дії, що вчиняються особами, які входять до складу її збройних сил. Тобто відшкодування шкоди ставиться в залежність від порушення Женевських конвенцій і протоколів до неї (до прикладу, при порушенні правил щодо допустимих методів і засобів ведення війни, вчинення дій, які порушують права, належні до статусу комбатантів і військовополонених тощо), наявності підстав для цього (проте без їх уточнення) із покладення на державу відповідальності за дії будь-яких осіб, які належать до збройних сил такої держави. В.І. Нагнибіда та А.М. Мул наголошують, що «зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої воюючою стороною, закріплюється й IV Конвенцією про закони і звичаї війни на суходолі та Положенням про закони і звичаї війни на суходолі 1907 року (прийняті в рамках II Гаазької конференції), якщо така сторона порушує норми зазначеного Положення й, у зв'язку з цим, підлягає відповідальності у формі відшкодування збитків, якщо для цього є підстави. Закріплюється правило, що така воююча сторона є відповідальною за всі дії, вчинені особами, які входять до складу її збройних сил. Державами-учасницями цієї Конвенції також одночасно є Україна та Російська Федерація» [123, с. 75-76].

Повне відшкодування заподіяної екологічної шкоди є метою правового механізму її відшкодування. Амбітним завданням для України є домогтися від Російської Федерації повного відшкодування заподіяної шкоди загалом та екологічної шкоди зокрема, важливою складовою якої є шкода, заподіяна лісовому фонду України.

Збройна агресія Російської Федерації проти України, як слушно наголошує А.В. Войціховський, є «грубим порушенням однієї з основоположних імперативних норм сучасного міжнародного права – заборони агресії, яка має

статус норми *jus cogens*. Ця норма визнається міжнародною спільнотою такою, відхилення від якої є недопустимим» [35, с.17]. Заборона агресії – складовий елемент міжнародного правопорядку, спрямованого на забезпечення миру, суверенітету і територіальної цілісності держав. У межах сучасного міжнародно-правового регулювання поняття «агресія» отримало нормативне закріплення в Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 3314 (XXIX) від 14 грудня 1974 р., у якій визначено, що агресією є застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної цілісності чи політичної незалежності іншої держави, а також будь-які інші дії, несумісні зі Статутом ООН [236]. Починаючи з 2014 р., а особливо після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р., дії Російської Федерації проти України відповідають усім ознакам акту агресії, визначеним міжнародним правом.

Проте головним питанням, яке має бути вирішено при реалізації компенсаційного механізму, є питання юридичної підстави відповідальності Російської Федерації. Ця проблема напряду не пов'язана з практичними питаннями реалізації механізму компенсації, але має бути вирішена для усунення правового вакууму в ланцюжку: правопорушення – відповідальність – рішення щодо відповідальності – санкції. Іншими словами має бути юридично обов'язкове рішення, яке б стало основою відповідальності РФ. Зрозуміло, що основним міжнародним злочином, який лежить в основі всіх подальших правопорушень, є злочин агресії. Притягнення РФ за нього як держави, стане цілком достатньою підставою для функціонування компенсаційного механізму, і це може бути реалізовано лише в межах Спеціального міжнародного трибуналу за злочин агресії Російської Федерації проти України [192].

Згідно з міжнародним правом, держави зобов'язані забезпечити репарації за міжнародно-протиправні діяння. У справі *Фабрика в Хожуві* Постійна палата міжнародного правосуддя (далі – ППМП) визначила, що «принципом міжнародного права і навіть загальною концепцією права є те, що будь-яке порушення зобов'язання передбачає обов'язок здійснити репарації». Як зазначила ППМП, «репарації мають, наскільки це можливо, ліквідувати всі наслідки

протиправного діяння та відновити ситуацію, яка, ймовірно, існувала б, якби це діяння не було скоєно» [65, с. 14]. Пізніше цей принцип було кодифіковано у Статті 31 Статей Комісії ООН з міжнародного права про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння («Статті про відповідальність держав»), яка передбачає, що «відповідальна держава зобов'язана здійснити репарації у повному обсязі за шкоду, завдану міжнародно-протиправним діянням» [65, с. 14]. Як вірно наголошує Філіп Зеліков, «правове зобов'язання відповідальної держави здійснити репарації у повному обсязі за шкоду, завдану їй міжнародно-протиправним діянням, включає зобов'язання відшкодувати як матеріальну, так і моральну шкоду» [65].

Отже, у юридичній науці доведено, що «Україна має юридичне право вимагати повного відшкодування завданої шкоди з метою відновлення становища, що існувало до моменту агресії (*restitutio in integrum*)» [37, с. 9].

Войціховський А.В., Коломієць Ю.М., Ватаманюк Р.В. зазначають, що «згідно зі ст. 31 Проекту статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, підготовленого Комісією міжнародного права ООН у 2001 році (далі – Статей про відповідальність держав) країна, яка вчинила міжнародно-протиправне діяння, зобов'язана повністю відшкодувати шкоду, заподіяну таким діянням. Така шкода охоплює будь-які матеріальні чи моральні втрати» [37, с. 10].

Цей загальний принцип конкретизується в положеннях статей 34–39 Статей про відповідальність держав, які визначають форми відшкодування шкоди: «реституція (ст. 35) – поновлення стану, що існував до вчинення правопорушення, наскільки це можливо; компенсація (ст. 36) – грошове чи інше матеріальне відшкодування шкоди в разі неможливості повної реституції; сатисфакція (ст. 37) – визнання порушення, вибачення, покарання винних або інші форми нематеріального задоволення, які компенсують моральну шкоду» [237].

14 листопада 2022 р. Генеральна Асамблея ООН ухвалила надзвичайну резолюцію про компенсацію Україні та офіційно «визнала, що Росія повинна нести правову відповідальність за всі свої міжнародно-протиправні діяння, включно з виплатою репарацій за шкоду» [65, с. 15], а також «необхідність створення у співпраці з Україною міжнародного механізму відшкодування збитків, втрат або

шкоди» [65, с. 15], завданих вторгненням. Вона також рекомендувала створити «міжнародний реєстр збитків для початку реєстрації скарг про завдану шкоду» [65, с. 15],

Принагідно зауважимо, що функціонування Компенсаційного механізму є складовою Української формули миру Президента України Володимира Зеленського [201].

Настання цивільно-правової відповідальності держави-агресора (порушника норм міжнародного гуманітарного права, законів і звичаїв ведення війни) на підставі вчинення акту збройної агресії і ведення воєнних (бойових) дій у всьому їх різноманітті, як зазначається у науковій літературі, відбувається за умов: «1) вчинення державою-агресором в результаті дій або бездіяльності їх посадових осіб або агентів, включно зі збройними силами та подібними військовими формуваннями, протиправної поведінки, що може бути «привласнена» такій державі, у розумінні норм міжнародного права на території держави суду; 2) нормативно-правове підґрунтя виникнення зобов'язання з відшкодування шкоди у формі встановлення відповідальності за вказані дії/бездіяльність положеннями законодавства держави суду; 3) шкода – завдання смерті, фізичної шкоди особі, збитків майну чи його втрата; 4) причинно-наслідковий зв'язок між діями/бездіяльністю і завданням смерті, фізичної шкоди особі або збитків майну чи його втратою» [123].

Відповідальність за заподіяння шкоди передбачено також чинним національним законодавством.

У вітчизняній юридичній науці зазначається, що «загальною підставою виникнення будь-яких правовідносин відшкодування шкоди є факт завдання шкоди. Вона може не супроводжуватися якимось додатковими умовами. Але вони можуть бути встановлені нормами цивільного законодавства. Оскільки зобов'язання відшкодування шкоди, передбачені главою 82 ЦК України, складають окрему (спеціальну) групу охоронних правовідносин, вони можуть виникати на єдиній підставі завдання шкоди, але за різних умов, які пропонується, в свою чергу, іменувати загальними та спеціальними. До загальних умов виникнення зобов'язань

відшкодування шкоди належать: а) наявність шкоди; б) протиправність поведінки особи, яка завдала шкоду; в) наявність причинного зв'язку між протиправною поведінкою порушника та її результатом – виникненням шкоди; г) вина особи, яка завдала шкоду. Зазначені умови є загальними, оскільки їх наявність необхідна в усіх випадках, за винятком тих, стосовно яких закон встановлює спеціальні вимоги, розширюючи чи обмежуючи перелік зазначених умов» [77]. Отже, умовами юридичної відповідальності є наявність елементів складу правопорушення.

Цивільна деліктна відповідальність – це відповідальність за вчинення цивільно-правового делікту, у вигляді покладення на винну особу обов'язку відшкодувати шкоду потерпілому [40].

Отже, підставами є факти завдання шкоди майну фізичної або юридичної особи чи завдання моральної шкоди, а умови – ознаки, якими ці підстави характеризуються і які випливають із закону. До умов належать: шкода, протиправна поведінка, причинний зв'язок і вина. Зазначені умови визнаються загальними тому, що «їх наявність необхідна в усіх випадках завдання шкоди для позитивного вирішення питання щодо її відшкодування, за винятком тих, стосовно яких закон встановлює спеціальні вимоги, розширюючи чи обмежуючи перелік зазначених умов» [12].

Вагоме місце у системі різновидів шкоди, що Російська Федерація зобов'язана відшкодувати Україні у зв'язку зі збройною агресією, є екологічна шкода.

Шкода, заподіяна лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, є різновидом екологічної шкоди. Поняття, зміст та види шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації ґрунтовно проаналізовано у підрозділі 1.3 цього дисертаційного дослідження.

Отже, можемо зробити висновок, що загальною підставою для відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, є сам факт її заподіяння. Залежно від серйозності, масштабності заподіяної шкоди, заподіяної внаслідок бойових дій, ліс може бути

знищений або пошкоджений. Вже п'ятий рік поспіль триває повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України, агресор нищить українські ліси, а «у чинному національному законодавстві досі не закріплено поняття «ліс, знищений внаслідок бойових дій» та «ліс, пошкоджений внаслідок бойових дій» [80; 83, с. 249]. Це ускладнює не лише облік та оцінку завданої шкоди, а й унеможливорює повноцінну компенсацію збитків та включення вартості втрачених екосистемних послуг до репараційних позовів проти держави-агресорки.

Таким чином, питання правового статусу лісів, пошкоджених або знищених війною, є не лише проблемою природоохоронного характеру. Воно зачіпає фундаментальні аспекти екологічної політики, сталого розвитку, кліматичних зобов'язань, міжнародного співробітництва та національної безпеки. Саме тому дослідження цього питання має особливу актуальність, а розробка комплексного правового підходу та практичних рішень є стратегічним завданням для держави.

Отже, існує нагальна потреба у розробленні та законодавчому закріпленні в Лісовому кодексі України таких категорій, як «ліси, пошкоджені внаслідок бойових дій» та «ліси, знищені внаслідок бойових дій», із урахуванням екосистемного підходу. Таке нормативне врегулювання має передбачати визначення відповідних понять, встановлення порядку обліку лісів, що зазнали пошкоджень унаслідок бойових дій, визначення особливостей їх використання (зокрема обмеження доступу), запровадження режиму розмінування, а також інші заходи, спрямовані на відновлення постраждалих лісових екосистем [83, с. 249–253].

З метою оптимізації правового захисту та відновлення пошкоджених або знищених лісів загалом та лісів, пошкоджених або знищених внаслідок бойових дій зокрема, пропонуємо законодавчо закріпити поняття таких лісів, а саме:

«Пошкоджений ліс – це ліс, що зазнав негативного впливу внаслідок заподіяння йому такої шкоди, що значно погіршує його якість, зменшує цінність та призводить до часткової втрати/обмеження надання ним екосистемних послуг.

Ліс, пошкоджений внаслідок бойових дій – це ліс, що зазнав негативного впливу внаслідок бойових дій, тобто на такій лісовій ділянці внаслідок застосування вибухової зброї, пересування військової техніки, пожеж, мінування

або інших бойових дій відбулося часткове або повне знищення деревної, чагарникової чи ґрунтової рослинності, деградація ґрунтів, забруднення токсичними речовинами, а також порушення екологічної рівноваги, що призвело до часткової втрати/обмеження надання лісом екосистемних послуг.

Знищений ліс – це ліс, що повністю припинив своє існування як екосистема, загинув, припинив своє існування за цільовим призначенням, припинив надавати екосистемні послуги.

Ліс, знищений внаслідок бойових дій – це ліс, що повністю припинив своє існування як екосистема, загинув, припинив своє існування за цільовим призначенням, припинив надавати екосистемні послуги внаслідок бойових дій». [83, с. 249-253].

Вважаємо за необхідне «на законодавчому рівні надати особливу категорію лісам, забрудненим боєприпасами, та встановити на їхніх територіях зони відчуження» [80].

На нашу думку, «для України імплементація зазначених вище категорій лісів дала б правову основу для: проведення оцінки екосистемних збитків; пріоритетного розмінування територій з найвищою екологічною цінністю (праліси, природоохоронні території); підготовки обґрунтованих репараційних позовів проти держави-агресорки» [80].

Однак, розуміння шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, як лише тієї шкоди, що заподіяна власне бойовими діями, є надто вузьким. Хоча, звісно, насамперед йдеться саме про таку шкоду.

Шкода лісовим екосистемам у зв'язку з російською збройною агресією не обов'язково заподіюється в зоні активних бойових дій або на тимчасово окупованих територіях. Така шкода «може бути заподіяна лісам в межах віддалених територій, на яких ніколи не велися активні бойові дії і які навіть не перебували під ракетними та дронними атаками, але щодо заподіяння такої шкоди прослідковується безпосередній причинно-наслідковий зв'язок з російською збройною агресією» [80; 86, с. 305-308].

Наведемо лише один приклад. Йдеться про будівництво лісової дороги, внаслідок чого було вирубано праліси. Це пов'язано з історією будівництва вітроелектростанції (далі – ВЕС) на карпатській полонині Руна. У квітні цього року з'явилась інформація про прокладання лісової дороги у лісництві “Шипот” з полонини Руна вбік урочища Перелуки через приполонинний ліс. Згодом там виявили 114 пнів свіжозрубаних буків віком до 200 років. Але оскільки ці ліси належать до пралісів і їх охоронних зон, про що є офіційний висновок, то подібні рубки в них заборонені. За зверненнями екологічна прокуратура розпочала кримінальне провадження через незаконну рубку [184].

Ініціативу щодо розміщення ВЕСів у високогір'ях Карпат пов'язують з необхідністю перенесення потужностей альтернативної енергетики зі східних регіонів України, що потерпають від активних бойових дій, на захід. Після повномасштабного російського вторгнення та окупації сходу та півдня України, частина компаній зупинили роботу своїх ВЕСів. Переважна частина зупинених ВЕС розташована на окупованих територіях Херсонської та Запорізької областей, інші – на Донеччині та Луганщині. За дослідженнями Світового банку, найбільш перспективні місця для розвитку вітрової генерації в Україні – у степовій зоні та на мілководді акваторій Азовського і Чорного морів, Дніпровського каскаду і Дністровських водосховищ, затоки Сиваш. Нині ці території частково окуповані, частково стали лінією фронту чи зонами постійних обстрілів. Компенсувати втрачене і наростити нові потужності вирішили за рахунок будівництва вітряків у Карпатах [32].

Букові праліси Карпат мають статус об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Знищення цих територій порушує міжнародні зобов'язання України за Конвенцією про біологічне різноманіття (1992 рік) та Рамковою конвенцією про охорону та сталий розвиток Карпат» (Карпатською конвенцією 2003 року), суперечить Цілям сталого розвитку (ЦСР-15), створює загрозу для планетарного екологічного балансу.

То ж навіщо знищувати унікальні екосистеми Карпат, якщо вітряки можна встановити на рівнинній місцевості, що не являє собою особливої природоохоронної цінності? Питання залишається відкритим.

Отже, як бачимо, передумовою знищення пралісів у наведеному вище випадку прокладання лісової дороги у лісництві “Шипот” з полонини Руна вбік урочища Перелуки є збройна агресія рф проти України, бо саме вона є причиною перенесення потужностей альтернативної енергетики зі східних регіонів України, що потерпають від активних бойових дій, на захід [86, с. 305-308].

І таких прикладів можемо наводити велику кількість. Візьмемо хоча б проблему будівництва житла для внутрішньо переміщених осіб, що має своїм наслідком вирубку лісів. А проблема відбудови України? Навіть складно уявити, скільки деревини буде потрібно, щоб відбудувати знищену війною інфраструктуру.

Отже, шкода, заподіяна лісовому фонду України у зв’язку зі збройною агресією російської федерації, не охоплюється лише поняттям шкоди, заподіяної власне бойовими діями, хоча, мабуть, саме така шкода є наймасштабнішою. Саме таке, широке, розуміння цієї шкоди має бути покладено в основу методик її обчислення. Держава-агресорка має повністю компенсувати Українському народові шкоду, заподіяну внаслідок знищення або пошкодження лісів. В основу методик обчислення такої шкоди має бути покладено концепцію екосистемних послуг.

Необхідно розробити єдину державну стратегію відновлення лісів, пошкоджених війною, що враховуватиме екологічну, економічну та соціальну складову, а також міжнародні зобов’язання України (зокрема, за Конвенцією про біологічне різноманіття, Карпатською конвенцією, Цілями сталого розвитку ООН).

У перспективі реформа має відобразити перехід від ресурсної моделі управління до екосистемної, де ліс розглядатиметься не як джерело деревини, а як багатофункціональна природна система, що виконує критично важливі функції в національному та глобальному масштабі.

Відновлення лісів, пошкоджених внаслідок збройної агресії Російської Федерації, – важлива складова Плану відновлення України. Україна неодмінно

відновить всі ліси, пошкоджені внаслідок бойових дій, хоча на це знадобиться не одне десятиліття [252, с. 489].

Законом «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 69) передбачено, що «школа, заподіяна внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, підлягає компенсації в повному обсязі» [157]. Особи, яким завдано такої шкоди, «мають право на відшкодування неодержаних прибутків за час, необхідний для відновлення здоров'я, якості навколишнього природного середовища, відтворення природних ресурсів до стану, придатного для використання за цільовим призначенням» [157; 216, с. 63].

Ч. 5 ст. 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» передбачає, що «застосування заходів дисциплінарної, адміністративної або кримінальної відповідальності не звільняє винних осіб від компенсації шкоди, заподіяної забрудненням навколишнього природного середовища та погіршенням якості природних ресурсів» [157], що, як зазначає І. І. Каракаш, свідчить про те, що цивільно-правова відповідальність настає незалежно від застосування до винних осіб мір інших видів юридичної відповідальності [75, с. 437].

У більшості випадків відшкодування екологічної шкоди зводиться до відшкодування заподіяних збитків. Сутність та співвідношення понять «школа», «збитки», «втрати», «затрати», «витрати», що вживаються у Порядку №326 та Методиці №414 для визначення негативних наслідків для лісового фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, проаналізовано у підрозділі 1.3 цього дисертаційного дослідження.

В Україні 14 квітня 2022 р. Верховним Судом було прийнято постанову у справі № 308/9708/19, де зазначається про «відсутність судового імунітету Російської Федерації у справах про відшкодування шкоди, заподіяної державою-агресором» [148]. Верховний Суд у своїй постанові виходить з того, що «Російська Федерація вийшла за межі своїх суверенних прав, оскільки вона втручається шляхом збройної агресії в іншу країну, заперечує суверенітет України та вчиняє щодо неї загарбницьку війну, жодних зобов'язань поважати та дотримуватися

суверенітету цієї країни немає, а отже це дає підстави не застосовувати (ігнорувати) принцип імунітету держави та розглядати справи про відшкодування шкоди, заподіяної фізичній особі в результаті збройної агресії Російської Федерації, за позовом, поданим саме до цієї іноземної країни після початку війни в Україні (з 2014 року), де відповідачем визначено Російську Федерацію» [148]. Як слушно зауважують Е.А. Писарєва та Д.С. Клапоущак, «прийняття такої постанови надало можливості національним судам визнавати відповідачем за позовами про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією Російську Федерацію, безпосередньо саму державу-агресора і покладати на неї обов'язок відшкодування» [135].

Міжнародне право не містить універсальних механізмів відшкодування воєнних збитків, хоча визнає право потерпілої сторони (держави, юридичних чи фізичних осіб) на відшкодування та обов'язок порушника його здійснити [27].

У юридичній науковій літературі зазначається, що «підставою відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, є факт заподіяння такої шкоди внаслідок вчинення міжнародно-протиправного діяння. Це діяння доктрині міжнародного права, підкріплений і численними прецедентами судів та трибуналів, полягає в порушенні державою свого міжнародного правового зобов'язання» [121, с. 50-51]. Ю.Ю. Блажевич визначає його як «протиправну поведінку суб'єкта міжнародного права у формі діяння або бездіяльності, яка посягає на дійсні законні права та інтереси інших суб'єктів міжнародного права, нормальне функціонування механізму міжнародно-правового регулювання, міжнародний правопорядок, і зумовлює шкідливі наслідки матеріального і (або) нематеріального характеру» [15, с. 6-7]. Науковці наголошують, що «тут, на відміну від особистої кримінальної відповідальності за вчинення міжнародного злочину (суб'єктом якого є особа або організація» [11, с. 32], «відносини міжнародної відповідальності держав за міжнародно-протиправні діяння також переходять у зобов'язальну площину: на державу покладаються нові зобов'язання щодо припинення такого діяння та повного відшкодування заподіяної ним шкоди» [121, с. 51].

Заподіяння шкоди довкіллю є підставою відповідальності в міжнародному праві. Багато міжнародних договорів містить заборону заподіювати шкоду довкіллю, неодмінною складовою якого є лісові екосистеми. Так, зокрема відповідно до п. 1 ст. 1 Конвенції про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище (прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1976 р.) «кожна держава-учасниця цієї Конвенції зобов'язується не брати участі у військовому або будь-якому іншому ворожому використанні засобів впливу на природне середовище, що спричиняють широкомасштабні, довготривалі або серйозні наслідки як засобу знищення, руйнування або завдання шкоди будь-якій іншій державі-учасниці» [229]. П. 3 ст. 35 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій про захист жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8 червня 1977 р. (ратифікований Україною 12 грудня 1977 р.) «забороняється застосовувати методи або засоби ведення воєнних дій, які мають на меті завдати або завдадуть широкої, довгочасної і серйозної шкоди природному середовищу» [53]. А відповідно до п. 1 ст. 55, «збройні сили під час ведення військових дій мають виявляти турботу про захист природного середовища від широкої, довгочасної і серйозної шкоди. Такий захист включає заборону використання методів або засобів ведення війни, що мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть такої шкоди природному середовищу й тим самим заподіють шкоду здоров'ю або виживанню населення» [53]. З аналізу положень зазначених нормативних актів, здійсненого В.Г. Хашевим випливає, що «воєнним злочином проти довкілля, зокрема й знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, зокрема лісів, слід вважати таке діяння, що завдало широкої, довгочасної і серйозної шкоди навколишньому природному середовищу» [203, с. 159].

У наукових дослідженнях відзначається, що «внаслідок російського вторгнення ліси та зелені насадження на території Київської, Чернігівської, Сумської, Харківської, Луганської, Донецької, Запорізької, Миколаївської та Херсонської областей зазнали дуже значних збитків від російських військових, які вирубують та випалюють лісові масиви як для забезпечення своїх господарських

потреб, так і у зв'язку з веденням бойових дій або взагалі з метою помститись за військові невдачі» [76, с. 230]. У цьому контексті, як справедливо зазначається у вітчизняній юридичній науці, «важливим та актуальним питанням є напрацювання алгоритму правильної кваліфікації відповідних діянь проти об'єктів лісового фонду, що вчиняють російські військові в Україні, саме як воєнних злочинів» [203, с. 157].

Стаття 438 КК фактично є бланкетною нормою, і її «міжнародно-правова» бланкетність у кожному конкретному випадку, на слушну думку Г. Анісімова, «потребує звернення до правил та звичаїв ведення війни, які повинні містити посилання на норми, статті і правила конвенцій, додаткових протоколів до конвенцій або норми звичаєвих правил, що наповнюють зміст об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 438 КК» [8]. За своєю суттю – це діяння становить різноманітні прояви так званих «воєнних злочинів». Слід погодитися з В.Г. Хашевим, який зазначає, що «такі злочини спрямовані, у першу чергу, на фізичних осіб та майно, але суспільні відносини у сфері охорони довкілля також можуть виступати у якості їх об'єкта. Відповідно, предметами можуть бути різноманітні складові довкілля, зокрема й об'єкти рослинного світу та/або ліси» [203, с. 158]. Поняття воєнного злочину проти довкілля наведено у Римському статуті Міжнародного кримінального суду. Так, відповідно до п.п. iv) п. b) ч. 2 ст. 8 цього нормативного акту до воєнного злочину належить «умисне вчинення нападу з усвідомленням того, що такий напад заподіє масштабної, довготривалої та серйозної шкоди навколишньому природному середовищу, яка буде явно надмірною в порівнянні з конкретною та безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою» [168]. Але складнощі правозастосування полягають у тому, що ця норма містить чимало оціночних понять («масштабна», «довготривала» та «серйозна» шкода, «явно надмірна в порівнянні з конкретною та безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою») і жодне із джерел міжнародного права не містить критеріїв для їх визначення.

З аналізу положень зазначених вище нормативних актів, здійсненого Т. Коротким та І. Бердником, випливає, що «воєнним злочином проти довкілля,

зокрема й знищення або пошкодження лісів, слід вважати таке діяння, що завдало широкої, довгочасної і серйозної шкоди навколишньому природному середовищу. Крім того, по кожному конкретному факту необхідно встановлювати контекстуальний елемент (вчинення діяння в контексті та у зв'язку зі збройним конфліктом)» [90]. Слід зазначити, що завдана шкода має бути неспівмірною із конкретною і безпосередньо очікуваною від такого нападу військовою перевагою. Як справедливо зазначається у юридичній науці, «ця частина норми також наскрізь пронизана оціночними поняттями, які жодним чином не дефінійовані. Наприклад, яких масштабів шкоди має бути завдано, аби вона визначалась неспівмірною із військовою перевагою. Цікавим є поняття безпосередньо очікуваної військової переваги. Невідомо, чи такою є тільки вказана у військових документах ціль нападу чи можливі ніде не закріплені наслідки нападу, які можна спрогнозувати, тощо» [134, с. 87].

О.В. Бринзанська, дослідивши ознаки широкомасштабної, довготривалої та серйозної шкоди навколишньому природному середовищу у джерелах міжнародного кримінального права дійшла до висновку, що «зміст ознак шкоди, завданої навколишньому природному середовищу, з урахуванням поглядів науковців, travaux préparatoires до Додаткового протоколу, рекомендацій ЮНЕП та коментарів експертів МКЧХ до Керівних принципів ознаку широкомасштабності можна розкрити як нанесення шкоди території, яка охоплює щонайменше декілька сотень квадратних кілометрів; ознаку довготривалості – як збереження наслідків шкоди строком на 10–30 років; ознаку серйозності – як значну шкоду, нанесену здоров'ю та життю населення або створення загрози для виживання з урахуванням її трансрегіонального характеру та глобальних наслідків, встановлення яких базується на використанні сучасних наукових знань. Проте таке визначення зазначених ознак є дискусійним та недостатньо апробованим у міжнародній практиці» [17, с. 531]. Отже, сама дослідниця наголошує на дискусійності такого підходу. Так, зокрема В.Г. Хашев вважає, що «у контексті вітчизняного кримінального законодавства, орієнтиром до визначення «серйозної шкоди» можуть бути тяжкі наслідки, котрі виступають кваліфікованими видами знищення

або пошкодження об'єктів рослинного світу відповідно до ч. 2 ст. 245 КК та незаконної порубки лісу згідно з ч. 4 ст. 246 КК» [203, с. 160]. Нагадаємо, що йдеться відповідно про: «1) знищення або пошкодження лісових масивів, зелених насаджень навколо населених пунктів, вздовж залізниць, а також стерні, сухих дикоростучих трав, рослинності або її залишків на землях сільськогосподарського призначення вогнем чи іншим загальнонебезпечним способом, якщо такі дії спричинили загибель людей, масову загибель тварин або інші тяжкі наслідки; 2) незаконну порубку дерев або чагарників у лісах, захисних та інших лісових насадженнях, перевезення, зберігання, збут незаконно зрубаних дерев або чагарників, що заподіяли істотну шкоду, або ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або вчинені у заповідниках або на територіях чи об'єктах природно-заповідного фонду, або в інших особливо охоронюваних лісах, якщо наслідки у шістдесят і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян» [101]. Але це лише пропозиція. Тож проблематика визначення ознак широкомасштабної, довготривалої та серйозної шкоди навколишньому природному середовищу потребує подальших наукових досліджень.

Водночас, як справедливо наголошується в юридичній науці, «у випадках масового знищення об'єктів рослинного світу (зокрема лісів) або при вчиненні інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу діяння російських військових може бути кваліфікованим і за ст. 441 КК як екоцид. Тобто є наявною конкуренція норм» [203, с. 158]. При цьому В.Г. Хашев відзначає, що «санкція ст. 441 КК є більш суворою, ніж за вчинення діяння, яке підпадатиме під ознаки ч.1 ст. 438 КК. Проте, за вчинення екоциду застосовуються строки давності і вони становлять п'ятнадцять років, тоді як за порушення законів та звичаїв війни, що проявилось, зокрема у заподіянні широкої, довготривалої і серйозної шкоди об'єктам рослинного світу, згідно з ч. 5 ст. 49 КК, давність не застосовується» [203, с. 159].

На думку В.Г. Хашева, «для розмежування діянь слід з'ясовувати контекстуальний елемент. Тобто, якщо об'єкт рослинного світу знищено чи пошкоджено в контексті та у зв'язку зі збройним конфліктом, з порушенням законів та звичаїв війни, то таке діяння підлягає кваліфікації за ст. 438 КК» [203, с.

158]. Водночас, як зазначає М.І. Хавронюк, «немає причин виключати кримінальну відповідальність комбатантів за злочини, які не охоплюються поняттям «порушення законів та звичаїв війни», але можуть бути вчинені комбатантами, так би мовити, між іншим» [202]. Тобто у разі, якщо зв'язок з веденням воєнних дій відсутній, зазначає В.Г. Хашев, то «масове знищення рослинного світу підлягає кваліфікації як екоцид за ст. 441 КК. Якщо ж масовість знищення таких об'єктів відсутня, то ці діяння можливо кваліфікувати за ст. 245 або ст. 246 КК, але також лише у тих випадках, коли відсутній зв'язок з веденням воєнних дій» [203, с. 159].

2.2. Форми, способи та порядок відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації

У юридичній науці справедливо наголошується, що «зобов'язання з відшкодування завданої державою шкоди у зв'язку з порушенням попередньо взятих на себе зобов'язань, зокрема у сферах захисту прав людини, міжнародного гуманітарного права, загальних принципів міжнародного права, конвенційного та звичаєвого, є одним зі стовпів сучасного міжнародного правопорядку» [121, с. 77].

Як вірно зазначає І.Р. Мудра, «покладення обов'язку з повного відшкодування шкоди, завданого міжнародно-протиправним діянням на відповідальну державу, поруч із припиненням такого діяння та гарантуванням його неповторення передбачається й ст. 30 та ст. 31 Проекту статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння Комісії міжнародного права ООН, прийнятими до відома Генеральною Асамблеєю ООН (далі – Статей КМП), де шкода включає будь-який збиток, матеріальний або моральний, завданий міжнародно-протиправним діянням держави. Детальніше ці питання врегульовуються у Главі II Частини другої Статей КМП, відповідно до положень якої повне відшкодування шкоди, завданої міжнародно-протиправним діянням, здійснюється у *формі реституції, компенсації та сатисфакції, окремо або у їх поєднанні* (виділення наше – К.Д.)» [121, с. 77]. Компенсація, відповідно до ст. 36 Статей КМП, «спрямована на відшкодування завданої шкоди тією мірою, наскільки вона не відшкодовується реституцією (відновленням положення, яке

існувало до вчинення протиправного діяння – ст. 35), та охоплює будь-яку обчислювану у фінансовому виразі шкоду, включно з упущеною вигодою, наскільки вона є встановленою» [237]. І.Р. Мудра зауважила, що «в офіційному коментарі до Статей КМП щодо цього відзначається, що відсилка до обчислення шкоди у фінансовому виразі дозволяє розмежувати компенсацію та сатисфакцію як форми відшкодування, маючи на меті виключити компенсацію за те, що іноді називають «моральною шкодою» державі, тобто образою чи шкодою, спричиненою порушенням прав, які не пов'язані із фактичною шкодою, завданою майну чи особам, і відповідно це є предметом сатисфакції, яка розглядається у ст. 37 Статей КМП» [121, с. 77].

Реституція є первинним способом відшкодування, передбачаючи відновлення положення, яке існувало до вчинення міжнародно-протиправного діяння, якщо та тією мірою якою реституція: «а) не є матеріально неможливою; б) не тягне за собою тягар, що є повністю непропорційним вигоді від отримання реституції замість компенсації» (ст. 35 Статей КМП) [237]. У наукових джерелах відзначається, що «реституція може набувати форми матеріального відновлення («*restitutio in integrum*»), зокрема повернення території, осіб, майна, або нематеріального відновлення («*restitutio in pristinum*»), зокрема зміни юридичної ситуації» [44, с. 35]. Далі, згідно зі ст. 36 та ст. 37 Статей КМП «компенсація застосовується настільки, наскільки завдана шкода не охоплюється реституцією, а сатисфакція – у ситуації, коли шкода не може бути відшкодована реституцією або компенсацією» [237]. При цьому, як наголошується в коментарі до Статей КМП, «реституція, незважаючи на її першочергову роль як правового принципу, часто недоступна або невідповідна ситуації. Вона може бути частково або повністю виключена або на основі винятків, викладених у ст. 35, або тому, що потерпіла держава віддає перевагу компенсації, або з інших причин. Також, навіть якщо реституція здійснюється, її може бути недостатньо для забезпечення повного відшкодування» [237]. Роль компенсації, зазначає І.Р. Мудра, полягає в тому, щоб «заповнити будь-які прогалини, щоб забезпечити повне відшкодування завданої шкоди, до обсягу якої у практиці судів та міжнародних трибуналів традиційно

належать: (i) компенсація капітальної вартості (capital value); (ii) компенсація втраченого прибутку; (iii) побічні витрати. Відповідно компенсація здійснюється за шкоду, яка підлягає фінансовій оцінці, охоплюючи як шкоду, яку зазнала сама держава (її власність чи персонал, або стосуючись витрат, розумно понесених для відшкодування або пом'якшення шкоди, спричиненої міжнародно-протиправним діянням), так і шкоду, завдану громадянам, чи то фізичні особи, чи то компанії, від імені яких держава вимагає компенсації в рамках дипломатичного захисту» [121, с. 80].

У знаковій справі Chorzow Factory 1928 року, яка стосується експропріації Польщею промислової власності, що належала Німеччині у Польщі, Постійний суд міжнародного правосуддя заявив, що «відновлення ситуації, що передувала порушенню, може бути досягнуто шляхом відшкодування в натурі або, якщо це неможливо, шляхом справедливої компенсації», що означає «виплату суми, що відповідає вартості, яку мала б реституція в натурі», і «виплата, якщо необхідно відшкодувати завдані збитки, які не можна було б відшкодувати шляхом виплати в натуральній формі», наприклад упущену вигоду» [165].

Як справедливо зазначає Т. А. Грабович, «для відшкодування відповідальною державою заподіяної міжнародно-протиправним діянням шкоди, що має на меті ліквідувати наслідки такого діяння, може бути необхідним застосування як окремих форм відшкодування (реституції, компенсації, сатисфакції), так і сукупності таких форм, що встановлюється в кожному випадку, виходячи із сутності первинного міжнародно-правового зобов'язання, порушеного міжнародно-протиправним діянням, обсягу заподіяної шкоди, інтересів потерпілої держави й вимог розумності й справедливості» [44, с. 35].

Шкода, заподіяна навколишньому середовищу внаслідок збройних конфліктів (відповідно, і шкода, заподіяна лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації), може бути відшкодована лише шляхом реституції та компенсації. Реституція передбачає застосування комплексу відновлювальних заходів, тому, на думку О.Р. Дашковської, «доцільним є створення спеціалізованого міжнародного фонду, який зміг би забезпечити

втілення в життя комплексу заходів щодо очищення та відновлення навколишнього середовища, яке постраждало внаслідок збройних конфліктів» [46, с. 787]. Сплата компенсації не усуває шкоди, завданої навколишньому середовищу, проте компенсаційна сплата може, наприклад, спонсорувати відновлення корисних властивостей ґрунтів, посадку дерев у пошкоджених лісах, повернення представників окремих видів флори та фауни в ареал проживання та інші дії [46, с. 787].

Отже, на нашу думку, «формами відшкодування шкоди, заподіяної довкіллю загалом та лісовому фонду зокрема, можуть бути *реституція та компенсація*» [80].

Прикладами реституції стосовно шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації можуть бути: «повернення окупованих земель лісогосподарського призначення, їх розмінування, лісовідновлення, рекультивація тощо» [80].

Компенсація ж зводиться до «грошового відшкодування заподіяної лісовому фонду шкоди, що включатиме також кошти на відновлення лісових екосистем (лісовідновлення, рекультивацію), компенсацію втрат екосистемних послуг та відшкодування витрат на розмінування лісів» [80].

Способами відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, можуть бути «*звернення до вітчизняних та міжнародних юрисдикційних інстанцій, а саме: до українських судів, використання можливостей міжнародного правосуддя та міжнародного компенсаційного механізму*» [80].

Частина 3 статті 27 Конституції України визначає, що «кожен громадянин має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань» [89]. Важлива норма закріплена у статті 50 Конституції України, де передбачено, що «кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди» [89]. Стаття 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» закріплює екологічні права громадян України, серед яких право кожного громадянина України на «подання до суду позовів проти державних органів,

підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування шкоди, заподіяної їхньому здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище» [157]. Цей Закон встановлює особливості застосування цивільної відповідальності за порушення законодавства про охорону довкілля. За правилами частини 1 статті 69 цього Закону, «шкода, заподіяна внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, підлягає компенсації в повному обсязі» [157].

У спорах про відшкодування шкоди, завданої довкіллю, також потрібно опиратись на положення Цивільного кодексу України (далі ЦК України), які застосовуються до врегулювання відносин, що виникають, зокрема, у сфері охорони довкілля (стаття 9 ЦК України). Частина 1 статті 293 ЦК України встановлює, що фізична особа має «право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, право на достовірну інформацію про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її збирання та поширення» [205]. Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, що визначене Конституцією України, належить до особистих немайнових прав, що вказано у частині 1 статті 270 Цивільного кодексу України. Згідно з частиною 1 статті 1166 ЦК України, «майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної чи юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі» [205]. Цивільне законодавство України передбачає можливість пред'явлення позову про відшкодування шкоди за місцем заподіяння такої шкоди, тобто наділяє позивача правом вибору підсудності своєї справи (стаття 28 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України)). Також діє і загальне правило щодо пред'явлення позову за місцем проживання або перебування позивача якщо інше не передбачено законом (ст. 27 ЦПК України). Національні суди розглядають справи у порядку цивільного судочинства, відповідно до Конституції України, законів України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ч. 2 ст. 10 ЦПК України). Крім того, під час розгляду справ суди застосовують Конвенцію про захист прав

людини і основоположних свобод 1950 року і протоколи до неї, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та практику Європейського суду з прав людини як джерело права (ч. 4 ст. 10 ЦПК України) [206].

Реалізацію прав потерпілих осіб на відшкодування заподіяної шкоди можна здійснювати шляхом заявлення цивільного позову в рамках кримінального провадження. Це значно спрощує доказування як самого факту заподіяння шкоди, так і розміру завданих збитків. Як наголошує С. Яковлева, «саме фіксація фактів воєнних злочинів, наступне досудове розслідування та збирання доказів у кримінальному провадженні надає потерпілій особі право на відшкодування збитків. Разом з тим, слідчі органи збирають та фіксують докази не тільки щодо злочинів, а й заподіяної шкоди» [92, с. 270]. У ЦК України визначається основоположний принцип відшкодування збитків. Отже, статтями 22, 1166 ЦК забезпечується право на відшкодування матеріальних збитків, а статтями 23, 1167 ЦК – щодо моральної шкоди. Згідно зі статтею 1177 ЦК, пред'явлення цивільного позову про відшкодування є можливим у процесі кримінального провадження. Положення Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) передбачають можливість подання цивільного позову в межах кримінального провадження. Як вірно зазначають Е.А. Писарева та Д.С. Клапоушак, «такий позов може бути спрямований проти фізичної чи юридичної особи, яка, відповідно до закону, несе цивільну відповідальність за збитки, що виникли внаслідок кримінально протиправних діянь (дії чи бездіяльності) підозрюваного або обвинуваченого. Ключовим елементом у забезпеченні прав постраждалих на компенсацію збитків, спричинених їм, у контексті цивільного судочинства є збір та фіксація доказів, встановлення та документування завданої шкоди. У цивільному процесі, на відміну від позову, що розглядається в межах кримінального провадження, позивач буде змушений самотійно виконувати процесуальні дії, потрібні для збору доказів та формування доказової бази, а також обґрунтовувати існування причинно-наслідкового зв'язку між військовою агресією та збитками, компенсації яких домагаються потерпілі» [135].

Як справедливо відзначається у юридичній науці, «у разі якщо позивач вирішить обрати для себе спосіб відшкодування шкоди шляхом звернення з позовом у межах цивільного або господарського судочинства, йому необхідно буде самостійно вчиняти процесуальні дії, спрямовані на збирання, отримання та закріплення доказів, які сприятимуть доведенню в судових інстанціях заявлених ним позовних вимог» [30].

Щодо звернення до українських судів, то у квітні 2022 року Верховний Суд (далі – ВС) висловив нову правову позицію: «РФ, вчинивши неспровоковану та масштабну збройну агресію проти України, а також здійснивши численні акти геноциду проти українського народу, втрачає право посилається на судовий імунітет. Відтак, росія не має права заперечувати юрисдикцію українських судів щодо розгляду та винесення рішень у справах про відшкодування збитків, завданих актами агресії фізичній особі – громадянину України» [150]. Відзначимо, що донедавна українські суди мали можливість розглядати позови проти РФ лише за її згоди.

У постанові ВС від 14.04.2022 (*справа № 308/9708/19*) чітко визначено, що «починаючи з 2014 року загальновідомим є той факт, що РФ чинить збройну агресію проти України. Відповідно до постанови Верховної Ради України (далі – ВРУ) від 14 квітня 2022 року дії збройних сил, політичного і військового керівництва росії під час збройної агресії проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, визнано геноцидом українського народу. Голові ВРУ надано повноваження звернутися до Генеральної прокуратури, Міністерства закордонних справ України та Міністерства юстиції України щодо невідкладного вжиття заходів для належного документування фактів вчинення збройними силами рф та її політичним і військовим керівництвом геноциду українського народу, злочинів проти людяності, воєнних злочинів, інших тяжких злочинів на території України та ініціювання притягнення до відповідальності всіх винних осіб. ВС констатував, що наведені дії рф вчиняє з 2014 року та продовжує станом на момент ухвалення рішення. На підставі цього ВС зробив висновок, що після початку війни в Україні з 2014 року *суд України, розглядаючи справу, де відповідачем визначено РФ, має*

право ігнорувати імунітет цієї країни та розглядати справи про відшкодування шкоди, заподіяної фізичній особі в результаті збройної агресії РФ, за позовом, поданим саме до цієї іноземної країни» [148].

Отже, як зазначають О. Костюченко та Д. Стеценко, «у вітчизняному судочинстві було сформовано прецедент, який відчиняє двері для звернення українців до українських судів із позовами до держави-агресора про компенсацію збитків, спричинених війною» [92, с. 270].

Іншим способом відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації (окрім звернення до українських судів), є *використання можливостей міжнародного правосуддя*, а саме: Міжнародного кримінального суду, Міжнародного Суду ООН, Спеціального трибуналу *ad hoc*, Європейського суду з прав людини. Перспективам відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, у вітчизняних та міжнародних юрисдикційних інстанціях присвячено підрозділ 2.4 цього дисертаційного дослідження.

Однак жоден із зазначених вище міжнародних механізмів не дають змоги забезпечити гарантоване, швидке (в розумні строки) і, головне, виконуване відшкодування для України. У зв'язку з цим ми підтримуємо позицію науковців, які вважають, що створення спеціального механізму відшкодування для України видається найбільш реалістичним сценарієм [27]. Сучасний стан та перспективи формування міжнародного компенсаційного механізму, який, на нашу думку, є одним із найбільш ефективних способів відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, досліджено у підрозділі 2.4 цієї дисертації.

Отже, усі зазначені вище способи відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, уявляються прийнятними і можуть бути застосовані на практиці. Для забезпечення притягнення винних військових злочинців та держави-агресорки до відповідальності Україна має використовувати всі придатні для цього юрисдикційні інструменти, як національні, так і міжнародні. Проте найбільш

реалістичним і дієвим вважаємо Міжнародний компенсаційний механізм, що складається з Реєстру збитків, Компенсаційної комісії та Компенсаційного фонду.

Ключовим елементом механізму відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, є *порядок відшкодування цієї шкоди* [80], що складається з наступних етапів:

1. Фіксація, збір та документування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації

Одним із ключових аспектів ефективного механізму відшкодування екологічної шкоди є її належна фіксація та доказове обґрунтування. Недотримання такої вимоги може призвести до відмови у компенсації через неможливість доведення самого факту шкоди або точного визначення її обсягу. Яскравим прикладом цього є рішення Еритрейсько-Ефіопської претензійної комісії, яка відмовила у компенсації за екологічну шкоду через брак належних доказів та суттєві помилки у розрахунках. У зв'язку із цим, в умовах збройного конфлікту для України пріоритетом є чітка фіксація фактів заподіяння екологічної шкоди збройними силами РФ. Правові засади створення механізмів для належного документування наслідків воєнної агресії та їх правового закріплення у процесі підготовки компенсаційних позовів відображені у постанові Кабінету Міністрів України від 14 липня 2023 р № 783 «Деякі питання функціонування сервісу фіксації фактів заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу внаслідок надзвичайних ситуацій, подій, збройної агресії Російської Федерації «ЕкоЗагроза» [51].

Відповідно до зазначеної вище Постанови основними завданнями ЕкоЗагрози є:

«1) забезпечення можливості реалізації громадянами своїх прав у частині вільного доступу до актуальної інформації про зафіксовані факти заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу внаслідок надзвичайних ситуацій, подій, збройної агресії Російської Федерації;

2) прийняття управлінських рішень органами державної влади та органами місцевого самоврядування;

3) впровадження ефективного механізму забезпечення громадянам можливості реалізації своїх прав у частині вільного доступу до інформації про стан навколишнього природного середовища;

4) створення, збирання, зберігання, використання, поширення, обробка, охорона та захист інформації про стан навколишнього природного середовища з метою оперативного реагування, прогнозу, прийняття управлінських рішень, звітності та планування щодо зафіксованих фактів заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу внаслідок надзвичайних ситуацій, подій, збройної агресії Російської Федерації;

5) збирання, обробка та зберігання інформації про зафіксовані факти заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу внаслідок надзвичайних ситуацій, подій, збройної агресії Російської Федерації;

6) систематизація та переведення в електронну форму інформації про зафіксовані факти заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу внаслідок надзвичайних ситуацій, подій, збройної агресії Російської Федерації;

7) забезпечення заявників інформацією про перебіг та результати розгляду звернень у режимі реального часу, надсилання інших сповіщень;

8) створення умов для електронної інформаційної взаємодії між суб'єктами ЕкоЗагрози з метою оперативного виконання завдань, покладених на них законодавством;

9) захист інформації (зокрема, персональних даних) ЕкоЗагрози від несанкціонованого доступу, знищення, модифікації;

10) забезпечення можливості громадянам оперативно сповіщати про факти заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу внаслідок надзвичайних ситуацій, подій, збройної агресії Російської Федерації;

11) виконання інших завдань, визначених законодавством» [51].

Відповідно до Положення про Єдину екологічну платформу «ЕкоСистема», затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2021 р. № 1065, «ЕкоЗагроза» – це один з довідкових реєстрів Єдиної екологічної платформи «ЕкоСистема», що являє собою «загальнодержавну екологічну автоматизовану

інформаційно-аналітичну систему забезпечення прийняття управлінських рішень та доступу до екологічної інформації та її мережа, що передбачає створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорону, захист інформації, а також електронну взаємодію між фізичними та юридичними особами, фізичними особами - підприємцями, органами державної влади, органами місцевого самоврядування та їх посадовими особами з метою надання адміністративних та інших публічних (електронних публічних) послуг у галузі охорони навколишнього природного середовища» [142].

З точки зору формування доказової бази важливим є порівняльний аналіз сучасних актуальних даних моніторингу стану довкілля й окремих природних ресурсів із тим, що фіксувалися до повномасштабного вторгнення РФ в Україну, а також доведення причинно-наслідкового зв'язку між фактами заподіяння і настання екологічної шкоди. Така шкода має кумулятивний характер і суттєво погіршує показники екологічної безпеки на окупованих територіях, у зоні ведення бойових дій і загалом по Україні. Інформаційною основою для оцінки екологічних збитків можуть слугувати відомості державних кадастрів природних ресурсів, а також землепорядної документації. Водночас існують проблеми зі збором фактичних даних про заподіяння екологічної шкоди та їх належним документуванням, адже з міркувань безпеки ускладнений доступ фахівців до місць збройних екологічних інцидентів через продовження там бойових дій, а також через знищення необхідного лабораторного обладнання.

Для забезпечення ефективності компенсаційних вимог важливими є кілька аспектів: 1) застосування новітніх технологій для моніторингу довкілля, зокрема супутникового спостереження та аерофотознімків; 2) залучення міжнародних експертів та незалежних оцінювачів для проведення об'єктивних досліджень; 3) ведення цифрових реєстрів екологічної шкоди для систематизації доказів та прозорості розрахунків тощо.

Незалежно від того, чи розглядатиметься питання щодо відшкодування українськими судами, судами іноземних юрисдикцій, міжнародними судами чи

спеціально створеною компенсаційною комісією, необхідними будуть докази самого факту заподіяння збитків та їх розміру.

Збір та документування доказів заподіяної шкоди є важливим елементом процесу відшкодування збитків та однією із гарантій його успішного здійснення. У випадку відшкодування воєнних збитків це важливо, зокрема, для доведення вини як у рамках цивільного, так і кримінального провадження. Найбільш очевидною можливістю для збору доказів є процедури, передбачені кримінальним процесуальним законодавством. Це дозволяє забезпечити їх належну якість і верифікувати в ході судового розгляду, а також створює підстави для їх подальшого використання як у міжнародних судових процесах, так і в судах інших держав. Для цього потрібна ґрунтовна перевірка якості цих доказів ще на стадії досудового розслідування, коли правоохоронні органи збирають їх та готують доказову базу для передачі в суд. Однак збір доказів у порядку кримінального провадження має обмеження в частині здатності правоохоронних органів здійснювати всеохопний збір доказів та відкривати кримінальні провадження по кожному з фактів у стислі строки. Саме тому Уряд України з початку агресії намагається врегулювати документування та збір доказів, зокрема через розробку нормативної бази. Першим актом у цьому є Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії РФ, затверджений Кабінетом Міністрів України 20 березня 2022 р. №326 (далі – Порядок №326). Він містить класифікацію та ключові показники різних типів збитків, які були заподіяні в ході російської агресії, та вказівки щодо розробки методик, необхідних для реалізації положень [27].

Як справедливо зазначають М.М. Романенко, Д.О. Крисінська та І.В. Тимченко, «визначення шкоди та збитків здійснюється окремо за 22 напрямками, з них 6 безпосередньо стосуються навколишнього середовища, а саме: 1) шкода, завдана земельним ресурсам, 2) втрати надр, 3) збитки, завдані водним ресурсам, 4) шкода, завдана атмосферному повітрю, 5) втрати лісового фонду, 6) збитки, завдані природно-заповідному фонду. Майже 27% напрямів шкоди та втрат є довкіллєвими» [170].

Протягом 2022 року відповідні Методики були розроблені та затверджені наказами Міністерства довкілля та природних ресурсів України.

Безумовно, що триваюча війна суттєво ускладнює збирання та фіксацію доказів. На слушну думку Н.Р. Кобецької, «основні труднощі збору даних пов'язані з інтенсивністю та широкомасштабністю впливу, знищенням моніторингових спостережних пунктів, відсутністю достатньої кількості спеціалістів тощо. Інформацію про екологічні злочини можна черпати з відкритих джерел, усних свідчень, фото та відео фіксації, супутникових знімків. Однак, така інформація має бути належним чином задокументована, верифікована, підтверджена. Збір і фіксація доказів повинні ґрунтуватися на визнаних міжнародних практиках, щоб мати перспективу врахування при розгляді відповідних справ міжнародними інституціями. В цій сфері значення (в тому числі на майбутнє) має створення і забезпечення функціонування ефективної державної системи моніторингу довкілля» [79, с. 44-45].

Н.Р. Кобецька, зокрема, наголошує, що «основний тягар роботи, пов'язаної зі збором, фіксацією, перевіркою доказів заподіяної шкоди, визначення методик та розрахунку розмірів відшкодування покладений на Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України та Державну екологічну інспекцію. Однак, наявних технічних, організаційних, кадрових ресурсів цих органів явно недостатньо» [79, с. 45].

Відповідно до наказу Державної екологічної інспекції України від 1 березня 2022 року № 73 було створено «Оперативний Штаб для фіксації, упорядкування інформації та формування єдиного реєстру збитків заподіяних довкіллю внаслідок вторгнення Російської Федерації на територію України. Також відповідно до наказу Державної екологічної інспекції України від 15 квітня 2022 року №78/1 створено Робочу групу при Оперативному Штабі з розроблення методичних документів та порядку визначення шкоди та нарахування збитків, завданих природним ресурсам та навколишньому природному середовищу внаслідок збройної агресії Російської Федерації» [79, с. 45-46]. Таким чином, було створено механізм, який дозволяє задокументувати та обрахувати шкоду завдану довкіллю

для подальшого стягнення відшкодування з агресора. Одним із важливих інструментів фіксації воєнних дій та обстрілів цивільних об'єктів є автоматизовані системи моніторингу довкілля [4, с. 26].

Отже, загальним завданням Штабу є формування переліку всіх порушень у сфері охорони навколишнього природного середовища та притягнення Росії до відповідальності. До його складу, як зазначає Н.Р. Кобецька, «ввійшли фахівці Державної екологічної інспекції, представники Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування, профільного екологічного міністерства, а також експерти – представники громадських природоохоронних організацій та наукових установ. Не менш важливе значення має діяльність Спеціалізованої екологічної прокуратури та її підрозділів на місцях» [79, с. 45-46].

Міндовкілля разом з іншими державними органами створили гарячі лінії, мобільні застосунки і чат-боти для збору інформації та документування впливу російської військової агресії на довкілля України.

За інформацією Офісу Генерального прокурора України «наразі здійснюється нагляд за більш ніж 200 досудовими розслідуваннями, пов'язаними з охороною довкілля, з яких 14 справ кваліфіковано як екоцид. Крім цього, Генеральна прокуратура України співпрацює з міжнародними організаціями, такими як Всесвітній фонд природи WWF у Центральній та Східній Європі, задля ефективного розслідування злочинів проти довкілля України» [207].

Іншим важливим елементом міжнародної стратегії документування збитків довкіллю стало створення Міжнародного реєстру збитків як важливої складової Міжнародного компенсаційного механізму (що досліджено у підрозділі 2.4 цієї дисертації), яких слугуватиме належною формою обліку доказів та претензій про заподіяні Україні воєнні збитки, в тому числі довкіллю, складовим елементом якого є ліс.

Водночас фіксація злочинів проти довкілля внаслідок повномасштабної війни, як зазначає П. Чернишук, «пов'язана з певними труднощами. Масштаб шкоди і складність точного документування в умовах триваючої війни є суттєвими перешкодами. Крім цього, візуальні інспекції збитків та їх фіксування часто

неможливі з міркувань безпеки на тимчасово окупованих територіях. Відповідно дистанційне фіксування за допомогою супутників і використання другорядних джерел інформації можуть бути єдиними доступними варіантами для фіксування та оцінки збитків [207].

Величезну роботу щодо фіксації та документування шкоди, заподіяної довкіллю України, зокрема лісовому фонду, у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, виконують сьогодні громадські організації. Як зауважує Н.Р. Кобецька, «благодійна організація «Екологія-Право-Людина», яка з перших тижнів почала фіксувати екологічні злочини, в липні започаткувала програму регрантингу, в рамках якої на конкурсних засадах було відібрано сім організацій: ГО «Екосфера», ГО «Екосоціум», ГО «Українська природоохоронна група», ГО «Херсонське обласне відділення Соціологічної асоціації України», ГО «Веселий Дельфін», ГО «Чорноморське/Одеське/Регіональне відділення української екологічної академії наук», ГО «Інститут еконології», які працюють в напрямку документування екологічних злочинів війни, розробки методик оцінки завданої шкоди довкіллю, оцінки недоотриманих в результаті війни екосистемних послуг та напрацювання фактів та даних для подальшого формування позовів у міжнародні суди з вимогою відшкодування за шкоду довкіллю України» [79, с. 46].

Як зазначається у науковій літературі, «важливими є збирання якомога більшої інформації щодо шкоди, завданої довкіллю внаслідок російської агресії, у доступному і зрозумілому вигляді. До таких проєктів долучаються і громадські організації – одним із прикладів є ініціатива Центру екологічних ініціатив «Екодія». Разом із волонтерською командою з 24 лютого 2022 року організація веде моніторинг випадків потенційної шкоди довкіллю, спричинених агресією РФ, опублікувавши *інтерактивну мапу*, на якій можна побачити не лише географію поширення випадків, категорії завданої шкоди, а й загальну кількість зареєстрованих випадків. Вся інформація була зібрана з відкритих джерел даних (офіційні повідомлення влади та ЗМІ), а географічне розташування точок вказано приблизно» [31].

Як доводить попередня практика, зокрема МС ООН (рішення у справі «Про військові дії на території ДР Конго» (ДР Конго проти Уганди), Україна зможе отримати відшкодування воєнних збитків тільки, якщо належно збере та задокументує докази, які підтверджують збитки та доводять причинно-наслідковий зв'язок між агресією РФ та цими втратами. Критично важливо правильно оцінити розміри збитків та розробити методологію для їх оцінки. Для цього варто залучити визнаних експертів, які зможуть надати необхідне обґрунтування та пояснити, яким чином були отримані ці цифри. І головне: для того, щоб відшкодування стало реальним, недостатньо лише політичних заяв із гучними цифрами. Будь-який міжнародний орган чи механізм, який присуджуватиме відшкодування, буде опиратися на конкретні та підтверджені дані, які слід ретельно готувати. Уряд має напрацювати чітку і зрозумілу методологію оцінки на підставі наявних доказів, на основі якої можна буде продемонструвати зв'язок між діями РФ та втратами економіки та збитками жертв війни [27].

На слушну думку А. Демиденка та Є. Стахіва, «фіксація злочинів росії, завданих довкіллю України, є складним процесом, що передбачає співпрацю державних та міжнародних органів та організацій, участь експертів та громадськості, а також використання сучасних цифрових інструментів, зокрема супутникових знімків, дистанційного зондування та використання ГІС» [47].

Питання, пов'язані з відшкодуванням шкоди, заподіяної країною-агресором довкіллю України, в найближчі часи будуть дуже актуальними. І хоча задля досягнення ефективного результату повинні також бути задіяні механізми міжнародного рівня, початок захисту відбувається саме в Україні [20, с. 116].

2. Розрахунок розмірів шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації

Для того, щоб отримати репарації, замало розробити методики. Вони повинні відповідати умовам міжнародних судових інституцій.

Процедуру визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації (далі - шкода та збитки), починаючи з 19 лютого 2014 року, визначено Порядком №326 [144], згідно з яким «одним із

напрямів визначення шкоди та збитків є втрати лісового фонду - напрям, що включає втрати і пошкодження лісів і лісових ділянок, та пов'язані із ними витрати» [144].

Основні показники, які оцінюються:

- «втрати лісогосподарського виробництва, спричинені обмеженням прав землекористувачів;

- втрати лісокористувачів, заподіяні тимчасовим зайняттям земельних ділянок, встановленням обмежень щодо їх використання та неодержанням доходів у зв'язку з тимчасовим невикористанням земельних ділянок» [144].

Визначення шкоди та збитків здійснюється відповідно до Методики №414.

Відповідальним за визначення шкоди та збитків за наведеним напрямом є Держлісагентство.

Додатком до Порядку №326 визначено Загальні засади оцінки збитків, завданих майну та майновим правам внаслідок збройної агресії Російської Федерації (далі – Загальні засади), що «розроблені на підставі національних та міжнародних стандартів оцінки, бухгалтерського обліку та звітності, державних будівельних норм, інших нормативних актів, якими врегульовані обставини оцінки, а також керівних принципів Світового банку щодо оцінки збитків та інших матеріалів, що розроблені організаціями, визнаними у світовому співтоваристві, та застосовуються під час проведення оцінки збитків, спричинених втратою, руйнуванням та пошкодженням майна державної, комунальної та приватної форм власності в ході збройної агресії Російської Федерації внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, ракетно-бомбових ударів (далі - збройна агресія). Ці Загальні засади є обов'язковими для використання під час розроблення методик оцінки шкоди та збитків, передбачених п.5 Порядку, встановлюють єдині підходи та основні вимоги до проведення оцінки відповідних збитків» [63]. Загальні засади визначають терміни, що вживаються у такому ж значенні й у методиках оцінки шкоди та збитків, передбачених пунктом 5 Порядку, зокрема:

- «оцінка - процес визначення вартості на дату оцінки за відповідною процедурою;

- оцінка реальних збитків - визначення вартості пошкодженого або знищеного індивідуально визначеного майна (майна, визначеного родовими ознаками), а також вимушені витрати сторони, яка зазнала збитків внаслідок пошкодження або знищення зазначеного майна;

- оцінка упущеної вигоди - визначення розміру неотриманого доходу, на який постраждалий мав право розраховувати за умови відсутності збройної агресії Російської Федерації протягом певного часу;

- оцінка потреб у відновленні майна - визначення обсягу витрат, необхідного для відновлення пошкодженого або знищеного майна та майнових прав»[63].

Метою оцінки збитків є:

- «визначення розміру реальних збитків (у вартісному виразі);
- визначення упущеної вигоди;
- визначення витрат, необхідних для відновлення майна та майнових прав, що зазнали руйнівного впливу» [63].

Отже, розрахунок розмірів збитків, заподіяних лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації має включати оцінку реальних збитків, оцінку упущеної вигоди та оцінку потреб у його відновленні.

Послідовність визначення розміру збитків передбачає:

- «підготовчий етап;
- проведення оціночних процедур або експертних досліджень;
- складення акта оцінки збитків, звіту про оцінку збитків або висновку експерта» [63].

Визначення шкоди та збитків здійснюється відповідно до № 414 [118], що є правовою підставою для початкового документування та оцінки шкоди, яку в подальшому можна використати:

- для формування претензій до агресора;
- для включення до державних або міжнародних реєстрів збитків;
- для подання до судових або міжнародних механізмів відшкодування.

Методика №414 «застосовується для визначення шкоди та збитків, заподіяних земельним ділянкам лісогосподарського призначення, захисним насадженням лінійного типу, лісовим розсадникам, лісовим культурам та мисливським угіддям внаслідок збройної агресії Російської Федерації, що включає втрати лісових насаджень та пов'язані із ними: втрати лісогосподарського виробництва, спричинені обмеженням прав землекористувачів; втрати пошкодженої, втраченої заготовленої лісопродукції; неотримані доходи лісокористувачів, заподіяні тимчасовим зайняттям земельних ділянок, встановленням обмежень щодо їх використання, від: непроведення рубок (вартість лісопродукції, рентна плата); неможливості здійснювати побічне користування (зокрема заготівлю березового соку, ягід, грибів); витрати на підготовку ґрунту під створення лісових культур; витрати на вирощування садивного матеріалу у лісових розсадниках, створення та догляд за лісовими культурами; втрати мисливського господарства, внаслідок знищення або пошкодження вольєрів, інших біотехнічних споруд, мисливських тварин» [118].

Методикою №414, зокрема, врегульовано «порядок визначення шкоди та збитків, заподіяних земельним ділянкам лісогосподарського призначення, захисним насадженням лінійного типу та мисливським угіддям внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Безпосередніми об'єктами обрахування розміру збитків, що підлягають відшкодуванню, є земельні ділянки лісогосподарського призначення, захисні насадження лінійного типу, лісові розсадники лісові культури та мисливські угіддя, які характеризуються локальними особливостями місця розташування та використовуються за цільовим функціональним призначенням» [118].

Інформаційною основою, відповідно до Методики №414 для розрахунку розміру заподіяних збитків є:

- «відомості Державного лісового кадастру;
- матеріали лісовпорядкування, даних дистанційного зондування землі, а також спеціальних обстежень земель лісового фонду;

- опрацювань висновків експертиз, пояснень, довідок, документів, матеріалів, відомостей, отриманих, зокрема, з офіційних джерел інформації, оперативних повідомлень фізичних та юридичних осіб;

- звітні документи виробничої та фінансової діяльності підприємств лісового господарства;

- відомості щодо сортиментної структури насаджень;

- реалізаційні (ринкові) ціни на деревину лісових порід;

- дані отримані від користувачів мисливських угідь, досліджень отриманих зразків решток тварин» [118].

У зазначеній Методиці «визначення розміру нанесеної шкоди у кожному випадку є самостійним завданням через різноманітність видів тварин та умов їх мешкання, також може здійснюватися із застосуванням інструментально-лабораторного контролю, а у разі необхідності із залученням спеціалізованих організацій та на основі інших наявних матеріалів.

Факт та період втрати земельних ділянок лісогосподарського призначення, захисних насаджень лінійного типу, лісових розсадників, лісових культур та мисливських угідь встановлюється посадовими особами органів державної влади у ході проведення заходів» [118].

Факт самовільного користування на тимчасово окупованих територіях встановлюється постійними лісокористувачами та власниками лісів, користувачами мисливських угідь з урахуванням положень Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» та Методики №414.

Згідно з Методикою №414 «факти заподіяння шкоди та збитків, заподіяних на землях лісогосподарського призначення, захисним насадженням лінійного типу, лісовим розсадникам, лісовим культурам та мисливським угіддям, а також їх масштаби встановлюються комісіями, створеними місцевими державними адміністраціями, на період воєнного стану - військові адміністрації, (далі - Комісія), шляхом огляду по видільних земельних ділянок, даних дистанційного зондування землі, опрацювань висновків експертиз, пояснень, довідок, документів, матеріалів,

відомостей, отриманих, зокрема, з офіційних джерел інформації, оперативних повідомлень фізичних та юридичних осіб тощо» [118].

Зазначена Методика визначає, що «до складу Комісій включаються представники місцевих державних адміністрацій (голови Комісій), виконавчих органів сільських, селищних, міських рад, постійні лісокористувачі та власники лісів, яким заподіяні збитки, користувачі мисливських угідь або органи, які здійснюють їх охорону, яким заподіяні збитки, органів Держгеокадастру, Держекоінспекції, ДСНС, правоохоронних органів, архітектури та містобудування, які визначені місцевими державними адміністраціями, на період воєнного стану - військові адміністрації» [118].

Наприклад, Розпорядженням Київської міської державної адміністрації від 5 вересня 2023 року №689 було утворено Комісію з встановлення фактів заподіяння шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду в межах міста Києва внаслідок збройної агресії Російської Федерації [161].

Згідно із Методикою №414 «результати роботи Комісій оформляються відповідними актами, що затверджуються органами, які створили ці Комісії.

Затверджені відповідні акти Комісії надаються до територіального органу Держлісагентства» [118].

Методикою №414 визначено, що «розрахунок розміру шкоди та збитків, заподіяних земельним ділянкам лісогосподарського призначення, захисним насадженням лінійного типу, лісовим розсадникам, лісовим культурам спричинені обмеження прав постійних лісокористувачів та власників лісів, для використання їх у цілях, не пов'язаних з веденням лісового господарства, внаслідок збройної агресії Російської Федерації, здійснюється державною лісовою охороною за поданням матеріалів від постійних лісокористувачів та власників лісів, у власності та користуванні яких перебувають земельні ділянки лісового фонду» [118].

Втрати, які оцінюються відповідно до Методики №414, наведені таблиці 2.

Таблиця 2

Визначення шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду [170, с. 134-135].

№	Характеристики, що підлягають оцінюванню	Основа розрахунків розміру шкоди
1.	втрати лісогосподарського виробництва, спричинені обмеженням прав постійних лісокористувачів та власників лісів або погіршенням якості земель	Нормативи втрат лісогосподарського виробництва, визначені у додатку 1 до Порядку визначення втрат лісогосподарського виробництва, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 09 червня 2023 року № 588; площа пошкодженої або замінованої ділянки
2.	збитки, заподіяні унаслідок втрат пошкодженої, або втраченої заготовленої лісопродукції	середня реалізаційна вартість 1 щільного куб. метра деревини лісових порід у розрізі сортиментів, заготовлених лісокористувачем
3.	неотримані доходи лісокористувачів, заподіяні тимчасовим зайняттям земельних ділянок, встановленням обмежень щодо не проведення рубок (вартість лісопродукції, рентна плата)	ринкова вартість наявного на час оцінювання та недоотриманого запасу деревостану у віці стиглості (компенсація упущеної вигоди)
4.	витрати у зв'язку із неможливістю проведення заготівлі другорядних лісових матеріалів і здійснення побічного користування та недотримання сплати рентної плати в місцевий бюджет	установлені ліміти використання лісових ресурсів при заготівлі другорядних лісових матеріалів і здійсненні побічних лісових користувань та на підставі виданого спеціального дозволу – лісового квитка

5.	витрати у зв'язку із неможливістю використання корисних властивостей лісів для культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних і освітньо-виховних цілей та проведення науково-дослідних робіт на умовах тимчасового користування лісами (довгострокове та короткострокове) та недоотримання сплати рентної плати в місцевий бюджет	рентна плата, на підставі виданого лісового квитка або укладеного договору між постійним та тимчасовим лісокористувачем
6.	витрати на підготовку ґрунту під створення лісових культур	витрати на підготовку ґрунту механізованим способом і вручну, загальновиробничі та адміністративні витрати
7.	школа та збитки, завдані лісовим розсадникам та лісовим культурам шляхом пошкодження або знищення	витрати на вирощування садивного матеріалу та догляд за лісовими культурами, шкода, завдана лісу знищенням або пошкодженням сіянців, саджанців у лісових розсадниках та знищенням лісових культур (згідно з додатком 3 та додатком 4 до постанови Кабінету Міністрів України від 23 липня 2008 року № 665 «Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу»
	школа, завдана мисливському господарству за знищення чи пошкодження солонців, годівниць,	фактична вартість, збільшена в п'ять разів

8.	посівів кормових культур рослин, мисливських вишок, вольєрів, вказівних знаків, інших біотехнічних споруд	
9.	пряма шкода, завдана певному виду мисливських тварин	такси для обчислення розміру відшкодування збитків, завданих унаслідок порушення законодавства в галузі мисливського господарства та полювання (крім видів, занесених до Червоної книги України), затверджених наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України, Міністерства екології та природних ресурсів України від 19 червня 2017 року № 301/222
10.	шкода за знищення чи пошкодження гнізда, нори, іншого житла тварин, а також бобрової загати	такси відповідно до наказу Міністерства аграрної політики та продовольства України, Міністерства екології та природних ресурсів України від 19 червня 2017 року № 301/222
11.	шкода за кожне пошкоджене яйце, а також за кожний виявлений ембріон у незаконно добутої (знищеної) мисливської тварини	вище зазначені такси
12.	шкода за кожне знищене чи пошкоджене штучне гніздо мисливських птахів	фактична вартість, збільшена в десять разів
	обсяг самовільного, в тому числі незаконного, користування	неотриманий дохід, площа окупованих лісових ділянок,

13.	землями лісогосподарського призначення, захисними насадженнями лінійного типу на тимчасово окупованих територіях	термін самовільного користування, середня зважена ринкова ціна деревної породи
14.	розмір недоотриманого доходу (вигоди) мисливського господарства під час дії обмежень на тимчасово окупованих територіях	розмір доходу згідно бухгалтерського обліку в звичайних умовах, термін дії обмежень,
15.	розмір шкоди та збитків завданих водно-болотним угіддям	підпункт 11 пункту 2 Порядку, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 326
16.	розмір шкоди та збитків завданих будівлям, спорудам, об'єктам незавершеного будівництва	Порядок виконання невідкладних робіт щодо ліквідації наслідків збройної агресії Російської Федерації, пов'язаних із пошкодженням будівель та споруд, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2022 року № 473

Як вірно зазначають М.М. Романенко, Д.О. Крисінська та І.В. Тимченко, «визначення шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, базуються на основі розрахунку втрат лісогосподарського виробництва, компенсації упущеної вигоди та за порушення законодавства. Ліс не розглядається як екосистема, компенсаційні витрати на відновлення лісів, лісових насаджень за цією методикою не передбачені, відповідно не обраховуються» [170, с. 135].

Проте, як зазначалося вище, Загальні засади «метою оцінки збитків, окрім визначення розміру реальних збитків (у вартісному виразі) та визначення упущеної

вигоди, визначають витрати, необхідні для відновлення майна та майнових прав, що зазнали руйнівного впливу» [63].

Безперечно, ця прогалина потребує усунення: Методика №414 повинна включати обрахування витрат на відновлення лісів (а так само вартість втрачених або недоотриманих екосистемних послуг, що надаються лісами).

Наприклад, згідно із Методикою визначення шкоди та збитків, завданих територіям та об'єктам природно-заповідного фонду (далі – ПЗФ) внаслідок збройної агресії Російської Федерації, затвердженої Наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 13 жовтня 2022 року № 424, «до витрат, які підлягають відшкодуванню, поряд з іншими, віднесено: понесені або необхідні витрати на відновлення природних комплексів та об'єктів в межах територій та об'єктів ПЗФ в обсязі, еквівалентному втраченим (пошкодженим) природним ресурсам, які надавалися цими природними комплексами та об'єктами, а також витрати на проведення оцінки завданої шкоди та збитків (на експертизу, експертне дослідження (експертне оцінювання), збирання та оброблення даних дистанційного зондування Землі)» [117].

Зважаючи на зазначене вище, вважаємо за доцільне доповнити Методику №414 різновидами витрат, аналогічними тим, що визначені у Методиці №424, а саме: «витрати на відновлення лісів в обсязі, еквівалентному знищеним (пошкодженим) лісам; витрати на проведення оцінки завданої шкоди та збитків (на експертизу, експертне дослідження (експертне оцінювання), збирання та оброблення даних дистанційного зондування Землі)» [80; 117].

Відповідно до ст. 69 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» «шкода, заподіяна внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, підлягає компенсації в повному обсязі. Особи, яким завдано такої шкоди, мають право на відшкодування неoderжаних прибутків за час, необхідний для відновлення здоров'я, якості навколишнього природного середовища, відтворення природних ресурсів до стану, придатного для використання за цільовим призначенням» [157].

На наше глибоке переконання, значною прогалиною є відсутність у Методиці №414 та інших врахування вартості втрачених екосистемних послуг, що може бути неприйнятним у міжнародних судах для стягнення репарацій. Концепцію екосистемних послуг та формування правових засад монетизації послуг, що надаються лісовими екосистемами (в контексті збройної агресії Російської Федерації проти України) досліджено у підрозділі 1.4 цієї дисертації.

3. *Подання вимог про компенсацію до національних судів або міжнародних юрисдикційних інстанцій, призначення такої компенсації та виконання рішення* є заключним етапом порядку відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації. Перспективам такого відшкодування у вітчизняних та міжнародних юрисдикційних інстанціях присвячено підрозділ 2.4 цього дисертаційного дослідження.

Отже, шкода, заподіяна навколишньому середовищу внаслідок збройних конфліктів (відповідно, і шкода, заподіяна лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації), може бути відшкодована лише шляхом реституції та компенсації. Реституція передбачає застосування комплексу відновлювальних заходів, тому, на думку О.Р. Дашковської, доцільним є створення спеціалізованого міжнародного фонду, який зміг би забезпечити втілення в життя комплексу заходів щодо очищення та відновлення навколишнього середовища, яке постраждало внаслідок збройних конфліктів. Сплата компенсації не усуває шкоди, завданої навколишньому середовищу, проте компенсаційна сплата може, наприклад, спонсорувати відновлення корисних властивостей ґрунтів, посадку дерев у пошкоджених лісах, повернення представників окремих видів флори та фауни в ареал проживання та інші дії [46, с. 787].

Формами відшкодування шкоди, заподіяної у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації довікілью загалом та лісовому фонду зокрема, можуть бути *реституція та компенсація* [80].

Способами відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, на наше переконання, можуть

бути «звернення до вітчизняних та міжнародних юрисдикційних інстанцій, а саме: до українських судів, використання можливостей міжнародного правосуддя та міжнародного компенсаційного механізму» [80].

Ключовим елементом механізму відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, є *порядок відшкодування цієї шкоди*, що складається з наступних етапів: 1) фіксація, збір та документування цієї шкоди; розрахунок розмірів такої шкоди та збитків, що містить такі етапи: підготовчий етап; проведення оціночних процедур або експертних досліджень; складення акта оцінки збитків, звіту про оцінку збитків або висновку експерта; 3) подання вимог про компенсацію до національних судів або міжнародних юрисдикційних інстанцій, призначення такої компенсації та виконання рішення [80].

2.3. Правові гарантії відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації

Правові гарантії права на відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, є важливою складовою правового механізму відшкодування цієї шкоди.

Право на відшкодування екологічної шкоди є конституційним. Так, відповідно до ст. 50 Конституції України «кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди» [89]. Отже, право на відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, є різновидом екологічних прав людини.

Розглянемо систему правових гарантій відшкодування екологічної шкоди, що є неодмінною складовою шкоди загалом. А шкода, заподіяна лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, є, відповідно, складовою екологічної шкоди (науковий аналіз якої здійснено у підрозділі 1.3. цього дисертаційного дослідження).

Слово «гарантія» походить від фр. *garantie* і в перекладі українською мовою означає «порука; забезпечення» [175, с. 174]. У тлумачному словнику української мови «гарантія» пояснюється як «порука в чомусь, забезпечення чого-небудь; умови, що забезпечують успіх чого-небудь» [176, с. 29]. Отже, фактично слово «гарантія» етимологічно означає «забезпечення чого-небудь». Тобто лексеми «гарантії» та «забезпечення» є достатньо близькими за змістом. Тому не дивно, що в юридичній науці термін «правове забезпечення» доволі часто розглядають як систему гарантій, засобів, способів, умов тощо [52, с. 42]. Наприклад, О.М. Дручек пише, що у загальноприйнятому сенсі під правовим забезпеченням мається на увазі «надання (постачання) чогось або кимось у достатній кількості, створення повного й достатнього комплексу умов, необхідних для здійснення чого-небудь; надання гарантій» [54, с. 124]. Однак поняття «гарантування» та «забезпечення» прав і свобод людини в юридичному сенсі, як слушно зауважує І.Й. Магновський, «не можна повністю ототожнювати. Адже гарантії – це умови і засоби реалізації прав і свобод, а забезпечення – це створення умов, охорона, захист, відновлення порушеного права» [104, с. 11]. У Великому енциклопедичному юридичному словнику категорія «гарантії прав і свобод людини та громадянина» подається у значенні умов, засобів, способів, які забезпечують здійснення в повному обсязі та всебічну охорону прав і свобод особи. Водночас наголошується, що «термін «гарантії» охоплює всю сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, спрямованих на практичну реалізацію прав і свобод, на усунення можливих перешкод їх повного або належного здійснення. Держава, яка закріплює права та свободи особи в законодавстві, бере на себе певні зобов'язання зі створення сприятливих умов для ефективного забезпечення останніх» [24, с. 555]. Отже, у цьому словнику поняття «гарантії прав і свобод людини та громадянина» визначено через поєднання тріади елементів змісту гарантій (умов, засобів, способів) та їх функціонального призначення (повна реалізація прав та їх охорона). Водночас у науковій юридичній літературі можна віднайти більш об'ємне визначення поняття «гарантії прав і свобод». Так, Б.І. Стахура, досліджуючи проблеми ролі органів державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина в демократичному

суспільстві, під поняттям «гарантії» пропонує розуміти «всю сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, спрямованих на повну реалізацію і всебічну охорону прав і свобод громадян, на усунення причин і умов їх неналежного здійснення і захист від порушень. Встановлюючи зміст і обсяг прав і свобод людини, пише цей автор, держава бере на себе гарантію виконання цих установок» [182, с. 91]. У підручнику з теорії права за редакцією О.В. Петришина гарантії прав і свобод людини та громадянина розглядаються «з позицій системного підходу, тобто як система загальних (політичних, економічних, духовних тощо) і спеціальних юридичних засобів та інститутів, спрямованих на створення умов для реалізації прав людини, а також забезпечення їх всебічної охорони та захисту від порушень» [190, с. 304-305]. Такий підхід є слушним та об'єктивно обумовлює важливість наукової розробки питань різновидів інститутів і засобів забезпечення конституційного права обирати та бути обраним. Відомі українські науковиці Н.М. Оніщенко та Н.М. Пархоменко «сутністю гарантій основних прав і свобод людини та громадянина вважають умови, які повинна створити держава для їх реалізації. Змістом гарантій основних прав і свобод, як пишуть дослідниці, є система заходів, спрямованих на реалізацію прав (органи охорони здоров'я, соціального забезпечення тощо)» [130, с. 176].

В еколого-правовій доктрині за загальноприйнятим визначенням В. І. Андрейцева, «гарантії реалізації екологічних прав та обов'язків громадян – це система юридичних засобів забезпечення здійснення екологічних прав та обов'язків фізичними особами у галузі раціонального використання, відтворення та охорони природних ресурсів та комплексів, охорони довкілля та забезпечення екологічної безпеки» [6, с. 2]. М. В. Шульга під правовими гарантіями розуміє «систему нормативних приписів і правових способів, передбачених законодавством (матеріальним і процесуальним), які забезпечують нормальну юридичну можливість відповідних суб'єктів набути суб'єктивне право, реалізувати його в процесі практичної діяльності, а при порушенні цього права забезпечити належний захист. Правові засоби, на його думку, – це належна юридична урегульованість поведінки всіх суб'єктів у правовідношеннях при виникненні,

здійсненні, зміні, припиненні, охороні та захисті суб'єктивних прав» [215, с. 179]. У будь-якому разі, вважає М. В. Краснова, «гарантії – це створення умов і надання таких юридичних засобів державою, за яких громадянин вільно і безперешкодно мав би можливість реалізувати закріплене за ним право» [97, с. 47]. Правові гарантії екологічних прав є похідними та інтегрованими в систему загальних правових гарантій, які формуються на основі принципів правового статусу людини і громадянина [219, с. 63]. Відповідно до статті 3 Конституції України, права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, яка, будучи правовою, відповідає перед людиною за свою діяльність, що охоплює й забезпечення довікліх прав. Спеціальні гарантії екологічних прав закріплені у ст. 10 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Ст. 11 встановлено обов'язок держави гарантувати своїм громадянам реалізацію екологічних прав, наданих їм законодавством, а у випадку їх порушення вжити заходів для їх захисту та поновлення. Як зазначає Н. Р. Кобецька, «цей закон містить систему гарантій забезпечення екологічних прав, адже без них права перетворюються на декларацію, водночас кожна з цих гарантій передбачає знову ж таки систему конкретних заходів» [79, с. 44-45].

Враховуючи наведені вище міркування науковців, можемо визначити гарантії відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації як «систему національних та міжнародних правових, організаційних і фінансових механізмів, що забезпечують реальне поновлення порушених екологічних прав та компенсацію завданих збитків» [80].

Отже, гарантії відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, слід розглядати як у національній, так і в міжнародній площині.

В умовах збройної агресії система гарантій відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України державою-агресоркою визначається, насамперед міжнародним гуманітарним та міжнародним довіклівим правом, а також національним екологічним правом. Ми не ставимо за мету навести виключний

перелік таких гарантій (це не є метою нашого дослідження та й навряд чи взагалі можливо це зробити), проте зацентруємо увагу на найважливіших, на нашу думку, гарантіях [80].

Принагідно зауважимо, що в юридичній та інших гуманітарних науках існують різні класифікаційні підходи до системи гарантій. Так, зокрема М.В. Краснова визначає «систему загальносоціальних гарантій компенсації екологічної шкоди: 1) державна екологічна політика України із гармонізації екологічного законодавства та впровадження Концепції сталого розвитку за допомогою правових засобів; 2) формування національної Концепції сталого розвитку на засадах екоцентричного підходу, системи економіко-правових засобів у якості екологічних вимог щодо встановлення відповідних обмежень: а) науково обґрунтованих меж вилучення природних ресурсів, шкідливих впливів (факторів) на довкілля; б) оптимальних розмірів екологічних платежів (зборів), страхових платежів, механізмів продажу квот на забруднення; в) спеціальних екологічних фондів для здійснення превентивних природоохоронних заходів та компенсації витрат, пов'язаних із фактами заподіяння екологічної шкоди; 3) оптимальна система державних, самоврядних, виробничих та громадських органів екологічного управління, удосконалення функціонально-правових повноважень у сфері компенсації екологічної шкоди (здійснення екологічного контролю, екологічного аудиту, управління екологічними ризиками, екологічне страхування та ін.); 4) досконала судова система, яка здатна перевести у реальне життя реалізацію правових вимог про компенсацію шкоди з метою захисту прав потерпілих осіб, підвищення ефективності механізму відповідальності за екологічну шкоду, в тому числі шляхом контролю за додержанням законодавства, тлумачення окремих правових положень у цій сфері; 5) впровадження екологічної ідеології з метою переведення на належний рівень стану національної науки, екологічної освіти, культури, виховання відповідальної перед собою та нащадками у справі охорони природи особи» [96, с. 14].

Ми не ставимо за мету здійснення ґрунтовного дослідження різновидів систем гарантій, оскільки це не передбачено метою дисертаційного дослідження.

Закцентуємо увагу лише на деяких найважливіших гарантіях відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, а саме:

1. *Державна екологічна політика України (та державна лісова політика як складова державної екологічної політики), що ґрунтується на засадах сталого розвитку та євроінтеграції* [80]. Відшкодуванню шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, в системі державної екологічної політики, присвячено підрозділ 1.1 цього дисертаційного дослідження.

2. *Формування дієвої національної та міжнародної юрисдикційної системи захисту права на відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, зокрема формування міжнародного компенсаційного механізму (Реєстр збитків, Компенсаційну комісію та Компенсаційний фонд)* [80]. Це є предметом дослідження у підрозділі 2.4 цієї дисертації.

3. *Здійснення ефективного управління (державного та громадського) у сфері екології (екологічного врядування)* [80]. Це важлива організаційна гарантія права на відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Інституційну складову юридичного механізму визначення екологічної шкоди в умовах воєнного стану формує низка органів державної влади України: Державна екологічна інспекція України та її Оперативний штаб, Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства, Спеціалізована екологічна прокуратура, що є самостійним структурним підрозділом Офісу Генерального прокурора (на правах Департаменту), які комплексно забезпечують проведення державного екологічного контролю, здійснення постійного моніторингу довкілля та його природних компонентів, збір доказової бази та належну фіксацію фактів заподіяння екологічної шкоди.

На наше переконання, здійснення ефективного державного управління у сфері екології загалом та у сфері управління лісовим фондом зокрема неможливе без відновлення функціонування профільного екологічного міністерства. Як

відомо, Постановою Кабінету Міністрів України від 21 липня 2025 року №903 «Деякі питання Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства» прийнято рішення ліквідувати Міністерство аграрної політики та продовольства України та Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, поклавши їхні функції на Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України [141]. Встановлено, що правонаступником майна, прав і обов'язків Мінагрополітики та Міндовкілля є Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України.

Проблематика, пов'язана з ліквідацією профільного екологічного міністерства, є предметом аналізу у підрозділі 1.1 цього дисертаційного дослідження, що присвячений відшкодуванню шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, як важливому напрямку державної екологічної політики. Безперечно, для держави, що вже п'ятий рік переживає збройну агресію, яка спричиняє руйнівної шкоди довкіллю, така «реформа» є кроком назад та загрозою уповільнення впровадження екологічних реформ (зокрема, у лісовій галузі) на шляху до євроінтеграції та унеможлиблює здійснення ефективної екологічної політики (і, звісно, лісової політики як важливої складової екологічної) держави.

Важливе значення у системі гарантій права на відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації належить інституту громадського управління у сфері екології. Як слушно зазначає З.В. Яремак, «створення дійсно дієвого механізму гарантування екологічних прав, що відповідає європейським та міжнародним стандартам, можливе лише у тісній співпраці держави з екологічно зацікавленою громадськістю» [219, с. 64]. Саме тому законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» як гарантією екологічних прав визначено участь громадських організацій та громадян у діяльності щодо охорони навколишнього природного середовища (п. в) ч. 1 ст. 10), закріплено обов'язок місцевих рад, органів державної влади «надавати всебічну допомогу громадянам у здійсненні природоохоронної діяльності, враховувати їх пропозиції щодо

поліпшення стану навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів, залучати громадян до участі у вирішенні питань охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів» (ч. 2 ст. 11). Отже, враховуючи зазначене вище, підтримуємо думку З.В. Яремак про те, що для «посилення гарантій екологічних прав в умовах воєнних викликів критично важливим є відновлення та максимальне залучення громадськості до всіх етапів прийняття екологічних рішень, моніторингу та судового захисту, що є дієвим механізмом демократизації екологічного управління» [219, с. 65].

4. *Забезпечення ефективної та дієвої системи екологічного контролю* [80]. Саме від діяльності органів екологічного контролю, залежить майбутній захист порушених екологічних прав, оскільки вони повинні виявляти та належним чином фіксувати випадки порушення екологічного законодавства.

Важливо розуміти, що ефективне врегулювання притягнення до відповідальності Російської Федерації за шкоду, завдану довкіллю, є абсолютно неможливим без проведення ряду горизонтальних реформ, які забезпечили б прозорий, відкритий, демократичний та проєвропейський напрямок розвитку здійснення влади в Україні, а отже, сприяли б пришвидшенню процесів євроінтеграції нашої держави. Передусім йдеться про реформу екологічного контролю. Верховна Рада України вже зробила перший крок на шляху до втілення зазначеної реформи в життя – проєкт закону «Про державний екологічний контроль» 15 липня 2021 року прийнятий в першому читанні [162].

Отже, реформа екологічного контролю, розпочата з 2014 року, залишилася незавершеною. Її основні цілі: зміна мети контролю на превентивний, створення незалежного органу з належною матеріально-технічною базою, перегляд процедур перевірок, запровадження системи екологічної відповідальності та управління фінансами, отриманими від відшкодування шкоди довкіллю – реалізовані лише частково або формально. Відсутність виконання цих завдань призвела до низки системних ризиків для ефективності роботи Державної екологічної інспекції. По-перше, відсутність правоохоронного статусу та обмеження повноважень у рамках

Закону України «Про загальні засади нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» зменшують ефективність діяльності Інспекції. Орган не може оперативно реагувати на порушення, здійснювати системні патрулювання чи рейди, що робить контроль фрагментарним і формальним. По-друге, відсутність районних відділень та інститутів оперативного реагування на виклик унеможливорює швидке реагування на екологічні правопорушення у областях. Це знижує потенціал превентивного контролю та робить фіксацію порушень запізнілою, що особливо критично в умовах воєнних дій та екологічних викликів. По-третє, відсутність інституту юридичної відповідальності юридичних осіб за погіршення стану довкілля і порушення природоохоронного законодавства створює правовий вакуум: великі суб'єкти господарювання можуть уникати покарання, а відповідальність фактично покладається на фізичних осіб, що знижує ефективність екологічного контролю. Відсутність інтеграції цих елементів з матеріально-технічною базою, кадровим потенціалом та системами моніторингу довкілля призводить до того, що значна частина шкоди не фіксується, не аналізується та не враховується у національних та міжнародних судових процесах. Наслідком цього є неможливість реалізувати превентивну функцію державного екологічного контролю, порушення права громадян на чисте довкілля, а також ризик невиконання зобов'язань України за національним і європейським законодавством. Неефективність контролю під час війни може позбавити державу доказової бази для стягнення компенсацій за завдану довкіллю шкоду та істотно знизити шанси на зелене відновлення країни [71, с. 29-30].

5. Належна фіксація і доказове обґрунтування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації [80].

Одним із ключових аспектів ефективного механізму відшкодування екологічної шкоди є її належна фіксація та доказове обґрунтування. Недотримання такої вимоги може призвести до відмови у компенсації через неможливість доведення самого факту шкоди або точного визначення її обсягу. Яскравим прикладом цього є рішення Еритрейсько-Ефіопської претензійної комісії, яка відмовила у компенсації за екологічну шкоду через брак належних доказів та

суттєві помилки у розрахунках. У зв'язку із цим, в умовах збройного конфлікту для України пріоритетом є чітка фіксація фактів заподіяння екологічної шкоди збройними силами РФ. Це було предметом дослідження у підрозділі 2.2 цієї дисертації як етап порядку відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації. Водночас *фіксація і доказове обґрунтування цієї шкоди* є важливою гарантією її відшкодування.

6. Забезпечення функціонування ефективної та дієвої системи моніторингу довкілля, складовою якої є система моніторингу лісів [80].

Однією з найважливіших підсистем в ЕкоСистемі є цифрова система моніторингу довкілля, що об'єднує дані з усього спектра органів і відомств, куди інформація автоматично надходить і систематизується. Ця інформація є доступною кожному 24/7.

Наразі в Україні триває реформа системи державного моніторингу довкілля за європейськими стандартами та критеріями, складовою якої є підсистема моніторингу лісів. Механізм організації та функціонування цієї системи та її підсистем визначається Порядком функціонування державної системи моніторингу довкілля та її підсистем, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 13 червня 2024 № 684 [147]. Цей Порядок було розроблено на виконання положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної системи моніторингу довкілля, інформації про стан довкілля (екологічної інформації) та інформаційного забезпечення управління у сфері довкілля» від 20 березня 2023 року № 2973-IX, який набирає чинності (як і Порядок) через шість місяців з дня скасування чи припинення воєнного стану [151]. Передбачається, що українська система відповідатиме міжнародним стандартам екологічного управління, в тому числі вимогам і директивам Угоди про асоціацію з ЄС, а в подальшому національна система моніторингу довкілля буде інтегрована до загальноєвропейської.

7. Доопрацювання та удосконалення Методики визначення шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації, затвердженої наказом Міндовкілля від 5 жовтня 2022 року № 414 [118]

та інших методик з метою врахування в них не лише короткотривалих небезпечних наслідків та прямо виражених збитків й втрат, але й втрату екосистемних послуг, обрахування витрат на відновлення лісів в обсязі, еквівалентному знищеним (пошкодженим) лісам, а також витрати на проведення оцінки завданої шкоди та збитків (на експертизу, експертне дослідження (експертне оцінювання), збирання та оброблення даних дистанційного зондування Землі)).

8. *Забезпечення ефективного розмінування лісових масивів*, оскільки замінування лісових масивів унеможливорює адекватну оцінку заподіяної шкоди (і одночасно є такою шкодою, оскільки унеможливорює користування лісами та провокує перманентну небезпеку виникнення лісових пожеж) [80].

У Державній стратегії управління лісами до 2035 року справедливо зазначається, що на сьогодні «визначити повний обсяг збитків, завданих лісовому господарству, неможливо через забруднення окремих ділянок лісів вибухонебезпечними предметами» [48].

За оцінками UNDP, Україна зараз є найбільш замінованою країною у світі: потенційно 23 відсотки її території можуть бути забруднені наземними мінами та боєприпасами, що не вибухнули [247]. За статистичними даними, «площа замінованих лісових земель в Україні станом на квітень 2025 р. сягає близько 450 тис. га. Загалом під загрозою знищення опинились 2,9 млн га територій Смарагдової мережі, 17 водно-болотних угідь міжнародного значення, уражено 812 об'єктів природно-заповідного фонду» [180]. Мінна засміченість є глобальною екологічною проблемою, що виходить за межі окремих країн і регіонів, впливаючи на всю планету. Її масштабні наслідки включають кілька ключових аспектів:

- шкода екосистемам, руйнування місць проживання видів і знищення флори та фауни, що має кумулятивний ефект і впливає на глобальні екосистеми;

- токсичні речовини, що вивільняються під час вибухів мін, забруднюють ґрунти та водні ресурси, що поширюються далеко за межі конкретної території, впливаючи на якість води та ґрунтів великих регіонів;

- знищення лісів, лук та інших природних зон через мінну засміченість впливає на глобальні кліматичні процеси, сприяє підвищенню рівня парникових газів в атмосфері, що призводить до глобального потепління і зміни клімату;
- ускладнення реалізації міжнародних природоохоронних ініціатив щодо захисту біорізноманіття, збереження лісів і водних ресурсів;
- вплив на сільськогосподарські землі, що загрожує продовольчій безпеці не тільки на локальному, але й на глобальному рівні [16, с. 109].

Ліси стали одними з найбільш складних для розмінування об'єктів: товстий шар підстилки приховує вибухонебезпечні предмети, а коріння дерев ускладнює застосування техніки розмінування. За оцінками Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів, процес може зайняти десятки років. Усвідомлюючи мінну небезпеку ще до початку переходу війни в Україні в повномасштабну фазу, вже в 2018 р. було ухвалено Закон «Про протимінну діяльність в Україні» [159].

Відповідно до цього Закону розмінування повинно проводитися тільки спеціальними ліцензованими органами (національними та міжнародними). Законом також визначено, що практичну діяльність з розмінування в Україні координують Центр розмінування Міністерства оборони України (у складі Державної спеціальної служби транспорту) й Центр гуманітарного розмінування Державної служби з надзвичайних ситуацій (Закон України «Про протимінну діяльність в Україні», Постанови Кабінету Міністрів України «Про утворення Національного органу з питань протимінної діяльності», «Про затвердження Правил позначення небезпеки мінно-вибухонебезпечних предметів – наслідків війни») тощо [137].

Згідно з імplementованими в Україні Міжнародними стандартами протимінної діяльності «IMAS» [158] заходи протимінної діяльності у межах своїх повноважень реалізовує Міжрегіональний центр гуманітарного розмінування та швидкого реагування Державної служби з надзвичайних ситуацій України.

Рекомендації експертів лісового напрямку WWF-Україна щодо розмінування лісів полягають в наступному:

- «Ідентифікувати усі ліси з нерозірваними боєприпасами та розробити спеціальні карти із зазначенням небезпечних територій.
- Проінформувати про наявність таких лісів працівників лісової галузі та цивільне населення.
- Провести роботи з розмінування лісів на території, де ці заходи можливі. Порядок робіт у таких кварталах повинен бути погоджений з територіальним органом Державної служби з надзвичайних ситуацій України та представниками Збройних Сил України.
- Доступ до лісів, де розмінування повністю неможливе, обмежити або заборонити для цивільного населення та працівників лісової галузі.
- На законодавчому рівні надати особливу категорію лісам, забрудненим боєприпасами, та встановити на їхніх територіях зони відчуження» [140].

Чи існує зарубіжний досвід, який можна було б використати в сьогоденнішніх українських реаліях для правового регулювання оцінки та відновлення пошкоджених війною лісів? Одразу ж зазначимо, що прямого європейського чи світового досвіду для запозичення Україною не існує. Водночас певні елементи правового регулювання та практичного здійснення лісовідновлення в країнах, постраждалих від бойових дій, особливо в контексті розмінування, може бути використано в Україні.

Так, в Україні вивчається досвід Хорватії, де після війни 1991-1995 років було ухвалено спеціальний Закон «Про гуманітарне розмінування», який серед іншого визначив процедуру розмінування територій, включно з тими, що зайняті лісами, і порядок ведення їх обліку як «пошкоджених війною», що дозволило зосередити ресурси на пріоритетному розмінуванні екологічно цінних ділянок [248].

Цікавим для вивчення в Україні і можливого запозичення окремих елементів є законодавство щодо протимінної діяльності і розмінування, розроблене і впроваджене в Боснії та Герцеговині. Протимінна діяльність тут розпочалася за активного сприяння міжнародних організацій, насамперед - створенням в 1996 р. Центру ООН з питань протимінної діяльності, а також започаткуванням

спеціальних програм Світового банку. Протимінна діяльність була визнана головною передумовою відновлення природних екосистем і економічної діяльності, а також повернення біженців. Тому вже в 2002 р. було ухвалено Закон про розмінування, створено Центр протимінної діяльності, підпорядкований Міністерству у справах цивільного захисту. Важливо, що вся діяльність з розмінування здійснювалась в Боснії та Герцеговині на основі стратегічних документів. Всього з 2002 р. тут було впроваджено 2 державні Стратегії протимінної діяльності: на періоди 2002-2009, 2009-2019. При цьому в міру впровадження ці Стратегії переглядались і уточнювались відповідно до оцінки поточних стратегічних і операційних цілей, фінансових і ресурсних планів, а також загальної оцінки мінної проблеми. Було виділено 3 категорії пріоритетності [225].

У Боснії та Герцеговині діє система моніторингу впливу воєнних дій (в частині мінування і шкоди від мін, нерозірваних боєприпасів): силами НАТО (місія SFOR) збирають інформацію про заміновані території та наслідки вибухів, зокрема про знищені ліси, пошкоджені верхні шари ґрунту, про шкоду, завдану об'єктам природно-заповідного фонду. Таку ж інформацію фіксують регіональні центри розмінування RSMAC і FMAC. Після цього відомості про заміновані території передають уповноваженим органам для укладення Плану розмінування. З початку технічного огляду та операцій з розмінування в Боснії та Герцеговині з 1996 до 2020 рр. виявлено та знешкоджено 69 202 протипіхотні міни, 8 554 протитанкові міни та 61 456 нерозірваних вибухових пристроїв. Площа потенційно небезпечних замінованих земель в Боснії та Герцеговині станом на 2020 р. становила 956,36 км², або 1,96 % від загальної площі Боснії та Герцеговини, а отже, протягом дії Закону про розмінування (із 2002 р.) вдалося зменшити цей показник лише більше ніж на половину. Такі дані свідчать, що для відновлення сталого ведення господарства в лісах як державної, так і комунальної власності, буде потрібен певний час. Насамперед розмінуванню підлягатимуть лісові масиви поблизу населених пунктів, а також ті, де активно проводять лісогосподарські заходи. Гострим залишатиметься питання щодо розмінування віддалених лісових масивів, масивів, які знаходилися тривалий час уздовж лінії розмежування та на окупованих

територіях. Лінійні захисні насадження, зокрема вздовж доріг і полів, яружно-балкові насадження найбільше зазнають впливу військових дій і найдовше залишатимуться територіями з високою вибухонебезпечністю. Це також зумовлено тим, що землі під такими насадженнями переважно не передані у користування [26, с. 37].

Досвід Боснії та Герцеговини, а також Хорватії демонструє, що діяльність з розмінування є дуже тривалою, фінансово затратною і технологічно складною. І в цьому плані досвід цих країн із широкого залучення міжнародної та зарубіжної фінансової і технологічної допомоги слід також вивчити в Україні. Ухвалена в Боснії та Герцеговині 24 квітня 2008 р. Стратегія протимінної діяльності (Mine action strategy) була попередньо розрахована на 2009-2019 роки, але фактично виконувалась до 2025 р. Відповідно до цієї Стратегії, території (в т.ч. лісові, які в Стратегії окремій регламентації не підлягали), пошкоджені бойовими діями та мінною небезпекою, підлягають спеціальному обліку та зонуванню. При цьому важливо, що розмінуванню природоохоронних територій в Стратегії надавалась перша категорія пріоритетності [225].

В плані стратегічного планування лісовідновлення Україні може бути цікавим досвід так званої «буферної зони» Кіпру, де з 1974 р. протягом 40 років територія була поділена за етнічною ознакою між греко-кіпрською та турецько-кіпрською громадами. Комплексне лісовідновлення буферної зони Кіпру може слугувати прикладом організації збереження лісових екосистем і соціально-екологічного ландшафту, поєднаного з виробничим застосуванням лісової території. Розроблений тут в 2023 р План дій з лісовідновлення був зосереджений на комплексному управлінні та заохоченні участі громад через освіту та спільне планування для вирішення нагальних проблем: зниження ризику пожеж, ерозії ґрунту, підвищення біорізноманіття [220; 230].

Зважаючи на обмеженість фінансових та інших ресурсів у виснаженій від війни Україні, цікавим для вивчення є досвід із широкого залучення до лісовідновлення міжнародних організацій, насамперед системи ООН. Так, слід проаналізувати досвід Програми зі зміни клімату ООН, якою в 2023 р. було

започатковано Програму лісовідновлення та сталого розвитку в заповідному лісі Помак, Перу. Цей заповідник володіє найбільшими у світі запасами рожкового дерева і налічує понад 90 видів птахів і рослин, але опинився в стані серйозної екологічної деградації внаслідок багаторічного розграбування земельними спекулянтами, нелегальними поселенцями та лісорубами. Програмі ООН вдалося залучити до реалізації відповідної програми не лише сільські громади, що проживають у буферній зоні заповідника, а й волонтерів та студентів з усього світу, здійснюючи при цьому системний моніторинг відновлення. Цікаво, що проєкт в ході його реалізації, взаємодії між державними, громадськими та приватними організаціями, розширився до навчання місцевих громад екологічно сталим видам діяльності, в т.ч. пов'язаним з екотуризмом [256].

Для організації та ефективного здійснення лісовідновлення в Україні слід усвідомлювати масштаби шкоди, завданої війною території країни. Україна має потенціал застосувати деякі підходи інших країн, хоча законодавчі та інституційні механізми поки що відстають від потреб. Водночас Україна в цій частині вже має досвід власних проєктних підходів та активно опрацьовує рекомендації численних національних та міжнародних експертів (зокрема WWF-Україна, Мінекономіки, UNEP) [252, с. 487].

Особливо цікавим для України видається досвід Боснії, Герцеговини, та Хорватії, який демонструє, що діяльність з розмінування є дуже тривалою, фінансово затратною і технологічно складною. Стратегія протимінної діяльності (ухвалена в Боснії та Герцеговині 24 квітня 2008 р.) передбачала для територій, пошкоджених бойовими діями та мінною небезпекою, спеціальний облік та зонування. При цьому важливо, що розмінуванню природоохоронних територій в Стратегії надавалась перша категорія пріоритетності. Враховуючи цей досвід, в Україні також вважаємо за доцільне розробити та прийняти Стратегію протимінної діяльності, де передбачити спеціальний облік та зонування для замінованих лісів, а також першочергове розмінування лісових природоохоронних територій [80].

9. Розвиток інноваційних технологій в обліку та відновленні лісів України, знищених або пошкоджених внаслідок збройної агресії Російської Федерації [80].

Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації суттєво змінила підходи до обліку, моніторингу та відновлення лісів в Україні. Традиційний підхід до інвентаризації лісів в Україні переважно спирався на польові обстеження та збирання статистичних даних фахівцями лісгоспів та науковцями, виявився практично непридатним в умовах бойових дій, мінної небезпеки та руйнування доріг та інфраструктури. Відтак, саме війна стала каталізатором активного впровадження інноваційних цифрових технологій, які дають змогу вести моніторинг і планувати відновлення лісових масивів у реальному часі та з мінімальним ризиком для людей.

Як слушно зазначає Г.В. Анісімова, «для забезпечення ефективності компенсаційних вимог важливими є кілька аспектів: 1) застосування новітніх технологій для моніторингу довкілля, зокрема супутникового спостереження та аерофотознімків; 2) залучення міжнародних експертів та незалежних оцінювачів для проведення об'єктивних досліджень; 3) ведення цифрових реєстрів екологічної шкоди для систематизації доказів та прозорості розрахунків тощо» [10].

Серед інформаційних технологій, які в умовах війни почали активно впроваджуватись в умовах війни в Україні для моніторингу та оцінки пошкоджених і знищених лісів та планування лісовідновних робіт, виділяються такі:

– *Дистанційне зондування Землі з космосу* із застосуванням супутникових технологій (ДЗЗ) – стратегічний рівень моніторингу. Супутникові знімки, отримувані, зокрема, за допомогою програми ЄС Copernicus, до якої Україна долучилась у квітні 2025 р. [196], з супутників Sentinel [217] і Landsat (США) [250], дають змогу спостерігати великі площі у динаміці; фіксувати нові осередки пожеж; оцінювати зміни зеленого індексу (NDVI) та інших показників стану рослинності. Перевага космічних технологій – в доступності даних у відкритих джерелах і високій частоті їх оновлення.

– *Використання безпілотних літальних апаратів (БПЛА)* є однією з ключових технологій, що набуває зростаючого поширення в Україні. БПЛА дають змогу отримувати високоточні зображення лісових масивів із роздільною

здатністю до кількох сантиметрів. Ці технології дозволяють, зокрема, визначати масштаби пошкоджень без ризику для людей, оцінювати типи та ступінь пошкоджень лісу, прогнозувати подальший розвиток ситуації (наприклад, ризики нових пожеж або ерозії). Це є особливо цінним для оцінки дрібних пошкоджень, які не фіксуються супутниками; моніторингу стану окремих реліктових чи рідкісних дерев; планування локальних робіт з відновлення (створення мікропитомників, підсадки видів).

– *Задіяння штучного інтелекту (ШІ) та автоматизованих алгоритмів обробки даних.* ШІ застосовується в практиці моніторингу лісів в Україні для автоматичного розпізнавання типів пошкоджень (пожежі, вибухи, забудова), прогнозування ризиків (ймовірність нових пожеж, поширення шкідників), моделювання сценаріїв відновлення (наприклад, оптимальний склад насаджень) [224]. Наразі вивчається міжнародний досвід щодо використання відповідних алгоритмів для складання карт мінної небезпеки у лісах (Bosnia and Herzegovina Mine Action Centre). Використання в процесі відновлення лісів ШІ має низку переваг. Це, зокрема, те, що моделі машинного навчання можуть прогнозувати подальший розвиток екологічних катастроф, що дає можливість краще спланувати заходи для ліквідації наслідків воєнних дій та відновлення зруйнованих екосистем. Такі прогнози можуть бути корисними для передбачення майбутніх екологічних ризиків [199]. Системи на основі ШІ також здатні відстежувати темпи вирубки лісів, виявляти незаконні вирубки, які часто здійснюються окупаційними військами, та оцінювати їхній вплив на біорізноманіття та клімат. Використання таких систем дозволяє проводити моніторинг відновлення екосистем, оцінюючи ефективність заходів з реабілітації території після екологічних катастроф завданих через бойові дії. Завдяки точному аналізу отримуваних даних можна розробити стратегії для покращення екологічного стану на звільнених від окупації територіях [224].

– *Цифрові платформи та відкриті дані. Розвиток національних геопорталів.* Одна з показових платформ, зокрема, запроваджена в межах реалізації проєкту «Створення інтерактивної онлайн-платформи для картографування збитків, пов'язаних із війною, із класифікацією зруйнованих об'єктів за типом і ступенем

пошкодження у 20 пілотних громадах із використанням геоінформаційних систем» за сприяння Програми розвитку ООН (ПРООН) в Україні в межах Програми відновлення та розбудови миру за фінансової підтримки Євросоюзу [149].

Серед типів об'єктів, ступінь руйнувань яких підлягає оцінці, платформа окремо виділяє об'єкти лісового фонду, а саме: втрати і пошкодження лісів і лісових ділянок та пов'язані з ними втрати.

Так, створено геоінформаційний портал «Ліси України», який забезпечує публічний доступ до картографічних даних про ліси, планування та ведення історії лісогосподарських заходів, зокрема: обчислення площ та друку планів відведених у рубку ділянок, моніторингу пожеж; моніторингу осередків шкідників та хвороб лісу, інформації про ПЗФ, державний лісовий кадастр, карти об'єктів рекреації та відпочинку [41].

Відповідні платформи дозволяють об'єднати різні типи даних (супутникові знімки, польові дані, БПЛА), надати відкритий доступ для науковців, громадськості та міжнародних партнерів, підвищити прозорість і якість оцінок.

– *Електронний облік деревини та електронна форма лісогосподарських дозвільних документів.* Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 30.05. 2025 р. № 625 «Про реалізацію експериментального проекту щодо видачі деяких дозвільних документів у сфері лісового господарства в електронній формі» [160] запроваджено експериментальний проект щодо видачі деяких дозвільних документів у сфері лісового господарства, а саме лісорубного квитка та сертифіката про походження лісоматеріалів та виготовлених з них пиломатеріалів – в електронній формі, через Єдину екологічну платформу «ЕкоСистема». «Фактично ми вперше в історії України створили наскрізний цифровий ланцюг прослідковуваності руху деревини від заготівлі до експорту. І це одна з причин того, що Єврокомісія віднесла Україну до країн із низьким рівнем ризику за європейським Регламентом запобігання знелісенню (EUDR) [231].

В цілому застосування нових інноваційних технологій для лісовідновлення зменшує ризики для людей, оскільки дозволяє відстежувати екологічні зміни дистанційно замість відправлення експертів у небезпечні зони, що значно

підсилює безпеку екологічного моніторингу в умовах збройних конфліктів. Крім того, автоматизація процесів значно прискорює час отримання результатів і дозволяє ефективніше використовувати обмежені ресурси [199].

Водночас впровадження сучасних інноваційних технологій в лісове господарство під час війни в Україні стикається з низкою серйозних проблем. По-перше, йдеться про значні фінансові витрати на закупівлю та обслуговування обладнання, програмного забезпечення та хмарних сервісів для зберігання даних. По-друге, спостерігається гострий дефіцит кваліфікованих кадрів, здатних працювати з великими масивами просторових даних та налаштовувати аналітичні алгоритми. Існують і правові проблеми: законодавство не чітко регулює використання БПЛА, особливо у прикордонних районах або зонах активних бойових дій, що обмежує їхнє застосування саме там, де вони найбільш потрібні.

Незважаючи на ці труднощі, досвід України вже сьогодні стає унікальним прикладом для інших країн. Використання БПЛА, супутникових знімків і штучного інтелекту в умовах воєнного конфлікту дає не лише нові дані, а й формує нову методологію оцінки екосистемних збитків, яка може бути використана для підготовки позовів про відшкодування шкоди та обґрунтування необхідності міжнародної фінансової допомоги.

Отже, ми висвітлили зміст основних гарантій права на відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, які є важливою складовою механізму відшкодування цієї шкоди і від дієвості яких власне залежатиме його ефективність.

2.4. Перспективи відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, у вітчизняних та міжнародних юрисдикційних інстанціях

Хоча в міжнародному праві принцип відшкодування завданих збитків існує давно, відповідальність держав є найбільш проблемним питанням. Відсутність узгодженого механізму притягнення держав до матеріальної відповідальності за порушення принципів і норм міжнародного права призводить до безкарності за

подібні діяння. Саме цими труднощами й зумовлена актуальність питання виплати воєнних репарацій Росією для України в якості відшкодування втрат і збитків під час війни [36].

Шкоду, заподіяна лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, може бути відшкодовано в порядку національного судочинства та через міжнародні юрисдикційні інстанції.

Як слушно зауважують А.В. Войціховський та А.О. Ковальова, «виплата воєнних репарацій може бути предметом розгляду під час міжнародних або національних судових процесів, чи то у формі міждержавної справи в Міжнародному суді ООН, чи спеціальної комісії, створеної відповідними сторонами, чи кримінальної справи в Міжнародному кримінальному суді або національному суді, чи індивідуального позову про відшкодування збитків у національному суді. Крім того, створений у майбутньому спеціальний міжнародний трибунал щодо злочину агресії Росії міг би включати й спеціальний механізм відшкодування» [36].

Е.А. Писарєва та Д.С. Клапоущак зазначають, що «розгляд справ щодо компенсації матеріальної та моральної шкоди, спричиненої збройною агресією російської федерації проти України, здійснюється в національних судах на основі загальних положень цивільного законодавства. Зокрема, це передбачено статтями 1166 і 1167 ЦК України» [135]. На їхню думку, «проблема таких розглядів полягає в тому, що ці статті вимагають доказів вини сторони, яка завдала шкоду, для притягнення до деліктної відповідальності. У ситуації збройної агресії РФ проти України більш доцільним було б доводити лише три ключові складові цивільного правопорушення: протиправність дій, наявність шкоди та причинно-наслідковий зв'язок між ними, без необхідності доводити вину держави-агресора» [135]. Слід повністю погодитися з позицією науковців, що «РФ, як держава-агресор, має нести деліктну відповідальність за заподіяну шкоду через агресію та воєнні злочини, спрямовані проти України, її громадян, представників бізнесу та інших суб'єктів, без потреби додатково доводити її провину» [135]. Згідно зі статтею 1177 ЦК України, «шкода, завдана фізичній особі, яка постраждала внаслідок

кримінального правопорушення, підлягає відшкодуванню відповідно до положень чинного законодавства» [19].

Загалом держави користуються судовим імунітетом. Але Європейська конвенція про імунітет держав (1972 р.) та Конвенція ООН (2004 р.) передбачають винятки: якщо шкода життю чи здоров'ю була завдана на території держави суду, держава не може посилатися на імунітет. Отже, РФ, вчинивши акт агресії та численні злочини проти України, втратила право посилатися на імунітет. Суди прямо визнали: імунітет РФ не застосовується у справах про відшкодування шкоди, завданої війною (Постанова Верховного Суду від 14.04.2022 у справі № 308/9708/19; Постанова Великої Палати ВС від 12.05.2022 у справі № 635/6172/17 (провадження № 14-167цс20)).

Так, у квітні 2022 року Верховний Суд у справі №308/9708/19 [148] ухвалив поворотну правову позицію, що РФ, «вчинивши неспровокований і масштабний акт збройної агресії проти України, численні акти геноциду проти Українського народу, не має права далі посилатися на власний судовий імунітет, заперечуючи цим юрисдикцію судів України на розгляд і вирішення справ про відшкодування шкоди, завданої актами агресії фізичній особі – громадянину України» [150]. Зазначимо, що раніше українські суди могли розглядати позови до РФ виключно за згодою самої РФ. Таким чином, у національній практиці був створений прецедент щодо можливості громадянам України позиватися в українських судах до держави-агресора по справах про відшкодування шкоди, завданої війною.

Як вірно зазначається у науковій літературі, «в Україні на законодавчому рівні закріплено цивільно-правові та кримінально-правові засоби захисту порушених майнових прав: подання заяв про вчинення кримінального правопорушення до правоохоронних органів; подання цивільних позовів до суду для відшкодування збитків [27]. На думку судді Верховного Суду С. Яковлевої, «кримінально-правовий механізм відшкодування шкоди має низку переваг. По-перше, він уже є і діє, тобто на відміну від міжнародних судів чи спеціальних комісій з відшкодування збитків його не потрібно створювати з нуля. По-друге, кримінальне законодавство є ефективним механізмом збору надійної доказової

бази, адже будь-який обраний як ефективний механізм компенсації збитків, завданих агресією з боку росії, потребуватиме доказів вчинення РФ та окремими її представниками протиправних діянь. Далі вона зазначає, що сам факт реєстрації вчинення воєнного злочину, подальше здійснення досудового розслідування та збір доказів у кримінальному провадженні дає підстави особі, яка зазнала шкоди внаслідок цього злочину, вимагати її відшкодування. При цьому органи досудового розслідування збирають і фіксують докази не тільки щодо кримінальних правопорушень, але й щодо заподіяної шкоди» [218]. У ЦК України закріплено загальний принцип відшкодування збитків. Так, статтями 22, 1166 ЦК гарантується право на компенсацію майнової шкоди, а у статтях 23, 1167 ЦК – щодо моральної шкоди. Так само, заявлення цивільного позову про відшкодування можливе під час кримінального провадження (ст.ст. 1177 ЦК). Положення КПК України надають можливість звертатися із цивільним позовом у кримінальному провадженні до фізичної або юридичної особи, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану кримінально протиправними діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого. Важливим аспектом під час реалізації прав потерпілих осіб на відшкодування завданої шкоди у межах цивільного або господарського судочинства є збір та документування доказів, визначення та фіксація шкоди, оскільки на відміну від цивільного позову в межах кримінального провадження, позивачу необхідно буде самотійно вчиняти процесуальні дії, спрямовані на збирання, отримання доказової бази, а також доводити причинно-наслідковий зв'язок між воєнним вторгненням і шкодою, за яку потерпілі вимагають відшкодування. Щодо перспектив примусового виконання рішень українських судів про стягнення відшкодування з країни-агресора, суддя Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду С. Погрібний виділяє принаймні три: «1) визнання рішення українського суду шляхом застосування процедури визнання та допуску до його примусового виконання в іноземній країні, в якій є майно країни-агресора або юридичних та фізичних осіб, що беруть участь у фінансуванні війни на боці агресора; 2) виконання рішень суду в Україні шляхом застосування загальних процедур примусового виконання всередині країни в межах об'єднаного

виконавчого провадження Міністерством юстиції України; 3) шляхом використання Міжнародного реєстру збитків, завданих агресією РФ проти України, втім у такому Реєстрі рішення українського суду розглядатиметься як один із доказів заподіяння шкоди та її розміру, що не виключає можливості оцінювання комісією з відшкодування цих обставин самотійно» [212].

Кримінальні провадження за заподіяння шкоди довкіллю внаслідок збройної агресії Російської Федерації порушуються, насамперед, за статтями 438 (воєнні злочини) та 441 (екоцид) КК України. Підтримуючи наукову позицію Н.Р. Малишевої, вважаємо, що «екологічна ситуація внаслідок знищення російськими окупантами Каховської ГЕС повністю вписується в концепцію злочину «екоцид» [110]. Руйнування Каховської ГЕС у червні 2023 року спричинило підтоплення понад 55 тисяч га лісів, з яких 47 тисяч га – на окупованих територіях, що стало одним із найбільших екологічних злочинів в Європі ХХІ століття [45].

У юридичній науці наголошується на трьох перспективних шляхах примусового виконання рішень українських судів про стягнення відшкодування з країни-агресора: «1. Визнання рішення українського суду шляхом застосування процедури визнання та допуску до його примусового виконання в іноземній країні, в якій є майно країни-агресора або юридичних та фізичних осіб, беруть участь у фінансуванні війни на боці агресора 2. Виконання рішень суду в Україні шляхом застосування загальних процедур примусового виконання усередині країни – в межах об'єднаного виконавчого провадження Міністерством юстиції України 3. Шляхом застосування Міжнародного реєстру збитків, завданих агресією РФ проти України, втім у такому Реєстрі рішення українського суду розглядатиметься як один з доказів завдання шкоди та її розміру, що не виключає можливість комісією з відшкодування здійснити оцінку цих обставин самотійно» [1].

Проте, досліджуючи перспективи компенсації шкоди, Н.Р. Кобецька слушно зауважує, що «реальна можливість притягнення винних до відповідальності та відшкодування заподіяної шкоди природним об'єктам в рамках національної судової системи відсутня. Мова може йти виключно про міжнародні інституції. Це,

зокрема: 1) Міжнародний суд ООН, який може визнати свою компетенцію щодо такого характеру справи, однак, головною проблемою тут є відсутність механізмів примусового виконання рішення; 2) Міжнародний кримінальний суд, однак, Римський статут, на основі якого він діє, не передбачає такого злочину як екоцид, незважаючи на те, що пропозиції щодо його закріплення в останні роки широко напрацьовувалися міжнародними експертами; 3) Компенсаційна комісія ООН, як квазісудовий, швидше навіть політичний орган, приклад створення якої відомий щодо компенсації Іраком збитків, заподіяних Кувейту, однак, створення такого органу в нашій ситуації навряд чи є реалістичним, зважаючи на те, що рішення приймається на рівні Ради Безпеки ООН, членом якої є росія. Тому завданням української держави є, використовуючи досвід відповідних міжнародних інституцій, добитися створення окремого спеціалізованого суду за принципом Ad Hoc, а також фонду гарантування виплат за рахунок, в тому числі, конфіскованих активів держави-агресорки» [79, с. 47].

Отже, одним із ключових елементів механізму реалізації права України на відшкодування шкоди, завданої внаслідок російської збройної агресії, є звернення до міжнародних судових інстанцій: Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), Міжнародного Суду (далі – МС) ООН, Міжнародного кримінального суду (далі – МКС).

Належним органом, що має компетенцію притягувати до відповідальності РФ за порушення прав людини, є ЄСПЛ. Ще з 2014 року Україна вчинила низку юридичних дій з метою отримання від РФ: у ЄСПЛ перебуває на розгляді п'ять справ за заявами України проти РФ. Проте, подальші звернення громадян України щодо порушення РФ їхніх прав до ЄСПЛ можуть бути ускладнені через виключення РФ із Ради Європи 16 березня 2022 р. та вихід РФ із Європейської Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Як зазначає ЄСПЛ, він компетентний розглядати справи проти Росії про будь-які можливі порушення прав людини, які були допущені до 16 вересня 2022 року. Також слід зазначити, що захист довкілля прямо не підпадає під регулювання Європейської конвенції з прав людини та основоположних свобод, тому ЄСПЛ розглядає справи щодо заподіяння

екологічної шкоди лише тоді, коли таке заподіяння впливає на здійснення прав людини, що гарантуються конвенцією.

Міждержавна справа щодо розгляду питання відшкодування збитків може розглядатися у Міжнародному Суді ООН (далі – МС ООН). 26 лютого 2022 р. Україна подала позов до МС ООН щодо порушення Росією Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, де також просить зобов'язати Росію виплатити повну репарацію за шкоду, завдану російською агресією.

У лютому 2022 року МС ООН виніс рішення у справі Демократична Республіка Конго проти Уганди (Armed Activities on the Territory of the Congo). Як зазначає А. Кошман, «після проведення усного розгляду в квітні 2021 року МС ООН 9 лютого 2022 року виніс своє рішення з питання про відшкодування, присудивши 225 000 000 доларів США за шкоду, заподіяну людям, 40 000 000 доларів США за шкоду майну та 60 000 000 доларів США за шкоду, пов'язану з природними ресурсами. Також МС ООН вирішив, що загальна сума має бути сплачена п'ятьма річними платежами в розмірі 65 000 000 доларів США, починаючи з 1 вересня 2022 року, і що в разі затримки платежу на будь-яку прострочену суму після винесення рішення нараховуватимуться відсотки в розмірі 6%. В цьому контексті варто зазначити, що сума присудженої компенсації складала лише 3% від заявлених 11 мільярдів доларів, зокрема були відхилені вимоги Конго у частині відшкодування макроекономічної шкоди державі через недоведення причинно-наслідкового зв'язку між військовими діями та збитками економіці Уганди» [94]. Проаналізувавши цей кейс, А. Кошман зазначає: «як вбачається із досвіду інших країн, доведення належною доказовою базою понесених збитків, встановлення загальної суми завданих збитків, доведення причинно-наслідкового зв'язку між завданою шкодою і фактично понесеними збитками, а також виконання рішення МС ООН є достатньо складними питання з погляду практичного застосування. Особливо актуальним є питання виконання можливого майбутнього рішення МС ООН в контексті позицій окремих держав під час їх голосування в Раді Безпеки ООН та Генеральній Асамблеї ООН» [94]. Отже, формування належної доказової бази має надзвичайно важливе значення. Скажімо, якщо ліс знищено

внаслідок пожежі – важливо довести причинно-наслідковий зв'язок між діями держави-агресорки та знищенням лісу.

Як зазначається у науковій літературі, «створення Комісії ООН із компенсацій на підставі резолюції Ради Безпеки ООН після війни в Перській затоці та рішення Міжнародного Суду ООН у справі про збройну діяльність на території Конго (Демократична Республіка Конго проти Уганди) 2005 р. є чи не єдиними випадками реалізації відповідальності держави за порушення міжнародних зобов'язань щодо захисту довкілля та природних ресурсів у зв'язку зі збройним конфліктом. Під час другої конголезької війни (1998–2002 рр.) Уганда спричинила мародерство, пограбування та незаконну експлуатацію природних ресурсів Демократичної Республіки Конго (ДРК). Рада Безпеки ООН ухвалила низку резолюцій щодо ситуації в ДРК, у яких визнається зв'язок між незаконним використанням природних ресурсів і збройним конфліктом. Урешті-решт, це питання знайшло відображення також у рішенні Міжнародного Суду ООН 2005 р.» [114, с. 47]. Суд визнав, що Уганда порушила свої зобов'язання за міжнародним правом стосовно актів мародерства, пограбування та експлуатації природних ресурсів Конго, учинених членами її збройних сил, а також порушила свої зобов'язання як держава-окупант у районі Ітурі, оскільки не змогла запобігти таким актам пограбування та експлуатації природних ресурсів Конго [223, с. 168]. Як підсумувала М. Медведєва, «суд визнав державу-окупанта відповідальною за порушення зобов'язань за міжнародним гуманітарним правом, а також відповідно до концепції "належної обачності", оскільки безпосередньо була залучена, сприяла та не перешкоджала актам незаконного використання природних ресурсів Конго» [114, с. 47].

Корисною для фахівців, що працюють у сфері відшкодування екологічної шкоди, завданої незаконною окупацією частини території іншої держави, можуть бути також об'єднані справи «Коста-Ріка проти Нікарагуа» та «Нікарагуа проти Коста-Ріка», рішення від 16 грудня 2015 року та від 2 лютого 2018 року.

У 2010 році Коста-Ріка порушила справу у Суді проти Нікарагуа за незаконне вторгнення, окупацію та використання території Коста-Ріки, включаючи претензії

щодо серйозної шкоди охоронюваним тропічним лісам і водно-болотним угіддям через побудову Нікарагуа каналу для навігаційних цілей, яка включала видалення дерев і рослинності. У відповідь Нікарагуа порушила справу проти Коста-Ріки в 2011 році, стверджуючи про порушення суверенітету Нікарагуа та серйозну шкоду навколишньому середовищу, спричинену будівництвом доріг Коста-Рікою вздовж прикордонної зони між двома країнами. У 2015 році Суд вирішив спір про суверенітет на користь Коста-Ріки, визнавши діяльність Нікарагуа незаконною згідно з міжнародним правом, що призвело до зобов'язання Судом Нікарагуа відшкодувати шкоду та вперше у практиці Суду призначити компенсаційну виплату. Як вірно зазначає О.В. Бринзанська «важливим є те, що Суд визнав екосистемні послуги частиною шкоди, що підлягає відшкодуванню навколишньому середовищу, включаючи як прямі, так і непрямі послуги [18, с. 165-169]. Суд зазначив, що «шкода, завдана навколишньому середовищу, і, як наслідок, погіршення або втрата здатності навколишнього середовища забезпечувати товари та послуги, підлягає компенсації згідно з міжнародним правом», що може включати відшкодування за таке пошкодження чи втрату або плату за відновлення пошкоджене середовище» [246].

Як зазначено в аналітичних джерелах, «МС ООН присудив Коста-Ріці суму в розмірі 120 000 доларів США за погіршення або втрату екосистемних товарів і послуг постраждалої території, а також суму в розмірі 2 708,39 доларів США на заходи з відновлення водно-болотних угідь; присудив Коста-Ріці загальну компенсацію в розмірі 236 032,16 доларів США за затрати і витрати, понесені як прямий наслідок незаконної діяльності Нікарагуа в північній частині острова Портільос, а також 20 150,04 доларів США досудових відсотків на ці затрати і витрати» [87]. Отже, зазначений вище кейс є важливим для України щодо перспектив включення вартості втрачених або недоотриманих екосистемних послуг, що надаються лісами, до майбутніх репараційних платежів держави-агресорки.

Під юрисдикцію МКС, згідно зі статтею 5 Римського статуту, підпадають найтяжчі злочини, вчинені окремими особами: злочин геноциду, воєнні злочини,

злочини проти людяності та злочин агресії. У статті 8 «Воєнні злочини» є згадка про довкілля, зокрема до воєнного злочину відноситься «умисне вчинення нападу з усвідомленням того, що такий напад призведе до випадкової загибелі чи поранення цивільних осіб або заподіє шкоди цивільним об'єктам чи масштабної, довготривалої та серйозної шкоди навколишньому природному середовищу, яка буде явно надмірною в порівнянні з конкретною та безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою» [168]. Отож, якщо шкода довкіллю буде масштабна, довготривала та серйозна, то такий злочин можна вважати воєнним в розумінні Римського статуту і він підпадатиме під юрисдикцію МКС.

У червні 2023 року Україна звернулась до Міжнародного кримінального суду (МКС), а також до спеціалізованих структур ООН. Генпрокуратура відкрила кримінальне провадження за статтями про екоцид і порушення законів і звичаїв війни. Станом на 2025 рік, тривають слідчі дії, у тому числі спільно з міжнародними експертами.

Експерти Truth Hounds, які документують воєнні злочини, вказують: підриг дамби має ознаки умисного знищення об'єкта, що забезпечував життєво важливі потреби цивільного населення, тобто є порушенням статті 56 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій. Це – пряма норма міжнародного гуманітарного права [136].

У національних та міжнародних документах, заявах офіційних осіб, експертних оцінках наслідки підригу Каховської греблі однозначно називають екоцидом. Міжнародне право допоки не оперує поняттям «екоцид», не містить його легального визначення та не передбачає кримінальної відповідальності суб'єктів міжнародного права за цей злочин, хоча в доктрині давно це питання обговорюється й опрацьовано ключові ознаки відповідного злочину [106; 243; 254] та ін. Крім того, міжнародною багатосторонньою групою експертів під егідою міжнародної організації «Stop Ecocide International» [263] вже розроблено і в червні 2021 р. офіційно представлено проєкт відповідних доповнень Римського статуту Міжнародного кримінального суду щодо визнання екоциду п'ятим міжнародним

злочином, поряд з геноцидом, злочинами проти людяності, воєнними злочинами, злочином агресії [235].

Однак до цього часу жодне зі звернень держав до Суду щодо екологічних злочинів [226] не було взяте до провадження. На слушну думку Н.Р. Малишевої, екоцид, вчинений підривом Каховської ГЕС, є унікальним шансом для Міжнародного кримінального суду для доведення його спроможності розслідувати екологічні злочини. Це може стати першим успішним досвідом МКС такого роду [110].

Серед способів відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації слід розглядати також Спеціальний трибунал *ad hoc*, який створюється для розслідування, кримінального переслідування та судового розгляду справ стосовно осіб, які несуть найвищу відповідальність за злочин агресії проти України. 25 червня 2025 року у м. Стразбурзі було укладено Угоду між Україною та Радою Європи про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України [221]. Зараз трибунал переходить зі стадії політичного рішення до практичного запуску. Україна вже ратифікувала двосторонню угоду з Радою Європи. З лютого 2026 року почала працювати передова група в Гаазі та Страсбурзі, яка готує організаційний запуск трибуналу [179].

Як слушно зауважують А.В. Войціховський, Ю.М. Коломієць, та Р.В. Ватаманюк, «з огляду на очевидну неефективність традиційних механізмів реалізації міжнародно-правової відповідальності за збройну агресію та безпрецедентні масштаби шкоди, завданої Україні внаслідок російської агресії, міжнародна спільнота ініціювала створення спеціального компенсаційного механізму, який в юридичній науці визнається найбільш реальним механізмом для України, що має на меті відшкодування шкоди та збитків, завданих РФ» [214].

Жоден з наведених вище міжнародних механізмів (ЄСПЛ, МКС, МС ООН) не дає змоги забезпечити гарантоване, швидке (в розумні строки) і, головне, виконуване відшкодування для України. У зв'язку з цим створення спеціального

механізму відшкодування для України видається найбільш реалістичним сценарієм [27].

Як зазначається у науковій літературі і як свідчить історія, «відносно успішні інституційні механізми відшкодування збитків, завданих війною, із застосуванням підходу, орієнтованого на відновлення прав постраждалих, були створені ad hoc. Такими були Компенсаційна комісія ООН у випадку вторгнення Іраку в Кувейт та його подальшої окупації у 1990-1991 рр. та Еритрейсько-Ефіопська претензійна комісія у випадку еритрейсько-ефіопської війни 1998-2000 рр.» [27].

Ми підтримуємо думку С.С. Шрамко про те, що «найбільш реальним механізмом для України вбачається міжнародний компенсаційний механізм, який має на меті відшкодування шкоди та збитків, завданих РФ. Він передбачає можливість компенсації різного роду збитків – від руйнування та пошкодження майна до шкоди внаслідок втрати контролю над майном та містить положення щодо питань організації діяльності, порядку виплати компенсацій, суб'єктів отримання компенсації, наповнення міжнародного фонду відшкодування» [214].

В аналітичній літературі справедливо зазначається, що «міжнародний компенсаційний механізм – це комплексний інструмент, покликаний забезпечити справедливе та ефективне відшкодування збитків, завданих Україні та її громадянам внаслідок російської агресії» [28].

Історико-правові дослідження констатують, що «у травні 2022 року Президент України Володимир Зеленський запропонував країнам-партнерам підписати багатосторонню угоду та створити механізм, за допомогою якого кожен, хто постраждав від дій Росії, зможе отримати компенсацію за всі збитки. 18 травня 2022 року, було створено спеціальну робочу групу з розробки та впровадження міжнародно-правових механізмів відшкодування шкоди, завданої Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Її завдання – напрацювати та внести пропозиції щодо засобів і правових інструментів відшкодування шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, включаючи репарації, конфіскації, контрибуції, а також способи їх реалізації з урахуванням міжнародно-правових механізмів, міжнародного досвіду і судової

практики. До складу робочої групи увійшли 20 українських та міжнародних експертів» [129].

Робоча група при Президентові України запропонувала модель МКМ із трьох взаємопов'язаних елементів:

1. «Реєстр збитків, який приймає заяви щодо завданих збитків;
2. Комісія з розгляду заяв, що оцінюватиме заяви по суті та визначатиме розмір компенсацій;
3. Компенсаційний фонд, який планується наповнювати за рахунок конфіскованих за кордоном суверенних активів РФ» [28].

Функціонування Компенсаційного механізму є складовою Української формули миру Президента України Володимира Зеленського [200], яку було представлено в ході Саміту так званої Групи Двадцяти в Індонезії 15 листопада 2022 року [201]. Зокрема, розділ 7 «Відновлення Справедливості» Української формули миру з посиланням на резолюції 165 Генеральної Асамблеї ООН № A/RES/ES-11/5 від 14 листопада 2022 року та № A/RES/ES-11/6 від 23 лютого 2023 року передбачає «необхідність належного, справедливого та незалежного розслідування й судового переслідування на національному чи міжнародному рівнях, а також забезпечення правосуддя, зокрема і шляхом відшкодування Російською Федерацією всієї шкоди, завданої вчиненими міжнародно-протиправними діями та порушеннями Статуту ООН, міжнародного гуманітарного права і міжнародного права прав людини» [201]. Ми підтримуємо думку І.Р. Мудрої про те, що «включення до вказаного документа розділу про відновлення справедливості, який засновується на безумовній ідеї невідворотності відповідальності Російської Федерації за вчинені міжнародно-протиправні дії, зокрема і через компенсаційні механізми, є надзвичайно важливим політико-правовим інструментом залучення якомога ширшого кола держав, міжнародних організацій, робочих груп та комісій до просування ідеї миру та обговорення порядку забезпечення миру через відновлення справедливості та укорінення ідеї неприпустимості повторення подібних актів агресії майбутніми поколіннями. У зв'язку з цим, українська «Формула миру» є унікальним політико-правовим

інструментом, який було використано для напрацювання і втілення подальших суто правових інструментів та, зрештою, започаткування роботи Реєстру збитків для України» [121, с. 164-165].

Як слушно наголошує І.Р. Мудра, «прийняття Генеральною Асамблеєю ООН резолюції «Сприяння відшкодуванню шкоди за агресію проти України» A/RES/ES-11/5 від 14 листопада 2022 року, постало міжнародно-правовою (підтриманою 94 країнами-учасниками) легітимацією необхідності створення Міжнародного компенсаційного механізму для України та одночасно першим кроком на цьому шляху» [121, с. 165-167]. Про «необхідність гарантування повного відшкодування збитків постраждалим та притягнення до відповідальності всіх осіб, винних у порушенні міжнародного права у зв'язку із агресією РФ проти України» [260], йдеться й у резолюції Генасамблеї ООН RES/77/284 від 26 квітня 2023 року в контексті посилення співпраці з цього приводу між ООН та Радою Європи [260], під егідою якої на сьогодні і здійснюється більшість роботи в цьому напрямку. При цьому, як зазначає І.Р. Мудра, «концептуальне бачення міжнародного компенсаційного механізму для України еволюціонувало протягом останніх років. Це стосується як аспекту формування політичної волі відповідних членів міжнародної спільноти – від сумнівів у можливості використання конфіскованих у РФ активів для виплати компенсацій постраждалим від війни українцям до підтримки ідеї подолання принципу державного імунітету, включно із суверенною недоторканністю державних активів, так і суто інституційного виміру проблеми. Так, на рівні резолюції Парламентської асамблеї Ради Європи 2482(2023) «Про правові аспекти та аспект прав людини в агресії Російської Федерації проти України» від 26 січня 2023 року [259] було визначено, що спеціальний компенсаційний механізм для України потребує розбудови та забезпечення ефективної взаємодії трьох структурних елементів – Реєстру збитків (який повинен бути сформований на першому етапі для збору інформації і доказів щодо завданої шкоди), Компенсаційної комісії (уповноваженої розглядати та вирішувати заяви, подані Реєстром) та Фонду для виплати компенсацій. При цьому їх утворення, а також вирішення ключових проблем функціонування (фінансування фонду,

порядок та обов'язковість виконання рішень про виплату компенсації, зіставлення із іншими юрисдикційними механізмами), повинно ґрунтуватися на багатосторонньому міжнародному договорі або угоді, відкритій для всіх держав за підтримки ООН, РЄ, ЄС та інших міжнародних організацій» [121, с. 165-167].

На думку М. Медведєвої, «МКМ не буде функціонувати як класичний судовий чи арбітражний орган, заснований на принципі змагальності, а радше виконуватиме адміністративні функції зі встановлення та перевірки фактів, правотворчі функції – з ухвалення обов'язкових рішень, а також контрольні функції – із забезпечення виконання цих рішень. Деякі експерти пропонують наділити вищий орган МКМ також судовими функціями задля підвищення його легітимності» [113, с. 65].

Отже, МКМ має включати Реєстр збитків, Компенсаційну комісію та Компенсаційний фонд. Як слушно наголошує С.С. Шрамко, «прийнята 14 листопада 2022 року Генеральною Асамблеєю ООН Резолюція A/ES-11/L.6 «Забезпечення засобів правового захисту та репарацій у зв'язку з агресією проти України» стала передумовою створення Міжнародного реєстру збитків завданих агресією російської федерації проти України. Із 2 квітня 2024 р. в Гаазі Реєстр збитків для України розпочав подачу заяв на компенсацію збитків, завданих російською агресією. Реєстр слугує для документального обліку доказів та інформації, що стосуються заяв про відшкодування збитків, втрат чи шкоди, завданих 24 лютого 2022 року або пізніше на території України в межах її міжнародно-визнаних кордонів, включаючи її територіальні води, всім зацікавленим фізичним і юридичним особам, а також державі Україна, включаючи її регіональні та місцеві органи влади, державні чи підконтрольні установи, міжнародно-протиправними діями Російської Федерації в Україні або проти України» [214, с. 375].

Вітчизняні науковці підкреслюють деякі недоліки Реєстру: «він стосується лише збитків, завданих 24 лютого 2022 р. або після цієї дати, хоча агресія РФ проти України розпочалася ще 2014 р.; коло суб'єктів звернень обмежене приватними особами та державою Україна, а іноземні держави й міжнародні організації

виключені з процесу; право подання заяв обумовлюється настанням шкоди, спричиненої внаслідок правопорушень РФ, що означає необхідність доведення вини агресора в кожному випадку» [113, с. 66-67].

21 березня 2024 року Радою Реєстру (із наступним затвердженням Конференцією учасників 26 березня) було прийнято Правила подання, обробки та внесення заяв («Правила про заяви», далі – Правила) [261] та категорії заяв, які можуть бути внесені до Реєстру збитків для України (далі – категорії заяв) [258]. Згідно з ч. 1 ст. 18 Правил доповнюються положення щодо змісту суб'єктного критерію прийнятності для внесення заяв до Реєстру, поруч із повторенням темпорального та територіального критеріїв, а також критерію об'єктивної сторони правопорушення. Так, п. а ч. 1 ст. 18 Правил закріплює, що «заява подається належним заявником або від його імені відповідно до ст. 11, згідно з ч. 2 якої: 1) фізичні особи можуть подавати заяви самостійно або через представника; 2) юридичні особи, а також держава Україна можуть подавати свої заяви тільки через представників, які подають їх від імені та за дорученням заявників, та повинні бути належним чином уповноважені та/або ідентифіковані в Дії відповідно до правил подання представниками, які будуть прийняті окремо. Правила, серед іншого, визначають і те, що заяви подаються щодо певних категорій, визначених відповідними правилами в кожній конкретній категорії, які разом із пов'язаними з ними вимогами щодо доказової бази затверджуються окремо для кожної категорії заяв. При цьому заявник може подавати заяви в різних категоріях та повинен вказати категорію, в якій він подає заяву, а також може подати більше однієї заяви в одній категорії, якщо правилами категорії не передбачено інше (ст. 8). Відтак категоріями заяв визначено, що: 1) заяви фізичних осіб (А) подаються у 4 категоріях (заяви, пов'язані з вимушеним переміщенням; порушенням особистої недоторканності; втратою майна, доходу або засобів до існування; втрати доступу до державних послуг), які включають 21 підкатегорію (до прикладу, категорія «А2. Заяви, пов'язані з порушенням особистої недоторканності» включає підкатегорії «А2.1. Смерть близького родича», «А2.3. Серйозні поранення», «А2.4. Сексуальне насильство», «А2.6. Позбавлення волі» та ін.); 2) заяви з боку держави Україна (В)

подаються у 5 категоріях (пошкодження або знищення майна; втрата історичної, культурної та релігійної спадщини; шкода навколишньому середовищу та природним ресурсам; державні гуманітарні витрати на підтримку постраждалого населення в Україні; розмінування та очищення від нерозірваних боєприпасів), що охоплюють 10 підкатегорій (так, категорія «В3. Шкода навколишньому середовищу та природним ресурсам» включає «В3.1. Екологічна шкода» та «В3.2. Виснаження або шкода природним ресурсам»); 3) заяви юридичних осіб (С), крім тих, що включені до категорії В, які подаються у 4 категоріях, включаючи 11 підкатегорій, наприклад – збитки бізнесу та інші економічні витрати (категорія С3)» [258]. Варто відзначити, що вказані категорії певною мірою кореспондують визначеним категоріям класифікації збитків та шкоди у п. 10–12 Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації (затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 326 [144], змінюючи, узагальнюючи та/або розширюючи їх, де потрібно. Важливим є встановлення вимоги щодо подання усіх заяв за допомогою форми заяви в електронному вигляді через Дію; ніякі інші формати подання Правилами прямо не допускаються, заяви в таких форматах розглядатися не будуть (ч. 1 ст. 13 Правил) [121, с. 172-175].

21 лютого 2025 року Радою Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України (далі – Реєстру збитків), прийнято «Форму та правила подання заяви. Категорія заяв В3.1 - Екологічна шкода» (затверджено Конференцією Учасників Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України 28 лютого 2025 року) [257]. «Ця Форма Заяви призначена для подання Заяв державою Україна (включаючи її регіональні та місцеві органи влади), у зв'язку з екологічною шкодою, завданою міжнародно-протиправними діями Російської Федерації на території України в межах її міжнародно-визнаних кордонів 24 лютого 2022 року або після цієї дати – Категорія Заяв В3.1. В цій категорії можуть бути заявлені збитки або витрати, пов'язані зі шкодою, завданою навколишньому середовищу, які можуть виникнути внаслідок: розумних та пропорційних заходів, спрямованих на запобігання та усунення шкоди

навколишньому середовищу; розумних та пропорційних заходів моніторингу та оцінки шкоди, завданої навколишньому середовищу, з метою її визначення та усунення шкоди; розумних та пропорційних заходів, спрямованих на очищення, відновлення та рекультивації навколишнього середовища; погіршення стану навколишнього середовища, включаючи некомерційні екологічні товари та послуги або втрату властивої їм екологічної цінності» [257]. «Заяви щодо розкрадання природних ресурсів, тобто щодо експлуатації природних ресурсів з метою отримання комерційної вигоди, подаються в категорії В3.2 – Розкрадання та/або привласнення природних ресурсів. Заяву необхідно подати до Реєстру через веб-портал Дія. Реєстр опрацює та розгляне Заяву та підтверджуючі Докази і прийме рішення про те, чи підлягає Заява внесенню до Реєстру. Рішення Реєстру буде повідомлено в установленому порядку через Дію» [257].

Засади національного законодавства з питань функціонування Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України становить Порядок № 326) [144].

Центральним органом у механізмі відшкодування воєнних збитків Україні має стати саме спеціальна компенсаційна комісія. Її назву буде уточнено, однак очевидно, що цей механізм будуватиметься на взір попередніх прецедентів відшкодування збитків (випадки Іраку і Кувейту та Ефіопії й Еритреї).

Звісно досвід створення та функціонування зазначених вище компенсаційних комісій є надзвичайно цікавим і достатньо дослідженим в юридичній науці. Безперечно, він має бути врахований при створенні компенсаційної комісії як складової МКМ щодо збройної агресії РФ проти України.

У 1991 році рішенням Ради безпеки ООН було створено Компенсаційну комісію за результатами війни між Іраком та Кувейтом. Згідно із резолюцією Ради безпеки ООН №687 від 1991 р., Ірак було визнано відповідальним, згідно вимог міжнародного права, за будь-яку пряму шкоду, втрати, включаючи екологічну шкоду та знищення природних ресурсів, як наслідок незаконного втручання Іраку та окупації Кувейту. За задумом ООН, Комісія не мала бути ні судом, ні арбітражним трибуналом, а органом, який виконує в першу чергу функцію

встановлення фактів, оцінюючи заяви про компенсацію шкоди, підтверджуючи їхню правдивість та обґрунтованість, проводячи оцінку збитків, оцінку обсягів розрахунків та вирішуючи спірні заяви. Однією із категорій претензій, які розглядала комісія, були урядові претензії та заяви міжнародних організацій щодо покриття шкоди державному майну та довкіллю. Комісією розглядалися заяви про компенсацію, які стосувалися не тільки компенсації прямої шкоди довкіллю, але і витрат на пом'якшення наслідків для довкілля, очищення та відновлення довкілля, моніторинг навколишнього природного середовища та громадського здоров'я. Звичайно, що успішність присудження компенсації шкоди довкіллю залежала від достатньої та належної доказової бази для оцінки шкоди, завданої елементам довкілля. Тому, не всі заяви мали наслідком присудження заявлених компенсацій заявникам. Так, з 85 млрд. дол., заявлених до відшкодування, таке було присуджено лише на суму біля 5 млрд дол., тобто лише 6,2 % заявлених сум були успішно відшкодовані через рішення компенсаційної комісії. Із 168 заяв, пов'язаних із відшкодуванням збитків довкіллю, 109 заяв були прийняті і успішно розглянуті із присудженням відшкодування. При створенні компенсаційної комісії, Рада безпеки ООН також вирішила питання щодо джерел фінансування діяльності комісії та заяв про компенсацію, а саме частина надходжень Іраку від продажу нафти, мала надходити до спеціального Компенсаційного фонду. За більше як тридцятирічну роботу компенсаційної комісії, надходжень до фонду було достатньо для покриття всіх витрат на утримання комісії та підтверджених виплат компенсацій. Отож, практика компенсації екологічних збитків під час збройного конфлікту між Іраком та Кувейтом свідчить про функціонування ефективного позасудового механізму у вигляді компенсаційної комісії, яка була наділена необхідними повноваженнями та фінансовими ресурсами та діяла на підставі рішень Ради безпеки ООН. Оскільки створення такої комісії для України на підставі рішення Ради безпеки ООН є проблематичним, обрано інший правовий механізм заснування такого органу.

Науковці наголошують, що «дуже важливим пунктом, який варто відзначити для України, є те, що Компенсаційна комісія у своїх звітах вказувала на важливість документування базового стану довкілля та природних ресурсів до вторгнення

Іраку. У випадку відсутності даних, що шкода повністю завдана окупацією, а є фактори впливу, які не пов'язані із військовими діями, чи пов'язані частково, збитки не можуть бути відшкодовані. Саме тому для України важливо розвивати та вдосконалювати систему моніторингу навколишнього середовища ще до закінчення війни» [3].

Отже, в практиці міжнародного права вже були випадки створення міжнародних механізмів відшкодування на підставі міжнародного договору. Еритрейсько-Ефіопську претензійну комісію було створено на підставі ст. 5 Алжирського договору між Еритреєю та Ефіопією від 12 грудня 2000 р., у якій передбачалося, що «відповідно до рамкової угоди, в якій сторони зобов'язуються усунути негативний соціально-економічний вплив кризи на цивільне населення, в тому числі на осіб, які були депортовані, створюється нейтральна комісія з розгляду претензій» [27, с. 16]. Укладення міжнародного договору щодо відшкодування збитків Україні в такому ж форматі, що й у випадку Еритрейсько-Ефіопської комісії, навряд чи можливе через позицію Росії. Немоżliвою здається навіть добровільна згода цієї держави на участь у процесі врегулювання претензій, а вже про визнання своєї вини і виплату відшкодувань мова не йде [27, с. 16]. Тому механізм для відшкодування Україні створюється на підставі міжнародного договору без участі РФ.

Дискусійним є питання про те, чи ця комісія повинна мати лише адміністративні повноваження, чи ще й судові. Експерти розглядають комісію саме як адміністративний орган, не наділений судовими функціями чи повноваженнями встановлювати факти чи вину [121].

На думку експертів, «адміністративна модель типу компенсаційної чи претензійної комісії відповідає попередній міжнародній практиці, однак ситуація в Україні відрізняється від тих, які мали місце в Кувейті та Ефіопії. Однією з головних особливостей української ситуації є небажання Росії як винної сторони добровільно здійснити відшкодування збитків у тій чи іншій формі (прямо чи, наприклад, у формі спецмита на енергоносії, як було у випадку Іраку). Тому деякі експерти вважають, що лише адміністративних чи квазісудових функцій для такого

механізму буде недостатньо – його доцільно наділити в тому числі й судовими функціями. Так буде забезпечено вирішення питання обґрунтованості вилучення активів РФ та законність відповідної процедури» [27, с. 19].

Комітет міністрів Ради Європи схвалив проєкт Конвенції про створення Міжнародної комісії з розгляду претензій України. Документ розміщений на офіційному сайті Ради Європи [228].

Конвенцію було відкрито для підписання 16 грудня 2025 року на дипломатичній конференції у Гаазі. Вона набуде чинності після ратифікації щонайменше 25 держав, за умови, що фінансові зобов'язання сторін будуть достатні для запуску роботи комісії [193].

Відповідно до ст. 3 Конвенції про створення Міжнародної комісії з розгляду претензій України комісія є адміністративним органом, який вирішує претензії щодо відшкодування збитків, втрат або шкоди, заподіяних міжнародно-протиправними діями, вчиненими Російською Федерацією на території України або проти неї, включаючи її агресію, що порушує Статут Організації Об'єднаних Націй, а також будь-які порушення Російською Федерацією міжнародного гуманітарного права та міжнародного права у сфері прав людини [228]. Комісія розглядає претензії, встановлює, чи є вони обґрунтованими, визначає суму компенсації, що підлягає виплаті за кожною претензією, та надає Раді рекомендації щодо рішень для прийняття відповідно до чинних Правил та положень (ст.16) [228].

Верховна Рада України на пленарному засіданні 30 квітня 2026 року ратифікувала Конвенцію про створення Міжнародної компенсаційної комісії для України (реєстр № 0371). Конвенція має перспективний характер оскільки регулює як існуючі процедури, так і закладає основу для подальшого розвитку міжнародного компенсаційного механізму. Зокрема, створення Компенсаційного фонду [29].

На нашу думку, «важливим елементом МКМ є Компенсаційний фонд, основними складовими якого повинні стати конфісковані активи держави-агресора, що були заморожені з початком збройного конфлікту, а також майно підсанкційних осіб, причетних до вчинення злочину агресії проти України. При

цьому такі активи і майно можуть перебувати як у межах України, так і на території іноземних держав. Фонд також може наповнюватись добровільними внесками інших держав, міжнародних організацій, приватних осіб-донорів» [80].

Отже, шкоду, заподіяну лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, може бути відшкодовано в порядку національного судочинства та через міжнародні юрисдикційні інстанції.

Висновки до РОЗДІЛУ 2

У результаті дослідження правового механізму відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, сформульовано такі висновки.

Встановлено, що правовий механізм відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України внаслідок збройної агресії РФ, є складним комплексним правовим утворенням, яке поєднує норми національного, міжнародного екологічного та міжнародного гуманітарного права. До складових такого механізму віднесено мету, правові підстави, умови, форми, способи, порядок, правові гарантії та перспективи відшкодування шкоди у національних і міжнародних юрисдикційних механізмах.

Доведено, що метою правового механізму відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України внаслідок збройної агресії РФ, є забезпечення принципу повного відшкодування екологічної шкоди, який передбачає не лише компенсацію прямих майнових втрат, а й відновлення лісових екосистем, екологічних функцій лісів та втрачених екосистемних послуг.

Обґрунтовано, що підставою міжнародно-правової відповідальності Російської Федерації є вчинення міжнародно-протиправного діяння у формі збройної агресії, яка спричинила масштабну шкоду довкіллю України, у тому числі лісовому фонду. Встановлено, що заподіяння шкоди лісовим екосистемам порушує норми міжнародного гуманітарного права, міжнародного довкілльового права та загальні принципи міжнародно-правової відповідальності держав.

З'ясовано, що міжнародно-правовий принцип повного відшкодування шкоди реалізується через поєднання таких форм репарації, як реституція, компенсація та сатисфакція. Водночас доведено, що у випадку масштабної шкоди, заподіяної лісовому фонду України, реституція у її класичному розумінні часто є неможливою або суттєво обмеженою через незворотність окремих екологічних втрат, тривалий характер деградації екосистем та втрату біорізноманіття.

Обґрунтовано, що компенсація шкоди, заподіяної лісовому фонду України, повинна охоплювати не лише вартість знищених або пошкоджених лісових ресурсів, а й витрати на розмінування, рекультивацію, відновлення лісових екосистем, компенсацію втрати екосистемних послуг, а також витрати, пов'язані з фіксацією, оцінюванням і документуванням шкоди.

Встановлено, що чинна Методика визначення шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду внаслідок збройної агресії РФ, лише частково забезпечує реалізацію принципу повного відшкодування, оскільки не враховує екосистемний характер лісів та вартість втрачених екосистемних послуг. У зв'язку з цим доведено необхідність її вдосконалення шляхом інтеграції екосистемного підходу та включення до структури шкоди витрат на екосистемне відновлення.

Доведено, що гарантії відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України, мають комплексний характер і охоплюють нормативно-правові, інституційні, процесуальні, міжнародно-правові та фінансові складові. Важливе значення серед таких гарантій мають належна фіксація доказів екологічної шкоди, функціонування спеціалізованих державних реєстрів, міжнародна підтримка України та створення ефективних механізмів конфіскації активів держави-агресорки.

З'ясовано, що національні судові механізми мають важливе значення для документування шкоди, формування доказової бази та захисту інтересів держави Україна, однак самотійно не здатні забезпечити повне та ефективне відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії РФ.

Доведено недостатність класичних міжнародно-правових механізмів відповідальності держав для забезпечення оперативного та гарантованого

відшкодування екологічної шкоди, заподіяної Україні. Встановлено, що існуючі міжнародні юрисдикційні інституції, а саме: Міжнародний суд ООН, Європейський суд з прав людини, Міжнародний кримінальний суд та інші механізми мають обмежені можливості щодо забезпечення повного, швидкого та реально виконуваного відшкодування шкоди довкіллю.

У зв'язку з цим обґрунтовано необхідність формування спеціального міжнародного компенсаційного механізму для України, який має включати міжнародний реєстр збитків, компенсаційну комісію та компенсаційний фонд, наповнення якого повинно здійснюватися, зокрема, за рахунок конфіскованих активів Російської Федерації та пов'язаних із нею осіб.

Встановлено, що післявоєнне відновлення лісів України має розглядатися не лише як елемент компенсації екологічної шкоди, а і як стратегічний напрям забезпечення екологічної безпеки держави, кліматичної стійкості, збереження біорізноманіття та виконання міжнародних і євроінтеграційних зобов'язань України.

Обґрунтовано, що подальший розвиток механізму відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією РФ, повинен здійснюватися на основі екосистемного підходу, принципів сталого розвитку, міжнародної екологічної солідарності та пріоритетності відновлення природних екосистем як складової повоєнної реконструкції України.

ВИСНОВКИ

Дисертація є комплексним науковим дослідженням правових засад відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації. За результатами проведеного дослідження сформульовано низку теоретичних положень, наукових висновків і практичних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення механізму правового забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України, а також формування правових засад післявоєнного відновлення лісових екосистем.

1. Встановлено, що збройна агресія Російської Федерації проти України спричинила масштабну та комплексну шкоду лісовому фонду України, яка охоплює фізичне знищення та пошкодження лісів, деградацію лісових екосистем, втрату біорізноманіття, забруднення лісових ґрунтів і водойм, порушення екологічних функцій лісів, зниження їх кліматорегулюючого, захисного, рекреаційного та іншого екосистемного потенціалу. Така шкода має довготривалий характер та створює загрози екологічній, кліматичній і національній безпеці України.

2. Доведено, що шкода, заподіяна лісовому фонду України внаслідок збройної агресії РФ, є самостійним різновидом воєнної екологічної шкоди, яка має комплексний ресурсний, екосистемний, економічний, кліматичний і безпековий характер. У зв'язку з цим традиційний підхід до її розуміння виключно як шкоди природному ресурсу є недостатнім, оскільки не враховує втрати екосистемних функцій і послуг, що надаються лісами.

3. Обґрунтовано, що державна екологічна політика та державна лісова політика є важливими складовими механізму відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України. В умовах війни та повоєнного відновлення така політика повинна трансформуватися з переважно ресурсно-охоронної моделі у модель екосистемної стійкості та природовідновлення, орієнтовану на забезпечення екологічної безпеки, кліматичної стабільності, адаптації до змін клімату та виконання євроінтеграційних зобов'язань України.

4. Встановлено, що сучасна європейська лісова та кліматична політика ґрунтується на екосистемному підході, принципах сталого розвитку та визнанні екосистемних послуг важливою складовою довкіллевої політики держав-членів ЄС. У зв'язку з цим доведено необхідність гармонізації національного лісового законодавства та державної лісової політики України з положеннями Європейського зеленого курсу, Лісової стратегії ЄС до 2030 року та інших міжнародних документів у сфері охорони та відновлення лісів.

5. З'ясовано, що вітчизняна та зарубіжна правова доктрина приділяє значну увагу питанням міжнародно-правової відповідальності держав за шкоду довкіллю, екологічним наслідкам збройних конфліктів та проблемам охорони лісів, однак комплексне дослідження правових засад відшкодування шкоди, заподіяної саме лісовому фонду України внаслідок збройної агресії РФ, у сучасній юридичній науці фактично відсутнє. Це зумовлює необхідність формування цілісного наукового підходу до зазначеної проблематики.

6. Досліджено правове поняття, зміст і види шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією РФ. Визначено, що така шкода охоплює прямі та опосередковані втрати, майнову та екологічну шкоду, втрати біорізноманіття, погіршення стану лісових екосистем, а також втрату або зменшення обсягу екосистемних послуг. Відповідно, відшкодування шкоди має враховувати не лише вартість знищених лісових ресурсів, а й витрати на відновлення екосистем та компенсацію втрачених екосистемних функцій.

7. Обґрунтовано, що концепція екосистемних послуг є однією з ключових теоретико-правових основ формування сучасного механізму відшкодування шкоди довкіллю. Екосистемні послуги лісів мають розглядатися як самостійний об'єкт правової охорони, економічної оцінки та компенсації, а їх втрата – як складова шкоди, заподіяної лісовому фонду України внаслідок збройної агресії РФ.

8. Доведено необхідність інтеграції концепції екосистемних послуг у національне довкіллеве та лісове законодавство України, зокрема шляхом законодавчого закріплення поняття екосистемних послуг, формування правових засад їх монетизації та створення механізмів компенсації втрат таких послуг

унаслідок збройної агресії. У зв'язку з цим запропоновано розроблення та прийняття спеціального законодавства у сфері екосистемних послуг, створення Національного реєстру екосистемних послуг, а також внесення відповідних змін до методик визначення шкоди довкіллю.

9. Встановлено, що чинна Методика визначення шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду внаслідок збройної агресії РФ, не повною мірою забезпечує реалізацію принципу повного відшкодування, оскільки не враховує екосистемний характер лісів, вартість втрачених екосистемних послуг та витрати на екосистемне відновлення. У зв'язку з цим обґрунтовано необхідність її вдосконалення шляхом включення до структури шкоди витрат на відновлення лісових екосистем, оцінювання втрачених екосистемних послуг, витрат на розмінування, рекультивацію та документування шкоди.

10. Встановлено, що правовий механізм відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією РФ, є складним комплексним правовим утворенням, яке поєднує норми національного, міжнародного довкілльового та міжнародного гуманітарного права. До складових такого механізму віднесено мету, правові підстави, умови, форми, способи, порядок, правові гарантії та перспективи відшкодування шкоди у національних і міжнародних юрисдикційних механізмах.

11. Доведено, що метою правового механізму відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України, є забезпечення принципу повного відшкодування екологічної шкоди, який передбачає не лише компенсацію прямих майнових втрат, а й відновлення лісових екосистем, екологічних функцій лісів та втрачених екосистемних послуг.

12. Обґрунтовано, що підставою міжнародно-правової відповідальності Російської Федерації є вчинення міжнародно-протиправного діяння у формі збройної агресії, яка спричинила масштабну шкоду довкіллю України, у тому числі лісовому фонду. Встановлено, що заподіяння шкоди лісовим екосистемам порушує норми міжнародного гуманітарного права, міжнародного довкілльового права та загальні принципи міжнародно-правової відповідальності держав.

13. З'ясовано, що міжнародно-правовий принцип повного відшкодування шкоди реалізується через поєднання таких форм репарації, як реституція, компенсація та сатисфакція. Водночас доведено, що у випадку масштабної шкоди, заподіяної лісовому фонду України, реституція у її класичному розумінні часто є неможливою або суттєво обмеженою через незворотність окремих екологічних втрат, тривалий характер деградації екосистем та втрату біорізноманіття.

14. Обґрунтовано, що гарантії відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України, мають комплексний характер і охоплюють нормативно-правові, інституційні, процесуальні, міжнародно-правові та фінансові складові. Важливе значення серед таких гарантій мають належна фіксація доказів екологічної шкоди, функціонування спеціалізованих державних реєстрів, міжнародна підтримка України та створення ефективних механізмів конфіскації активів держави-агресорки.

15. З'ясовано, що національні судові механізми мають важливе значення для документування шкоди, формування доказової бази та захисту інтересів держави Україна, однак самотійно не здатні забезпечити повне та ефективне відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії РФ.

16. Доведено недостатність класичних міжнародно-правових механізмів відповідальності держав для забезпечення оперативного та гарантованого відшкодування екологічної шкоди, заподіяної Україні. Встановлено, що існуючі міжнародні юрисдикційні інституції мають обмежені можливості щодо забезпечення повного, швидкого та реально виконуваного відшкодування шкоди довкіллю.

17. У зв'язку з цим обґрунтовано необхідність формування спеціального міжнародного компенсаційного механізму для України, який має включати міжнародний реєстр збитків, компенсаційну комісію та компенсаційний фонд, наповнення якого повинно здійснюватися, зокрема, за рахунок конфіскованих активів Російської Федерації та пов'язаних із нею осіб.

18. Встановлено, що післявоєнне відновлення лісів України має розглядатися не лише як елемент компенсації екологічної шкоди, а і як стратегічний напрям

забезпечення екологічної безпеки держави, кліматичної стійкості, збереження біорізноманіття та виконання міжнародних і євроінтеграційних зобов'язань України.

19. Обґрунтовано, що подальший розвиток правового механізму відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією РФ, повинен здійснюватися на основі екосистемного підходу, принципів сталого розвитку, міжнародної екологічної солідарності та пріоритетності відновлення природних екосистем як складової повоєнної реконструкції України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алгоритм відшкодування шкоди, завданої агресією рф
https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Alg_vidshk_shkodi.pdf
2. Аналітична записка з питань порівняльного законодавства щодо відповідності положень Лісового кодексу України актам права ЄС. URL:
<https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/33469.pdf>
3. Ангурець О., Хазан П., Колесникова К., Куш М., Чернохова М., Гавранек М. Наслідки для довкілля війни росії проти України. <https://cleanair.org.ua/wp-content/uploads/2023/03/cleanair.org.ua-war-damages-ua-version-04-low-res.pdf>
4. Ангурець О.В. Родь автоматизованого моніторингу довкілля в фіксації екологічних злочинів РФ. Матеріали слухань у Комітеті Верховної Ради України з питань екологічної політики на тему: «Вплив воєнних дій на довкілля в Україні та його відновлення до природного стану» (10 листопада 2022 року) / Ред.: Ю. Ю. Овчинникова – Київ: Комітет Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування, 2023. 184 с. С. 101. С. 26-27. С.26. URL:
<https://komekolog.rada.gov.ua/uploads/documents/37343.pdf>
5. Андрейцев В. І. Екологічне право і законодавство суверенної України: проблеми реалізації державної екологічної політики : монографія. Дніпро: Національний гірничий університет, 2011. 372 с.
6. Андрейцев В.І. Екологічне право: Курс лекцій: навч. посіб. для юрид. фак. вузів. Київ: Вентурі, 1996. 207 с.
7. Андрієнко М. В., Шако В. С. Сутність державної екологічної політики на загальнодержавному та регіональних рівнях. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2016. № 9. URL:
<http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1051>
8. Анісімов Г. Під час кваліфікації дій особи як порушення законів та звичаїв війни важливим є встановлення контекстуального аспекту. Верховний суд. 4 липня 2022. URL:

[D0%B0%20%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D0%B0%202024.pdf](#)

17. Бринзанська О.В. Визначення ознак широкомасштабної, довготривалої та серйозної шкоди навколишньому природному середовищу у джерелах міжнародного кримінального права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. N3. С. 528–531. С. 531 URL: https://lsej.org.ua/3_2024/129.pdf

18. Бринзанська О.В. Практика Міжнародного суду ООН як субсидіарне джерело міжнародного кримінального права у справах про заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу. *Juris Europensis Scientia*. 2023. Випуск 6. С.165-169. URL:

https://jes.nuoua.od.ua/archive/6_2023/33.pdf

19. Буга В., Кузьменко С. Правове регулювання забезпечення відшкодування шкоди жертвам воєнних злочинів.

https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/20547/1/Zbirka_tez_23.09.2025.pdf

20. Бузунко О.А. Судовий захист екологічних прав в Україні. Дис....докт. філософії в галузі 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право». *Національний університет біоресурсів і природокористування України*. Київ, 2023. 220 с. URL:

https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u145/dis_buzunko.pdf

21. Буканов Г. М. Формування та реалізація державної екологічної політики на регіональному рівні. Дис....докт. наук зі спеціальності 25.00.02 – механізми державного управління. Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2021. 569 с. URL:

http://virtuni.education.zp.ua/info_cpu/sites/default/files/dis_%D0%91%D1%83%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2.pdf

22. Букові праліси Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО. URL: <https://gorgany-zapovidnyk.in.ua/location/bukovi-pralisy-vseshvitnoi-prirodnoi-spadshchyny-yunesko/>

23. Ващишин М.Я. Юридичний механізм визначення екологічної шкоди та його особливості в умовах воєнної агресії РФ проти України. *Право України*. 2022. № 6. С. 55-68.

24. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка; 2-ге вид., переробл. і допов. Київ: Юр. думка, 2012. 1020 с.
25. Верховна Рада ухвалила у першому читанні законопроект про лісові репродуктивні ресурси. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/news/verhovna-rada-uhvalyla-u-pershomu-chytanni-zakonoprojekt-pro-lisovi-reproduktyvni-resursy/>
26. Висоцька Н.Ю. Вплив збройних конфліктів на лісові екосистеми в контексті зміни клімату *Ліси в умовах сучасних викликів. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції молодих учених, аспірантів і здобувачів* (20 жовтня 2022 року, м. Харків). Харків, 2022. 93 с. С.36-38. URL: https://uriffm.org.ua/media/uploads/2022/10/21/tezy2022_uriffm_AhV8GID.pdf
27. Відшкодування для України: моделі, перспективи, виклики. Аналітична доповідь / І.М. Городиський, М.В. Бем, С. Р. Косаревич, С. О. Верланов, Н. В. Василечко, А. А. Слюсар. Львів: Центр Дністрянського, 2023. 103 с. https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2023/04/war_reparations-2.pdf
28. Відшкодування збитків за російську агресію: все про міжнародний компенсаційний механізм та Реєстр збитків. URL: <https://7eminar.ua/news/8003-vidshkoduvannya-zbitkiv-za-rosiisku-agresiyu-vse-pro-miznarodnii-kompensaciinii-mexanizm>
29. Відшкодування збитків, завданих агресією РФ: Верховна Рада ратифікувала Конвенцію про створення Міжнародної компенсаційної комісії для України. URL: <https://www.rada.gov.ua/print/272548.html>
30. Відшкодування шкоди, заподіяної збройною агресією російської федерації: окремі процесуальні аспекти <https://bencherslf.com/vidshkoduvannya-shkody-zapodiyanoyi-zbrojnoyu-agresiyeyu-rosijskoyi-federatsiyi-okremi-protseualni-aspekty/>
31. Війна та шкода для довкілля: чи можна притягнути росію до відповідальності <https://yur-gazeta.com/publications/practice/ekologichne-pravo-turistichne-pravo/viyna-ta-shkoda-dlya-dovkillya-chi-mozhna-prityagnuti-rosiyu-do-vidpovidalnosti.html>

32. Вітряки у високогір'ї Карпат: шкода довкіллю та бізнес нардепа.
<https://cpi.org.ua/news/vitryaki-u-visokogiryi-karpat-shkoda-dovkilliyu-ta/>
33. Власенко В.В. Окремі питання реалізації права громадян на відшкодування шкоди, завданої порушенням вимог екологічної безпеки. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Юридичні науки*. 2005. Випуск 65. С. 43–48.
34. Водянніков О. Мистецтво юридичної війни: шкода, спричинена під час активних бойових дій. URL:
https://lb.ua/blog/oleksandr_vodennikov/528385_mistetstvo_yuridichnoi_viyi_shkod_a.html
35. Войціховський А. В. Міжнародне право: підручник. Харків: ХНУВС, 2020. 544 с.
36. Войціховський А.В., Ковальова А.О. Воєнні репарації як спосіб повоєнного відновлення економіки України. URL:
<https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e3d82765-6b3a-415f-97e8-8e73ffadc872/content>
37. Войціховський А.В., Коломієць Ю.М., Ватаманюк Р.В. Відшкодування шкоди як форма міжнародно-правової відповідальності рф за збройну агресію проти України. URL:
https://www.researchgate.net/publication/400865785_Specific_issues_of_improving_means_and_legal_instruments_for_compensation_for_damages_and_losses_caused_to_Ukraine_as_a_result_of_armanned_aggression_by_the_Russia
38. Вперше за 50 років Україна розпочинає масштабну комплексну реформу лісової галузі. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/vpershe-za-50-rokiv-ukrayina-rozpochinaye-masshtabnu-kompleksnu-reformu-lisovoyi-galuzi>
39. Гаєвський І.В. Екологічна політика держави: сутність, основні концепції та підходи. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. 2019. Том 30 (69) № 4. С. 42–46.
40. Галкевич С.В. Основні категорії цивільного деліктного права. URL:
<https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/780/%D0%93%D0%B0%D0>

[%BB%D0%BA%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%87%20%D0%A1.%20%D0%92.%20%D0%9E%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D1%96%20%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%97%20%D1%86%D0%B8%D0%B2%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%B4%D0%B5%D0%BB%D1%96%D0%BA%D1%82%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0.pdf?sequence=1&isAllowed=y](#)

41. Геопортал «Ліси України». URL: <https://forestry.org.ua/>
42. Гетьман А. П. Екологічна політика України. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 14 : Екологічне право / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова), А. П. Гетьман (заст. голови) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2018. С. 275–276.
43. Глава держави дав старт проекту “Зелена країна”, спрямованому на захист природи та довкілля в Україні. URL: <https://www.president.gov.ua/news/glava-derzhavi-dav-start-proektu-zelena-krayina-spryamovanom-68865>
44. Грабович Т. А. «Restitutio in integrum» та «restitutio in pristinum» у доктрині та практиці права міжнародно-правової відповідальності. *Право та державне управління*. 2020. № 4. С. 31–36.
45. Дайджест ключових наслідків російської агресії для українського довкілля за 25 травня – 9 червня 2023 року URL: <https://mepr.gov.ua/dajdzhest-klyuchovyh-naslidkiv-rosijskoyi-agresiyi-dlya-ukrayinskogo-dovkilliya-za-25-travnnya-9-cherhvnya-2023-roku/>
46. Дашковська О.Р. Міжнародно-правова відповідальність держави за шкоду, заподіяну довкіллю внаслідок збройного конфлікту. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. №11. С. 784-787. С. 787. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/190> URL: http://lsej.org.ua/11_2022/190.pdf

47. Демиденко А., Стахів Є. Як правильно рахувати екологічні збитки України від війни? URL: <https://voxukraine.org/yak-pravylnno-rahuvaty-ekologichni-zbytky-ukrayiny-vid-vijny>
48. Державна стратегія управління лісами до 2035 року. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 року № 1777-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-2021-%D1%80#Text>
49. Державна стратегія управління лісами: чому вона важлива і що з нею не так? <https://life.pravda.com.ua/columns/2022/02/17/247478/>
50. Деякі питання реформування управління лісової галузі. Постанова Кабінету Міністрів України від 7 вересня 2022 року №1003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1003-2022-%D0%BF#Text>
51. Деякі питання функціонування сервісу фіксації фактів заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу внаслідок надзвичайних ситуацій, подій, збройної агресії Російської Федерації «ЕкоЗагроза». Постанова Кабінету Міністрів України від 14 липня 2023 р. № 783. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/783-2023-%D0%BF#Text>
52. Діденко О.М. Конституційно-правові гарантії права обирати та бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. Національна академія внутрішніх справ; Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2021. 222 с. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/didenko_o.m._konstytuciyno-pravovi_garantiyi_prava_obyraty_ta_buty_obranyim_do_organiv_derzhavnoyi_vlady_dys_0.pdf
53. Додатковий протокол до Женевських конвенцій про захист жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text
54. Дручек О.М. Поняття адміністративно-правового забезпечення прав, свобод та інтересів дитини органами внутрішніх справ України. *Форум права*. 2013. № 2. С. 123–128.

55. Екологічна шкода від військової агресії Росії складає 3 трильйони. URL: https://biz.censor.net/news/3403800/ekologichna_shkoda_vid_viyiskovoyi_agresiyi_ros_iyi_skladaye_3_trylyiony_minpryrody

56. Екологічний договір для України. Зелене майбутнє: Рекомендації щодо відповідальності та відновлення. URL:

https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/01/24/65/148029c127aa3b2a3fe9f482f9226118_1707492894.pdf

57. Економічна оцінка екосистемних послуг лісів України: Наукове видання / В. П. Ткач, Н. Ю. Висоцька, А. С. Торосов, І. Ф. Букша, В. П. Пастернак, С. А. Лось, О. В. Кобець, О. М. Тарнопільська, П. Б. Тарнопільський, А. О. Калашніков, І. М. Жежкун, І. М. Коваль, С. Г. Сидоренко, С. В. Сидоренко, В. В. Бондаренко, О. Б. Бондар. Харків: УкрНДІЛГА, 2023. 28 с. URL:

<https://uriffm.org.ua/static/main/files/EcoSys.pdf>

58. Єгорова Т. П. Охорона лісів за законодавством України та країн СНД: порівняльно-пра-вовий аналіз : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2015. 226 с.

59. Єремєєва Н. В. Вішкодування шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону тваринного світу: Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.06./Укр.. юрид. академія. Х., 1994. 19 с.

60. ЄС ухвалив Закон про відновлення природи: мета – відновити 20% територій до 2030 року. https://myslyvets.com.ua/yes-uxvaliv-zakon-pro-vidnovlennya-prirodi-meta-vidnoviti-20-teritorij-do-2030-roku/?utm_source=rss&utm_medium=rss&utm_campaign=yes-uxvaliv-zakon-pro-vidnovlennya-prirodi-meta-vidnoviti-20-teritorij-do-2030-roku

61. Завгородня В.М. Майнова відповідальність за порушення лісового законодавства. Дис...канд. юрид. наук. Спеціальність: 12.00.06 – земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право. К., 2003. 198 с.

62. Заверюха М.М. Правове регулювання використання та охорони лісів за лісовим та земельним законодавством України. Автореф. дис....канд. юрид. наук 12.00.06 – земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне

право. Національний університет біоресурсів і природокористування України. К., 2017. 21 с.

63. Загальні засади оцінки збитків, завданих майну та майновим правам внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Додаток до Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF/print>

64. Заржицький О. С. Актуальні проблеми правового забезпечення екологічної політики України (теоретичні аспекти) : монографія. Дніпро : Національний гірничий університет, 2012. 200 с.

65. Зеліков Філіп. Багатостороння передача активів: Модель із забезпечення репарацій для України. URL: https://newlinesinstitute.org/wp-content/uploads/40_copies_UKR-FINAL-report-reparations.pdf

66. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>

67. Зміни, що вносяться до розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. №1777. Затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22 вересня 2023 р. № 840-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840-2023-%D1%80#Text>

68. Ігнатенко О. Нова Лісова стратегія ЄС. URL: <https://www.dossier.org.ua/news/new-eu-forest-strategy/>

69. Ільїна М. В., Лопес Алвес Фабіо. Екосистемний підхід до оцінки екологічної шкоди та збитків. *Сталий розвиток економіки*. 2023. № 2 (47). 2023. С. 81 URL: <https://doi.org/10.32782/2308-1988/2023-47-11>.

70. Ільїна М.В., Шпильова Ю.Б. Алгоритм впровадження методів оцінювання екосистемних послуг. *Економіка та суспільство*. 2022. Випуск №35. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1064/1021>

71. Інституційна спроможність у сфері збереження довкілля: оцінка, виклики, перспективи. Аналітична записка. URL: https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2026/03/Zvedenyi-Instytutsiy-na-spromozhnist-u-sferi-ONPS_fin.pdf

72. Інституційна спроможність у сфері збереження довкілля: оцінка, виклики, перспективи. Полісі-бріф. URL: https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2026/03/Proyekt-Brifu-Instytutsiy-na-spromozhnist_dopovnenyj.pdf

73. Камінська Н.В., Остудімов Б.А. Парадигма глобальної екологічної політики у міжнародно-правовому дискурсі. *Міжнародний захист права людини на здоров'я та безпечне довкілля : моногр. / авт. кол.; за заг. ред. М.О. Медведєвої*. Київ : Видавничий дім «Вініченко», 2023. 260 с. URL: <https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2023/08/monografiya1608.pdf>.

74. Канзафарова І.С. Теоретичні основи цивільно-правової відповідальності в Україні. Дис...докт. юрид. наук. Спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України. К., 2007.

75. Каракаш І. І. Види юридичної відповідальності та особливості їх застосування за порушення природноресурсового й екологічного законодавства. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. № 25. С. 437.

76. Кваліфікація окремих кримінальних правопорушень проти воєнної безпеки України: навчальний посібник / А.Є. Фоменко, О.С. Юнін, В.С. Березняк, В.В. Шаблистий та ін. Київ: Алерта, 2023. 532 с.

77. Ківалова Т.С. Зобов'язання відшкодування шкоди за цивільним законодавством України: теоретичні проблеми. Дис...докт.юрид.наук.12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Одеська національна юридична академія. Одеса, 2008. 458 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d6f0edca-ff29-40b1-9c88-5ce19640ccbb/content>

78. Кірін Р.С., Р. Ботвінов Р.Г., Ревякіна Т.О. Проблеми правового механізму визначення екологічної шкоди і збитків, завданих внаслідок російської збройної агресії. URL:

<https://journals.maup.com.ua/index.php/expert/article/view/2852/3308>

79. Кобецька Н. Р. Окремі аспекти організаційно-правового механізму відшкодування шкоди, заподіяної довкіллю України військовою агресією росії. *Продовольча та екологічна безпека у воєнний і післявоєнний часи: правові виклики для України та світу: тези доповідей учасників Міжнародної науковопрактичної онлайн/офлайн конференції* (м. Київ, 16 вересня 2022 р.). Київ: ФОП Ямчинський О.В., 2022. 299 с. С.44-46. URL:

https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u348/zbirka_1.pdf

80. Ковтун Д.С. Механізм відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації. *Український політико-правовий дискурс*. 2026. №23. URL:

<https://ppdnz.com.ua/index.php/home/article/view/760>

81. Ковтун Д. Концепція екосистемних послуг та формування правових засад монетизації послуг, що надаються лісовими екосистемами, в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України. *Юридичний вісник*. 2024. №4. С. 225-234. С. 229. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v4_2024/31.pdf

82. Ковтун Д.С. Деякі проблеми правового регулювання визначення шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації. *Правове забезпечення екологічної та продовольчої безпеки в умовах збройних конфліктів та кліматичних змін: світовий досвід та Україна : Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 75 річниці Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України* (м. Київ, 15 листопада 2024 р.). К.: Видавництво «Наукова Столиця», 2024. С. 121-124.

83. Ковтун Д.С. До питання правового статусу лісів України, пошкоджених бойовими діями. *Довкілляве законодавство України та захист екологічних прав громадян в умовах євроінтеграції: збірник матеріалів Всеукраїнської науковопрактичної конференції* (м. Івано-Франківськ, 21 листопада 2025 р.) / Ред. колегія: Н. Р. Малишева, З. В. Яремак, Л. Р. Данилюк. Івано-Франківськ : Голіней О. В., 2025. 277 с. С. 249-253

84. Ковтун Д.С. Забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією російської федерації, та відновлення лісів як пріоритети державної лісової політики. *Правова держава: Щорічник наукових праць Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Випуск 35. До 75-річчя Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України 1949–2024.* Київ, 2024. С. 849-858. URL: <https://pravova-derzhava.org/assets/images/issues/35/pd-35.pdf>.

85. Ковтун Д.С. Шкода, заподіяна лісовому фонду України збройною агресією Російської Федерації: еколого-правовий аспект. *Часопис Київського університету права.* 2023. №3. С. 115-119. URL:

<https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/view/968/904>

86. Ковтун Д.С. Шкода, заподіяна лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією російської федерації: чи це лише шкода, заподіяна власне бойовими діями? *Концептуальні засади розвитку земельного, аграрного та екологічного законодавства в умовах кліматичних змін : матеріали Всеукр. круглого столу, присвяч. 75-річчю від дня народж. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України Олексія Олексійовича Погрібного (м. Харків, 28 листоп. 2025 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана ; М-во освіти і науки України ; Нац. акад. прав. наук України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Каф. земел. та аграр. права, Каф. екол. права ; Центр права сталого розвитку та охорони довкілля.* Харків: Право, 2025. 492 с. С. 305-308.

87. Компенсація екологічної шкоди внаслідок воєнних дій: міжнародна практика. Аналітична записка. Ресурсно-аналітичний центр «Суспільство і довкілля». Травень 2022. URL:

<https://er.ucu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/36538409-d75e-433e-849b-fbb148d4d129/content>

88. Кононенко І. Державна екологічна політика в умовах децентралізації влади в Україні. *Геополітика України: історія і сучасність.* 2021. № 2 (27). С. 6–13.

89. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

90. Короткий Т., Бердник І. Кваліфікація воєнних злочинів за Кримінальним кодексом України. URL: <https://ptcu.gp.gov.ua/uk/czentr-znan/intervyu-z-treneramy/kvalifikaciya-voyennyh-zlochyniv-za-kryminalnym-kodeksom-ukrayiny/>

91. Корупційні ризики у лісовому господарстві (станом на 01.01.2025). Стратегічний аналіз корупційних ризиків. Національне агентство з питань запобігання корупції. 2025. URL:

<https://baselgovernance.org/sites/default/files/2025-03/UA%20Forestry%20and%20Corruption%20report.pdf>

92. Костюченко О., Стеценко Д. Відшкодування потерпілим шкоди, завданої в результаті воєнних злочинів. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. 2025. Випуск 90: частина 4. С.267-272. С. 270. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/09/39-3.pdf>

93. Кошеленко К.В. Юридична відповідальність за шкоду навколишньому природному середовищу за законодавством України і ЄС: порівняльно-правовий аспект. Дис...канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право». Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України. Харків, 2019. 208 с.

94. Кошман А. Огляд національних та міжнародних механізмів захисту права власності, порушеного через агресію російської федерації. URL: <https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/630/f18/bce/630f18bceed41958789112.pdf>

95. Кравченко С. Н Материальная ответственность в системе охраны природы. К.: Вища школа, 1981. 54 с.

96. Краснова М.В. Проблеми компенсації шкоди за екологічним законодавством України: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2009. 440 с.

97. Краснова М. В. Право громадян на екологічну інформацію: проблеми гарантій реалізації та захисту. *Право України*. 1997. № 3. С. 42-48.

98. Краснова М.В. Наукознавчі аспекти формування екологічного права України. *Екологічне право України*. 2017. №1-2. С. 33-39. С. 36. URL: <http://www.ecolaw.idpnan.kyiv.ua/archive/2017/1-2/7.pdf>

99. Краснова М.В. Стан та перспективи розвитку вчення про об'єкти екологічного права: науково-методологічні аспекти. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2013. Вип. 2. С.8-12. URL: <https://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/147317/28-39.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

100. Краснова Ю.А. Право екологічної безпеки в Україні: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06; НАН України; Інститут економіко-правових досліджень. Київ, 2018. 490 с.

101. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

102. Крисань Т.Є. Збитки як категорію цивільного права України. Автореферат дис... канд. юрид. наук.: 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Одеська національна юридична академія Одеса, 2008. 21 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5fb34f40-0f28-4c7a-beaf-58ec802d0804/content>

103. Лісовий кодекс України (в редакції Закону №3404-IV від 08.02.2006). *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 21. Ст.170. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text>

104. Магновський І.Й. Гарантії прав і свобод людини і громадянина в праві України (теоретико-правовий аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2003. 19 с.

105. Малишева Н. Особливості адаптації екологічного законодавства України до права ЄС в умовах воєнного стану. *Інтеграція України до Європейського Союзу: виклики в умовах воєнного стану. Пам'яті професора Павла Заворотька та професора Володимира Денисова: зб. матер. і тез доповідей міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 4–6 листопада 2024 р.) / за наук. ред. проф. Л. Г. Фалалєєвої. Київ: Вид-во «Людмила», 2025. 396 с. С. 64-67. URL: <https://idpnan.org/en/ukraines-integration-into-the-european-union-challenges>*

106. Малишева Н. Р. Міжнародні екологічні злочини РФ на території України та перспективи притягнення до кримінальної відповідальності за їх вчинення. *Часопис Київського університету права. 2022. №1. С. 233–238.*

107. Малишева Н. Р. Принципи екологічного права. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 14 : Екологічне право / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова), А. П. Гетьман (заст. голови) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2018. С. 626–630.

108. Малишева Н.Р. Відшкодування шкоди за екологічні злочини рф в Україні: шукати прецеденти чи створювати їх? *Еколого-правова безпека суверенної держави в умовах воєнного стану : матеріали наук.-практ. онлайн-конференції (Харків, 8 груд. 2022 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана ; МОН України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Каф. екол. права, Каф. права Європ. Союзу, Рада молодих вчених. Харків : Право, 2022. С. 120-125.*

109. Малишева Н.Р. Еволюція феномену реалізації довкілльового законодавства під впливом сучасних викликів і загроз. *Альманах права. 2025. Випуск 16. С. 61-68.*

110. Малишева Н.Р. Екоцид внаслідок підриву греблі Каховської ГЕС як виклик та шанс для міжнародного судочинства. *Вісник Національної академії правових наук України 2023. №3. Том 30. С. 256-279. URL: [https://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/30\(3\)_2023-256-279.pdf](https://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/30(3)_2023-256-279.pdf)*

111. Малишева Н.Р. Багатовимірні виклики і загрози: випробування та стимул для довкілльової правотворчості в Україні. *Право України. 2025. №8. С. 12-*

27. URL: https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/article-pravo_2025_8-s4453.pdf

112. Матвійчук А. В. Екологічна політика як предметна сфера екологічної деонтології. *Мультиверсум*. 2012. Вип. 7 (115). С. 202–212.

113. Медведєва М. Міжнародний компенсаційний механізм як засіб реалізації міжнародно-правової відповідальності Росії за шкоду, завдану внаслідок її збройної агресії проти України. *Право України*. 2024. №2. С.61-75. URL: https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/article-pravo_2024_2-s5.pdf

114. Медведєва М. Міжнародно-правові режими захисту довкілля у зв'язку зі збройним конфліктом. *Міжнародні відносини*. 2019. №1(49). С.45-50. С. 47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_mv_2019_1_12

115. Медведєва М.О. До питання про правові наслідки агресії РФ для довкілля України. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Вип. 126 (ч. I). 2015. С.79–92.

116. Методика визначення належності лісових територій до пралісів, квазіпралісів і природних лісів. Затверджено Наказом Міністерства екології та природних ресурсів України 18 травня 2018 року № 161. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0707-18#Text>

117. Методика визначення шкоди та збитків, завданих територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Затверджено Наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 13 жовтня 2022 року № 424. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1416-22#Text>

118. Методика визначення шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Затверджено наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 5 жовтня 2022 року № 414. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1308-22#Text>

119. Методика розрахунку екологічних збитків природних екосистем та їхніх компонентів: посібник / Я. П. Дідух, У. М. Соколенко, В. В. Расевич, С. О. Гаврилов [за заг. ред. та упор. О. В. Кравченко]. Львів–Київ : Видавництво

«Компанія “Манускрипт”», 2024. 68 с. URL: https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2024/04/EPL_EcoZbytky.pdf

120. Мішенін Є.В., Дегтярь Н.В. Економіка екосистемних послуг: теоретико-методологічні основи. *Маркетинг і менеджмент інновацій*, 2015, № 2. С.243-257. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/41682/1/Mishenin_ecosystem.pdf;jsessionid=E2E909AC68944867C32787DB7167F76A

121. Мудра І.Р. Інституційні та правові механізми відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії. Дис...докт. філософії. Спеціальність 081 – Право. Галузь знань 08 – Право. Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України. Київ, 2025, 241 с. URL: https://repository.ndippp.gov.ua/bitstream/handle/765432198/1062/Diss_Mudra_Signature.pdf?sequence=1&isAllowed=y

122. Мусієнко М. М., Серебряков В. В., Брайон О. В. Екологія: Тлумачний словник. Київ : Либідь, 2004. 376 с.

123. Нагнибіда В. І., Мул А. М. Завдання та відшкодування шкоди в умовах правових режимів надзвичайної ситуації та воєнного стану: монографія. К.: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2023. 255 с. URL: https://repository.ndippp.gov.ua/bitstream/handle/765432198/1015/Mono_Nahnybida_Mul_v.1.0.pdf?sequence=1&isAllowed=y

124. Надежденко А. О. Теоретичні підходи до визначення поняття «екологічна політика». *Держава та регіони. Серія : Державне управління*. 2011. № 1. С. 84–87.

125. Непийвода В. П. Правове регулювання суспільних відносин щодо лісів у контексті сталого розвитку : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2006. 223 с.

126. Нова лісова стратегія ЄС: про що потрібно знати? URL: <https://forest.gov.ua/news/nova-lisova-strategiya-yes-pro-shcho-potribno-znati>

127. Нові керівні принципи ЄС щодо управління лісами та екосистемних послуг. URL: <https://greentransform.org.ua/novi-kerivni-pryntsypy-yes-shhodo-upravlinnya-lisamy-ta-ekosystemnyh-poslug/>

128. Норенко К, Тестов П., Василюк О. Лісові території – для дикої природи: нова політика лісового господарства (аналітичний документ). URL: <https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2018/07/Zelena-knyga.pdf>

129. Огляд національних та міжнародних механізмів захисту права власності, порушеного через агресію Російської Федерації Andrii Koshman National Short-term Expert. URL: <https://pravojustice.eu/storage/app/media/Report%20PJ%20Template.pdf>

130. Оніщенко Н.М., Пархоменко Н.М. Соціальний вимір правової системи: реалії та перспективи: монографія / за ред. Ю.С. Шемшученка. Київ: Юр. думка, 2011. 176 с.

131. Операційний план заходів з реалізації у 2025-2027 роках Державної стратегії управління лісами України до 2035 року. Затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 листопада 2025 р. № 1356-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1356-2025-%D1%80#Text>

132. Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року. Затверджено Законом України від 28 лютого 2019 року №2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>

133. Парій М.О. Відшкодування шкоди чи компенсація збитків, завданих війною: цивільно-правовий аспект. *Вісник ХНУВС–Bulletin of KhNUA*. 2024. № 2(105). С.26-39. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/47344d42-7c8f-4538-97c6-eedc1e052553/content>

134. Перспективи відшкодування екологічної шкоди, спричиненої збройною агресією РФ в рамках міжнародних екологічних угод: посібник / Є. Алексєєва, С. Баран, С. Гольфстрьом, І. Заверуха, О. Кизима, О. Мелень-Забрамна, О. Пелих; за наук. ред. О. Кравченко, Д. Скрильнікова. Львів : Видавництво «Компанія “Манускрипт”», 2023. 92 с. URL: https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2023/03/Еcoshkoda_war0903.pdf

135. Писарева Е.А., Клапоущак Д.С. До питання про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією російської федерації проти України. *Академічні візії*. Випуск №13. 2022. URL:

<https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/94/86>

136. Підрив Каховської ГЕС: наслідки для людей і природи та дилема відбудови. URL: <https://explainer.ua/pidryv-kahovskoyi-ges-naslidky-dlya-lyudej-i-pryrody-ta-dylema-vidbudovy/>

137. Підтримка відновлення і сталого управління лісами України й лісовим сектором України. FOREST EUROPE. Підсумковий звіт. Підготовлено Liubov Poliakova та Silvia Abruscato. URL:

<https://foresteurope.org/wp-content/uploads/2023/07/UA-Supporting-the-recovery-and-sustainable-management-of-Ukrainian-forests-and-Ukraines-forest-sector.pdf>

138. План для Ukraine Facility. 2024-2027. URL:

<https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/plan-ukraine-facility.pdf>

139. Повідомлення про оприлюднення проєкту розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії формування та реалізації державної політики у сфері управління екосистемними послугами на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025 – 2027 роках». URL:

<https://mepr.gov.ua/povidomlennya-pro-oprylyudnennya-proyektu-rozporyadzhennya-kabinetu-ministriv-ukrayiny-pro-shvalennya-strategiyi-formuvannya-ta-realizatsiyi-derzhavnoyi-polityky-u-sferi-upravlinnya-ekosystemnymy-posl/>

140. Пожежі, міни, корупція та вирубка: що відбувається з українськими лісами під час війни. URL:

<https://dnister.in.ua/articles/257671/pozhezhi-mini-korupciya-ta-virubka-scho-vidbuvayetsya-z-ukrainskimi-lisami-pid-chas-vijni>

141. Положення про Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України. Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 21 липня 2025 р. № 903. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/903-2025-%D0%BF#Text>

142. Положення про Єдину екологічну платформу «ЕкоСистема». Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2021 р. № 1065. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1065-2021-%D0%BF#Text>
143. Попович І. І. Словник екологічних термінів. Косів : Писаний Камінь, 2010. URL: <https://evrika.if.ua/740/>
144. Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF/print>
145. Порядок здійснення лісовпорядкування. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 7 лютого 2023 року №112. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/112-2023-%D0%BF#Text>
146. Порядок створення охоронних зон для збереження біорізноманіття у лісах. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 12 травня 2023 року №499. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/499-2023-%D0%BF#Text>
147. Порядок функціонування державної системи моніторингу довкілля та її підсистем. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 13 червня 2024 № 684. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/684-2024-%D0%BF#Text>
148. Постанова Верховного Суду від 14 квітня 2022 року по справі N308/9708/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104086064>
149. Практичні рекомендації з визначення руйнувань будівель та об'єктів інфраструктури із класифікацією ступенів їх руйнувань. UNDP. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-10/practical_recommendations_on_determining_the_destruction_of_buildings.pdf
150. Притягнення рф до відповідальності за шкоду, завдану внаслідок війни, має забезпечити повне відшкодування заподіяних збитків і запобігти вчиненню актів агресії в майбутньому – суддя ВС. Офіційний сайт Верховного Суду. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1490306/>

151. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної системи моніторингу довкілля, інформації про стан довкілля (екологічної інформації) та інформаційного забезпечення управління у сфері довкілля. Закон України від 20 березня 2023 року № 2973-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2973-20#Text>

152. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження лісів. Закон України від 20 червня 2022 року №2321-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2321-20#Text>

153. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони пралісів згідно з Рамковою конвенцією про охорону та сталий розвиток Карпат. Закон України від 23 травня 2017 року № 2063-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2063-19>

154. Про внесення змін до правил відтворення лісів. Постанова Кабінету Міністрів України від 20.12.2022 р. № 1410. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1410-2022-%D0%BF#Text>

155. Про затвердження Положення про міжрегіональні управління лісового та мисливського господарства Державного агентства лісових ресурсів України. Наказ Міндовкілля від 29.06.2022 р. № 404, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 13.10.2022 р. за № 1231/38567. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1231-22#Text>

156. Про затвердження Порядку організації охорони і захисту лісів. Постанова Кабінету Міністрів України від 20.05.2022 р. № 612. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/612-2022-%D0%BF#n9>

157. Про охорону навколишнього природного середовища. Закон України від 25 червня 1991 року. № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>

158. Про прийняття міжнародних стандартів з протимінної діяльності як національних нормативних документів України. Державне підприємство "Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації,

сертифікації та якості. Наказ від 8 серпня 2016 року № 230. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0230774-16#Text>

159. Про протимінну діяльність в Україні. Закон України від 6 грудня 2018 року № 2642-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2642-19#Text>.

160. Про реалізацію експериментального проекту щодо видачі деяких дозвільних документів у сфері лісового господарства в електронній формі : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 травня 2025 року № 625. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/625-2025-п#Text>

161. Про утворення Комісії з встановлення фактів заподіяння шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду в межах міста Києва внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Розпорядження Київської міської державної адміністрації від 5 вересня 2023 року №689. URL:

https://kyivcity.gov.ua/npa/pro_utvorenniya_komisi_z_vstanovlennya_faktiv_zapodiynannya_shkodi_ta_zbitkiv_zapodiyanikh_lisovomu_fondu_v_mezhakh_mista_kiyeva_v_naslidok_zbroyno_agresi_rosiysko_federatsi/kmva_689/

162. Проект Закону про державний екологічний контроль від 19 лютого 2020 року. №3091. URL:

https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68186

163. Проект Закону України «Про лісові репродуктивні ресурси». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/41577>

164. Проект Закону України «Про ринок деревини» від 29 квітня 2025 року. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56311>

165. Репарація, компенсація, реституція. Українське законодавство і міжнародна практика Аналітична записка. URL: https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2022/05/Znachennya-i-spivvidnoshennya-ponyat-reparatsiyi_fin.pdf

166. Реформа лісової галузі: чи перейдуть українські ліси в приватні руки? <https://ecopolitic.com.ua/ua/news/reforma-lisovoi-galuzi-chi-perejdut-ukrainski-lisi-v-ruki-privatnih-kompanij/>

167. Решетник Л.П. Правові питання компенсації шкоди, заподіяної порушенням екологічних прав громадян: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2013. 156 с. URL:

https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/1346/1/Reshetnik_monogr.pdf

168. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду. Учинено в м. Рим 17 липня 1998 року. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

169. Розробка нової редакції Лісового кодексу – долучитися може кожен. URL: <https://www.openforest.org.ua/302750/>

170. Романенко М.М., Крисінська Д.О., Тимченко І.В.. Аналітичне дослідження методик розрахунку збитків довкіллю від воєнних дій. URL: <https://www.ecoj.dea.kiev.ua/archives/2024/3/21.pdf>

171. Романенко М.М., Крисінська Д.О., Тимченко І.В.. Аналітичне дослідження методик розрахунку збитків довкіллю від воєнних дій. Екологічні науки. Науково-практичний журнал. № 3(54) С.127-138. С.134-135. URL: <https://www.ecoj.dea.kiev.ua/archives/2024/3/21.pdf>

172. Сивицький В.С. Екологічна політика: сучасне розуміння і правова основа. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. №10. С.825-828. URL: http://lsej.org.ua/10_2022/207.pdf

173. 17 Цілей сталого розвитку. URL: <https://globalcompact.org.ua/tsili-stijkogo-rozvytku/>

174. Сімонов Д. Жаба в окропі. Чому людство не лякає екологічна катастрофа. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2023/10/8/7423033/>

175. Словник іншомовних слів / за ред. О.С. Мельничука; 1-е вид. Київ: Укр. рад. енци-я, 1974. 776 с.

176. Словник української мови: в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда; АН УРСР, Інститут мовознавства. Київ: Наук. думка, 1970–1980. Т. 2, 1971. С. 29

177. Смолярчук Р.Ф. Правовий режим лісів колишніх колективних сільськогосподарських підприємств. Дис....канд. юрид. наук 12.00.06 – земельне

право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право. Національний університет біоресурсів і природокористування України. К., 2019. 240 с.

178. Соловій І. Оцінка послуг екосистем, забезпечуваних лісами України, та пропозиції щодо механізмів плати за послуги екосистем. URL: https://d2ouvy59p0dg6k.cloudfront.net/downloads/evaluation_of_forest_ecosystem_services_and_proposals_on_pes_mechanisms.pdf

179. Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України: ключові етапи на шляху до повноцінного запуску. URL: <https://www.president.gov.ua/news/specialnij-tribunal-shodo-zlochinu-agresiyi-proti-ukrayini-k-103913>

180. Спільні рішення для відновлення: як розмінування лісосмуг допоможе українським громадам. URL: <https://mepr.gov.ua/spilni-rishennya-dlya-vidnovlennya-yak-rozminuvannya-lisosmug-dopomozhe-ukrayinskym-gromadam/>

181. Стале ведення лісового господарства. URL: <https://mepr.gov.ua/diyalnist/reformy/stale-vedennya-lisovogo-gospodarstva/>

182. Стахура Б.І. Роль органів державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина в демократичному суспільстві: теоретико-правовий вимір: дис... канд. юрид. наук.: 12.00.01 / Нац. ун-т «Львівська політехніка». Львів, 2016. 180 с.

183. Стратегія біорізноманіття ЄС до 2030 року: Повернення природи у наше життя. Звернення Комісії до Європейського Парламенту, Ради, Європейського Економічно-Соціального Комітету та Комітету Регіонів / пер. з англ. О. Осипенко; ред. та адапт. А. Куземко та ін. Чернівці: Друк Арт, 2020. 36 с. URL: <https://uncg.org.ua/stratchiia-bioriznomanittia-ies-do-2030-roku-povernennia-pyrody-v-nashe-zhyttia/>

184. Струк Олена. Шукати вітра в горах. Що відбувається на полонині Руні. URL: https://lb.ua/society/2025/06/23/682980_shukati_vitra_gorah_shcho_vidbuvaietsya.html

185. Суєтнов Є.П. Відшкодування втрат екосистемних послуг в умовах збройної агресії російської федерації: проблеми законодавчого забезпечення.

Актуальні проблеми земельного, аграрного та екологічного права в умовах сучасних викликів і загроз»: матеріали Круглого столу, присвяченого 100-річчю з дня народження доктора юридичних наук, професора Вовка Ю. О. (12 травня 2023 року) / за заг. ред. А.П. Гетьмана. Харків: Право, 2023. С. 132-139.

186. Суєтнов Є.П. «Екосистемізація» об'єктів екологічного права в контексті впровадження та реалізації екосистемного підходу. *Проблеми законності*. 2020. Вип. 148. С. 132–151. URL :

<http://plaw.nlu.edu.ua/article/view/193603/199275>

187. Суєтнов Є. П. Екосистема як об'єкт екологічного права крізь призму впровадження екосистемного підходу. *Проблеми законності*. 2020. Вип. 150. С. 101–123. URL: <http://plaw.nlu.edu.ua/article/view/210381/213548>

188. Тараненко С.М. Правові інструменти відшкодування збитків завданих довкіллю, внаслідок військової агресії росії проти України. *Правова держава*. 2024. №53. С. 138-148. С. 144. URL: <https://pd.onu.edu.ua/article/view/300729/294341>

189. Тарахонич Т.І. Механізм дії права, механізм правового регулювання, механізм реалізації права: особливості взаємодії URL: <https://nasplib.isoftware.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/1e88fda6-b925-4f61-be45-0554d7c71f02/content>

190. Теорія держави і права: підручник / О.В. Петришин, С.П. Погребняк, В.С. Смородинський та ін.; за ред. О.В. Петришина. Харків: Право, 2015. 368 с. .

191. Титова Н. І. Відповідальність за порушення законодавства про охорону природи. Львів: Вид-во Львів. ун-ту. 1973. 218 с.

192. Тропін Захар. Проблемні питання імплементації механізмів відшкодування шкоди спричиненої агресією Російської Федерації. *Український часопис міжнародного права*. 2023 №2. URL:

https://www.humanrightsatsea.org/sites/default/files/media-files/2023-08/UJIL_2023_2%20Geneva%20Declaration%20on%20Human%20Rights%20at%20Sea%20%5BUKR%5D.pdf

193. У Раді Європи схвалили створення Міжнародної комісії з розгляду претензій України до Росії. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric->

polytics/4050293-u-radi-evropi-shvalili-stvorennia-miznarodnoi-komisii-z-rozgladu-pretenzij-ukraini-do-rosii.html

194. У фокусі уваги – виявлення та збереження самосійних лісів. URL: <https://bulletin.com.ua/ukraine/u-fokusi-uvagy-vyyavlennya-ta-zberezhennya-samosijnyh-lisiv/>

195. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Угоду ратифіковано із заявою Законом №1678-VII від 16 вересня 2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

196. Україна приєднується до Космічної програми ЄС: що це означає. URL: <https://texty.org.ua/fragments/114862/ukrayina-pryyednuetsya-do-kosmichnoyi-prohramy-yes-sho-ce-oznachaye/>

197. Уряд дозволив створення локальних охоронних зон для збереження біорізноманіття. URL: <https://s.forest.gov.ua/?p=2292>

198. Фелонюк Д.Л. Сучасна екологічна політика України: правові засади інституційно-функціонального забезпечення формування та здійснення. Дис....канд. юрид. наук... 12.00.06 – земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право. – Волинський національний університет імені Лесі Українки; Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2023 232 с. URL:

<https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e5e72cf0-e514-48d4-b66c-f89f94342fbb/content>

199. Філіпчук Б.Ю, Ткачук Р.Л. Застосування штучного інтелекту для моніторингу стану довкілля під час воєнних дій. *Екологічна безпека в умовах війни : збірник тез доповідей V Міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 21 листопада 2024 року*. Львів: ЛДУБЖД, 2024. С. 111-113. URL:

<https://indico.ldubgd.edu.ua/event/54/attachments/664/857/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97%20%D0%95%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%>

[D0%B0%20%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D0%B0%202024.pdf\]](#)

200. Філософія української формули миру – Формула миру Президента Зеленського. Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/01/19/45/a0284f6fdc92f8e4bd595d4026734bba_1691475944.pdf

201. Формула миру. Міністерство закордонних справ України. URL: <https://mfa.gov.ua/protidiya-agresiyi-rf/formula-miru>

202. Хавронюк М.І. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни: двадцять запитань та відповідей. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/10/01/havronyuk-m-i-kryminalna-vidpovidalnist-za-porushennya-zakoniv-ta-zvyhayiv-vijny-dvadtsyat-zapytan.pdf>

203. Хашев В.Г. Проблемні питання кваліфікації випадків знищення або пошкодження лісових масивів та інших об'єктів рослинного світу, що вчиняють російські військові в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. Том 3 №83(2024). С.156-162. С. 159. URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/310566>

204. Хилько М.І. Екологічна політика: зміст, структура, реалізація (соціально-філософський аспект): Дис... д-ра філос. наук: 09.00.03 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2001. 448 с.

205. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

206. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

207. Чернишук П. Війна та шкода для довкілля: чи можна притягнути росію до відповідальності. URL: <https://ecoaction.org.ua/vijna-ta-shkoda-dlia-dovkillia-prytiahnuty-rosiu.html>

208. Швидченко І. Екологічна шкода – проблеми оцінки та відшкодування за українським законодавством. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2018. № 3-2(31). 103-107.

209. Шемшученко Ю. С., Розовский Б. Г., Мунтян В. Л. Юридическая ответственность в области охраны окружающей среды. К.: Наук. думка, 1978. 279 с.
210. Шемшученко Ю.С. Екологічна шкода. *Юридична енциклопедія: В 6 Т. / Редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.* – К. : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 1999. Т. 2. 744 с. С.5.
211. Шершун С. М. Еколого-правове регулювання лісокористування в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 203 с.
212. Шляхи відшкодування та компенсації шкоди від агресивної війни: погляд юристів. Огляд II Конференції «Відшкодування шкоди заподіяної внаслідок війни» (м. Київ, 21 листоп. 2023 р.). URL: <https://pravo.ua/shliakhy-vidshkoduvannia-ta-kompensatsii-shkody-vid-ahresyvnoi-viiny-pohliad-iurystiv/>
213. Шпильова Ю., Носуліч Т. Екосистемні послуги в системі стимулювання сталого розвитку територій. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/163023/30-Shpyliova.pdf?sequence=1>
214. Шрамко С.С. Правові механізми відшкодування шкоди жертвам воєнного конфлікту в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія ПРАВО. 2024. Випуск 84: частина 4. С. 371-376. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/09/53-2.pdf>
215. Шульга, М. В. Актуальные правовые проблемы земельных отношений в современных условиях. Х. : Консум, 1998. 224 с.
216. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення : навч. посіб. / Т.К. Оверковська, Н.М. Опольська; Вінн. нац. аграр. ун-т. Вінниця: ТОВ "ТВОРИ", 2020. 252 с. URL: <https://socrates.vsau.org/repository/getfile.php/24593.pdf>
217. Як європейська програма Copernicus сприяє моніторингу лісів. Національний університет біоресурсів і природокористування. URL: <https://nubip.edu.ua/node/162018>
218. Яковлева С. Відшкодування шкоди, заподіяної війною: можливості українського правосуддя. *Юридична газета*. 2023. 4 грудня. URL: <https://yur->

gazeta.com/dumka-eksperta/vidshkoduvannya-shkodi-zapodiyanoyi-viynoyu-mozhливosti-ukrayinskogo-pravosuddya.html

219. Яремак З.В. Правові гарантії екологічних прав в умовах воєнного стану. *«Треті наукові читання з сучасних проблем земельного, аграрного та екологічного права крізь призму творчої спадщини професора Василя Лук'яновича Мунтяна»*: збірник тез наукових доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 26 березня 2026 року) / За заг. ред. Володимира Носіка, д.ю.н., проф., дійсного члена (академіка) НАПрН України. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ. 2026. 148 с. С.63-65. URL: <https://ir.library.knu.ua/handle/15071834/16339>

220. Action for Nature Protection in the Buffer Zone: Reviving abandoned trees and boosting biodiversity in Varisha and Selemani. URL: <https://www.tcecyprus.org/btce-action-areas/nature-protection/action-for-nature-protection-in-the-buffer-zone-reviving-abandoned-trees-and-boosting-biodiversity-in-varisha-and-selemani>

221. Agreement between the Council of Europe and Ukraine on the Establishment of the Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine. URL: <https://rm.coe.int/agreement-and-statut-english/1680b66127>

222. Alvarez M. 2003. Forests in the time of violence: conservation implications of the Colombian war. J. Sustain. For., 16: 47–68 URL: https://doi.org/10.1300/J091v16n03_03

223. Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda) [Electronic source] : Judgment of the International Court of Justice of 19 December 2005. // I.C.J. Reports. – 2005. – Access mode : <http://www.icj-cij.org/files/case-related/116/116-20051219-JUD-01-00-EN.pdf>

224. Artificial intelligence for environmental security: national, international, human and ecological perspectives. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877343522001026>

225. Bosnia and Herzegovina Mine action Strategy (2009-2019). 17 p. URL: <https://www.gichd.org/fileadmin/uploads/gichd/Media/GICHD-resources/rec-documents/NMAS-BiH-2009-2019.pdf>

226. Cambodge : la procureure de la cour pénale internationale exhortée à poursuivre les crimes d'accaparement de terres. URL: <https://www.ldh-france.org/cambodge-la-procureure-de-la-cour-penale-internationale-exhortee-a-poursuivre-les-crimes-daccaparement-de-terres/>

227. Clerici N., Armenteras D., Kareiva P. et al. 2020. Deforestation in Colombian protected areas increased during post-conflict periods. *Sci Rep.* 2020 Mar 18;10(1):4971. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/32188909/>

228. CM(2025)139-final - [1541/10.1] Ad hoc Committee on the Establishment of an International Claims Commission for Ukraine (CAHEC) - Draft Convention Establishing an International Claims Commission for Ukraine. 22.10.2025. URL: <https://search.coe.int/cm?i=091259488028ffa9> CM(2025)139-final

229. Convention on the prohibition of military or any other hostile use of environmental modification technique New York, 10 December 1976. URL: https://treaties.un.org/doc/Treaties/1978/10/19781005%2000-39%20AM/Ch_XXVI_01p.pdf

230. Costas M. Constantinou, Evi Eftychiou. The Cyprus Buffer Zone as a Socio-Ecological Landscape. URL: https://www.researchgate.net/publication/314284424_The_Cyprus_Buffer_Zone_as_a_Socio-Ecological_Landscape.

231. Country Classification List. URL: https://green-forum.ec.europa.eu/nature-and-biodiversity/deforestation-regulation-implementation/eudr-cooperation-and-partnerships/country-classification-list_en

232. Czúcz B., Arany I., Potschin-Young M., Bereczki K., Kertész M., Kiss M., Aszalós R., Haines-Young R. (2018). *Ecosystem Services*, 29, 145–157. URL: <https://doi.org/10.1016/j.ecoser.2017.11.01>

233. Czúcz B., Arany I., Potschin-Young M., Bereczki K., Kertész M., Kiss M., Aszalós R., Haines-Young R. (2018). Where concepts meet the real world: A systematic review of ecosystem service indicators and their classification using CICES. *Ecosystem Services/* Volume 29, Part A, February 2018, 145-157 <https://doi.org/10.1016/j.ecoser.2017.11.018>

234. Danyliuk L. R. Legal Protection of Biological Diversity in the EU. Law and Society. 2022. Volume 5. P. 3. URL:

<https://journals.pnu.edu.ua/index.php/lsp/article/view/6485>

235. Définition légale de l'écocide complétée, 2021. URL:

<https://fr.stopecocide.earth/faqs-ecocide-the-law>

236. Definition of Aggression. General Assembly resolution 3314 (XXIX). 14 December 1974. URL: <https://iilj.org/wp-content/uploads/2016/08/General-Assembly-Resolution-3314.pdf>

237. Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries 2001. URL:

https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf

238. Ehrlich P.R., Ehrlich A.H. Extinction – the causes and consequences of disappearance of species. N.Y.: Random House, 1981. 139 p.

239. EU Forest Strategy for 2030. URL:

https://environment.ec.europa.eu/strategy/foreststrategy_en

240. Farber, S., Costanza, R., Childers, D. L., Erickson, J., Gross, K., Grove, M., & ... Wilson, M. (2006). Linking Ecology and Economics for Ecosystem Management. BioScience, (2). 121. URL:

https://www.researchgate.net/publication/33548355_Linking_Ecology_and_Economics_for_Ecosystem_Management

241. Fisher, B., Turner, R. K., & Morling, P. (2009). Defining and classifying ecosystem services for decision making. Ecological Economics, 68(3), 643-653. URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/80264/1/571829937.pdf>

242. Gaynor K. M. et al. 2016. War and wildlife: linking armed conflict to conservation. Front. Ecol. Environ., 14: 533–542 URL:

<https://esajournals.onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/fee.1433>

243. Guillermo A. Nace un delito contra el planeta: el ecocidio. El País. 2021. URL: <https://elpais.com/clima-y-medio-ambiente/2021-06-22/nace-un-nuevo-delito-contra-el-planeta-el-ecocidio.html>

244. Haines-Young R., Potschin M. Common International Classification of Ecosystem Services (CICES) V5.1 Guidance on the Application of the Revised Structure URL: <https://cices.eu/content/uploads/sites/8/2018/01/Guidance-V51-01012018.pdf>

245. Hanson T. et al. 2009. Warfare in biodiversity hotspots. *Conserv. Biol.*, 23: 578–587 URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/19236450/>

246. ICJ Renders First Environmental Compensation Decision: A Summary of the Judgment. International Union for Conservation of Nature (IUCN). URL: <https://www.iucn.org/news/world-commission-environmental-law/201804/icj-renders-first-environmental-compensation-decision-summary-judgment>

247. In Ukraine, tackling mine action from all sides to make land safe again. URL: <https://www.undp.org/eurasia/stories/ukraine-tackling-mine-action-all-sides-make-land-safe-again>.

248. Konacni prijedlog zakona o humanitarnom razmiranju. URL: <https://vlada.gov.hr/UserDocsImages//2016/Sjednice/Arhiva//128-3.pdf>

249. Kremen, C., & Cowling, R. (2005). Managing ecosystem services: what do we need to know about their ecology?. *Ecology Letters*, 8(5), 468-479. URL: file:///C:/Users/G9/Downloads/Managing-ecosystem-services-what-do-we-need.pdf

250. Landsat Image Gallery. NASA. URL: <https://landsat.visibleearth.nasa.gov/view.php?id=151622>

251. MEA (Millennium Ecosystem Assessment). *Ecosystems and Human Well-Being: Synthesis*. Washington: Island Press, 2005. 155 p.

252. Nataliia Malysheva, Dmytro Kovtun. Legal Status of War-Damaged Forests in Ukraine: Challenges and Solutions. *Grassroots Journal of Natural Resources*, Vol.8, No.3 (December 2025), p. 469-497. P.470. Doi: <https://doi.org/10.33002/nr2581.6853.080319>. URL: <nr.08-03-19-malysheva-kovtun.pdf>.

253. New EU Forest Strategy for 2030. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52021DC0572&from=EN>

254. Neyret L. Réveiller l'écocide. *Revue de science criminelle et de droit pénal comparé*. 2022. №4. URL:

<https://www.youtube.com/watch?v=5Tw4gjrQLoM>

255. Ordway E. M. 2015. Political shifts and changing forests: Effects of armed conflict on forest conservation in Rwanda. *Glob. Ecol. Conserv.*, 3: 448–460 DOI: <https://doi.org/10.1016/j.gecco.2015.01.013>

256. Reforestation and Sustainable Development Program in the Pómac Forest – Peru. URL: <https://unfccc.int/climate-action/momentum-for-change/activity-database/momentum-for-change-%5Creforestation-and-sustainable-development-program-in-the-pómac-forest>

257. Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation Against Ukraine. Claim Form and Rules Claims category B3.1 – Environmental damage. The Hague, 2025. URL: <https://rd4u.coe.int/documents/358068/558503/RD4U-Board%282024%2956-EN+-+Claim+Form+B3.1+Environmental+damage.pdf/e149eb5b-f914-eeb0-e3ba-ced4e0388fde?t=1743593373149>

258. Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation Against Ukraine. Categories of Claims Eligible for Recording. URL: <https://rd4u.coe.int/documents/358068/386726/RD4U-Board%282024%2907-final-EN+-+Categories+of+Claims.pdf/3f375b28-5466-0c2e-90b6-55d23c4f7a49?t=1711546048763>

259. Resolution 2482 (2023) of the Parliamentary Assembly. Legal and human rights aspects of the Russian Federation’s aggression against Ukraine. URL: <https://pace.coe.int/en/files/31620/html>

260. Resolution adopted by the General Assembly “Cooperation between the United Nations and the Council of Europe” RES/77/284 on April 26, 2023. URL: https://digitallibrary.un.org/record/4010475/files/A_RES_77_284-EN.pdf

261. Rules Governing the Submission, Processing and Recording of Claims (Claims Rules). RD4U-Board(2024)04-final-EN. URL: <https://rd4u.coe.int/documents/358068/386726/RD4U-Board%282024%2904-final-EN+-+Claims+Rules.pdf/46892730-ba99-c1ec-fa98-44082a2e0f25>

262. Schumacher E.F. Small is Beautiful: Economics as if People Mattered / Schumacher E.F. London: Blond and Briggs, 1973. 288 p. URL: <https://www.scribd.com/document/694610903/E-F-Schumacher-Small-is-Beautiful-Economics-as-if-People-Mattered-25-Years-Later-With-Commentaries-Hartley-Marks-1999>
263. Stop Ecocide International. URL: <https://www.stopecocide.earth>
264. TEEB (The Economics of Ecosystems and Biodiversity). Ecological and Economic Foundations. Edited by P.Kumar. London and Washington: Earthscan, 2010. 422 p.
265. The European Green Deal: Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, The European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions of 11.12.2019. COM/2019/640 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52019DC0640>
266. UNDP підтримала презентацію Екологічного договору для України. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/press-releases/undp-pidtrymala-prezentatsiyu-ekolohichnoho-dohovoru-dlya-ukrayiny>

ДОДАТОК А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Статті у журналах, що включені до наукометричної бази Web of Science

1. Nataliia Malysheva, Dmytro Kovtun. Legal Status of War-Damaged Forests in Ukraine: Challenges and Solutions. *Grassroots Journal of Natural Resources*, Vol.8, No.3 (December 2025), p. 469-497. Doi: <https://doi.org/10.33002/nr2581.6853.080319.nr.08-03-19-malysheva-kovtun.pdf>

Статті в наукових фахових виданнях України

2. Ковтун Д.С. Шкода, заподіяна лісовому фонду України збройною агресією Російської Федерації: еколого-правовий аспект. *Часопис Київського університету права*. 2023. №3. С. 115-119. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/view/968/904>
3. Ковтун Д.С. Забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією російської федерації, та відновлення лісів як пріоритети державної лісової політики. *Правова держава: Щорічник наукових праць Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України*. Випуск 35. До 75-річчя Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України 1949–2024. Київ, 2024. С. 849-858. <https://pravova-derzhava.org/assets/images/issues/35/pd-35.pdf>
4. Ковтун Д. Концепція екосистемних послуг та формування правових засад монетизації послуг, що надаються лісовими екосистемами, в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України. *Юридичний вісник*. 2024. №4. С. 225-234. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v4_2024/31.pdf
5. Ковтун Д.С. Механізм відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації. *Український політико-правовий дискурс*. 2026. №23. URL:

<https://ppdnz.com.ua/index.php/home/article/view/760>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Ковтун Д.С. Деякі правові проблеми відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації. *Свобода, безпека та незалежність: правовий вимір: [Матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Національний авіаційний університет, 24 лютого 2023 р.]*. С. 605-607. URL: <https://ocs.nau.edu.ua/index.php/TL/bezpeka/paper/view/10042/8153>
7. Ковтун Д.С. Забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України внаслідок збройної агресії Російської Федерації, як важливий напрям державної екологічної політики. *Актуальні проблеми земельного, аграрного та екологічного права в умовах сучасних викликів і загроз»: матеріали Круглого столу, присвяченого 100-річчю з дня народження доктора юридичних наук, професора Вовка Ю. О. (12 травня 2023 року) / за заг. ред. А.П. Гетьмана. Харків: Право, 2023. С. 305-309. URL: https://pravo-izdat.com.ua/index.php?route=product/product/download&product_id=4818&download_id=1647*
8. Ковтун Д.С. Перспективи відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України внаслідок збройної агресії російської федерації: правовий аспект. *Актуальні питання юридичної науки в дослідженнях молодих вчених: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції до Дня науки та 30-річчя Національної академії правових наук України (м. Київ, 18 травня 2023 р.)*. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. С. 501-504. URL: https://lawmaking.academy/wp-content/uploads/KRC_conf-Aktualni-pytannya_traven_2023.pdf
9. Ковтун Д.С. Шкода, заподіяна лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, як різновид екологічної шкоди. *«Концепт Природи в сучасному праві»: науково-методологічні питання розвитку екологічного, земельного, аграрного та інших галузей права»: збірник тез*

наукових доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої світлій пам'яті докторки юридичних наук, професорки, член-кореспондентки НАПрН України, заступниці декана юридичного факультету з навчальної роботи заочного відділення (2002–2004), завідувачки кафедри екологічного права юридичного факультету (2011–2018), професорки кафедри екологічного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка Марії Василівни Красної (26 травня 2023 року) / За ред. Т. Г. Ковальчук, к.ю.н., доц. та Е. В. Позняк, к.ю.н., доц. – Київ :Талком, 2023. – С. 142-145.

10. Ковтун Д.С., Малишева Н.Р. Пріоритетні напрями лісової політики держави як складової державної екологічної політики (у контексті відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України збройною агресією російської федерації). *Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права : матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції, м. Кременчук, 22–23 грудня 2023 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. 376 с. С. 174-178.*
11. Ковтун Д.С. Поняття та види шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації. *Пріоритетні напрями розвитку аграрного, земельного та екологічного права в сучасних умовах: матеріали круглого столу, присвяченого 100-річчю від дня народження д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. НАП рН України Шелестова В.С. (м. Харків, 22 лютого 2024 р.) / за заг. ред. А.П. Гетьмана; М-во освіти і науки України ; НАП рН України; Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого, Кафедра земельного та аграрного права, Кафедра екологічного права. Харків: Право, 2024. С. 317-321. URL: https://fileview.ukr.net/?url=https://mail.ukr.net/api/public/file_view/list%3Ftoken%3DnJJCOBPg22sxtM_gP3RzfpSudfsYZkV_UlsUw49zY9kPPsq9gVq95_3Y-6k6oalA3M00BOqO-*

[I4Yr_4lsTkHWPCtwMEQwRK5:fAGXzW2Rd6sgZ0VO%26r%3D1723646099317&default_mode=view&lang=uk#start=1](https://doi.org/10.14258/14Yr_4lsTkHWPCtwMEQwRK5:fAGXzW2Rd6sgZ0VO%26r%3D1723646099317&default_mode=view&lang=uk#start=1)

12. Ковтун Д.С. Державна лісова політика та забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації. *Правова парадигма відновлення України: проблеми та перспективи: [Матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Національний авіаційний університет, 23 лютого 2024 р.]*. Тернопіль: Вектор, 2024. С.583-586.
13. Ковтун Д.С. Правові засади відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України внаслідок збройної агресії Російської Федерації. *Перші наукові читання з сучасних проблем земельного, аграрного та екологічного права крізь призму творчої спадщини професора Василя Лук'яновича Мунтяна: збірник тез наукових доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 04 квітня 2024 року) / За заг. ред. Володимира Носіка, д.ю.н., проф., член-кор. НАПрН України. Ніжин: Видавець Лисенко М.М., 2024. С. 97-101.*
14. Ковтун Д.С. Компенсаційний механізм та його роль у відшкодуванні шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації. *Еколого-правові детермінанти соціально-економічного розвитку держави: виклики воєнного часу та перспективи повоєнного відновлення: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 26 квітня 2024 р.). за заг. ред. В.А. Устименка; НАН України, ДУ «ІЕПД імені В.К. Мамутова НАН України». – Електрон. дані. – Київ, 2024. 161 с. С.146-149. URL:*
<https://hozpravoreposit.kyiv.ua/bitstream/handle/765432198/249/%d0%97%d0%b1%d1%96%d1%80%d0%bd%d0%b8%d0%ba%20%d1%82%d0%b5%d0%b7%20%d0%ba%d0%be%d0%bd%d1%84%d0%b5%d1%80%d0%b5%d0%bd%d1%86%d1%96%d1%96%cc%88%2026.04.2024.pdf?sequence=4&isAllowed=y>
15. Ковтун Д.С. Екологічний договір для України та перспективи відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду у зв'язку зі збройною

агресією Російської Федерації. Актуальні виклики розвитку юридичної науки і практики в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (2 травня 2024 р.): ел. збірник. Київ: Видавництво Людмила, 2024. С. 84-85. ISBN 978-617-7828-00-0 DOI: https://doi.org/10.32751/Conf8_05_2024 URL: https://drive.google.com/drive/folders/1aeyibFVuiAtzJ-ENGSI6WK7aO293JUsc?usp=share_link

16. Ковтун Д.С. Євроінтеграційні засади лісової політики України. *Права людини та демократія : зб. наук. ст. та тез за матеріалами наук.-практ. конф., присвяч. Дню Європи, 220-річчю Нац. юрид. ун-ту ім. Я.рослава Мудрого та 5-річчю каф. права Європ. Союзу (м. Харків, 9 трав. 2024 р.) / Каф. Жана Моне «Поглиблене вивчення цінностей та права ЄС: український контекст» ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків : Право, 2024. – 276 с. С. 143-146.*
17. Ковтун Д.С. Державна лісова політика та проблеми відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України внаслідок збройної агресії Російської Федерації. *Правові засади організації та здійснення публічної влади : збірник тез VII Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої світлій пам'яті доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова (м. Хмельницький, 17 травня 2024 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2024. С. 90-93. URL: <https://ccu.gov.ua/library/pravovi-zasady-organizaciyi-ta-zdiysnennya-publichnoyi-vlady-zbirnyk-tez-iv-mizhnarodnoyi>*
18. Ковтун Д.С. Правова природа шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією російської федерації. *Актуальні питання юридичної науки в дослідженнях молодих вчених : збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції до Дня науки (м. Київ, 17 травня 2024 р.). Київ : Інститут правотворчості та науково-правових експертиз НАН України, 2024. 280 с. С.186-189.*

19. Ковтун Д.С. Лісова стратегія ЄС та перспективи відновлення лісового фонду України, що зазнав негативного впливу у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації. *Інтеграція України до Європейського Союзу: виклики в умовах воєнного стану. Пам'яті професора Павла Заворотька та професора Володимира Денисова: зб. матер. і тез доповідей міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 4–6 листопада 2024 р.)* / за наук. ред. проф. Л. Г. Фалалєєвої. Київ: Вид-во «Людмила», 2025. 396 с. С.236-239. URL: <https://idpnan.org/en/ukraines-integration-into-the-european-union-challenges>
20. Ковтун Д.С. Деякі проблеми правового регулювання визначення шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації. *Правове забезпечення екологічної та продовольчої безпеки в умовах збройних конфліктів та кліматичних змін: світовий досвід та Україна : Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 75 річниці Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України (м. Київ, 15 листопада 2024 р.)*. К.: Видавництво «Наукова Столиця», 2024. С. 121-124.
21. Ковтун Д.С. Шкода, заподіяна лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, як складова кліматичної шкоди. *Правова система України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану: [Матеріали XV Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Державний університет «Київський авіаційний інститут», 21 лютого 2025 р.]*. Тернопіль: Вектор, 2025. С. 534-537.
22. Ковтун Д.С. До питання відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією російської федерації (в межах території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи). *Правове регулювання забезпечення ядерної та радіаційної безпеки в Україні в мирних умовах та в умовах воєнного стану (до 39-х роковин катастрофи на Чорнобильській АЕС: збірник тез наукових доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції (25 квітня 2025 року) / За ред. д.ю.н., проф. Г.І. Балюк, к.ю.н., доц. Т.Г. Ковальчук та к.ю.н.,*

доц. Е.В. Позняк: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. К., 2025. 134 с. С.126-129.

URL: <https://ir.library.knu.ua/handle/15071834/8988>

23. Ковтун Д.С. Концепція екосистемних послуг та проблеми відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією російської федерації. *VIII Міжнародний молодіжний науковий юридичний форум: [Матеріали форуму, м. Київ, Державний університет «Київський авіаційний інститут», 15-16 травня 2025 р.]*. 372 с. С.311-316.
24. Ковтун Д.С. Шкода, заподіяна лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією російської федерації проти України, у Міжнародному реєстрі збитків. *Правові засади організації та здійснення публічної влади: збірник тез VIII Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої світлій пам'яті доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова (м. Хмельницький, 16 травня 2025 року)*. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2025. 422 с. С. 165-167.
25. Ковтун Д.С. Реформа лісогосподарської галузі як важлива складова лісової політики України в умовах російської збройної агресії. *Правові аспекти агроекологічного розвитку України: тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної онлайн/офлайн конференції, присвяченої 100-річчю від народження академіка В.З. Янчука (м. Київ, 23 травня 2025 р.)*. Київ: НУБіП України, 2025. 272 с. С. 129-132. URL: <https://drive.google.com/file/d/18BEUge0gNXJMtJE82OaSFKD9zZHXojQ/view>
26. Ковтун Д.С. До питання правового статусу лісів України, пошкоджених бойовими діями. *Довкілляве законодавство України та захист екологічних прав громадян в умовах євроінтеграції: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 21 листопада 2025 р.)* / Ред. колегія: Н. Р. Малишева, З. В. Яремак, Л. Р. Данилюк. Івано-Франківськ: Голіней О. В., 2025. 277 с. С. 249-253.

27. Ковтун Д.С. Шкода, заподіяна лісовому фонду України у зв'язку зі збройною агресією російської федерації: чи це лише шкода, заподіяна власне бойовими діями? *Концептуальні засади розвитку земельного, аграрного та екологічного законодавства в умовах кліматичних змін : матеріали Всеукр. круглого столу, присвяч. 75-річчю від дня народж. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України Олексія Олексійовича Погрібного (м. Харків, 28 листоп. 2025 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана ; М-во освіти і науки України ; Нац. акад. прав. наук України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Каф. земел. та аграр. права, Каф. екол. права ; Центр права сталого розвитку та охорони довкілля. Харків: Право, 2025. 492 с. С. 305-308.*
28. Ковтун Д.С. Інноваційні технології в обліку та відновленні лісів України, знищених або пошкоджених внаслідок збройної агресії російської федерації. *«Треті наукові читання з сучасних проблем земельного, аграрного та екологічного права крізь призму творчої спадщини професора Василя Лук'яновича Мунтяна»: збірник тез наукових доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 26 березня 2026 року) / За заг. ред. Володимира Носіка, д.ю.н., проф., дійсного члена (академіка) НАПрН України. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ. 2026. 148 с. С.128-131. URL: <https://ir.library.knu.ua/handle/15071834/16339>*

ДОДАТОК Б

НАЦІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА
ІМЕНІ В.М.КОРЕЦЬКОГО

01001, Україна, м. Київ
вул. Трьохсвятительська, 4
тел. (044) 278 5155
E-mail: idpnau@gmail.com
Код ЄДРПОУ 05417130



NATIONAL
ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
KORETSKY INSTITUTE
OF STATE AND LAW

4, Triokhsviatytelska str.,
01001, Kyiv, Ukraine
tel. (044) 278 5155
E-mail: idpnau@gmail.com
EDRPOU code 05417130

16.03.2025 № 126/78
на № _____

Національне агентство
з питань запобігання корупції,
Департамент моніторингу і контролю за
виконанням актів законодавства про конфлікт
інтересів та запобігання корупції
Керівнику Департаменту
пану Олександру Шульзі,
бульв. Миколи Міхновського, 28,
м. Київ, 01103

При цьому направляємо підготовлений в Інституті у відповідь на ваш лист від 11.02.25 № 30-10/11571-25 Науково-правовий експертний висновок щодо здійснення функцій контролю за дотриманням вимог лісового законодавства у Державному підприємстві «Ліси України». Просимо повідомити про використання висновку у роботі агентства.

Додаток: Зазначене на 20-ти стор.

З повагою

Директор інституту,
академік НАПрН України


Олександр СКРИПНЮК

НАУКОВО-ПРАВОВИЙ ЕКСПЕРТНИЙ ВИСНОВОК ЩОДО ЗДІЙСНЕННЯ ФУНКЦІЙ КОНТРОЛЮ ЗА ДОТРИМАННЯМ ВИМОГ ЛІСОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА У ДЕРЖАВНОМУ ПІДПРИЄМСТВІ «ЛІСИ УКРАЇНИ»

До Інституту держави і права імені В.М.Корецького НАН України надійшов лист Національного агентства з питань запобігання корупції за підписом Керівника Департаменту моніторингу і контролю за виконанням актів законодавства про конфлікт інтересів та запобігання корупції Олександра Шульги з проханням дати роз'яснення певних правових питань з метою формування позиції з питання застосування ДП «Ліси України» окремих положень Земельного та Лісового кодексів України при проведенні заготівлі деревини на землях лісового фонду, *правовстановлюючі документи (наявність реєстрації речового права)* щодо яких відсутні.

У листі зазначається, що ДП «Ліси України» (надалі – Підприємство) є правонаступником всіх прав та обов'язків ліквідованих державних лісогосподарських підприємств сфери управління Державного агентства лісових ресурсів України (Держлісагентства). Це спеціалізоване підприємство є одним із найбільших лісокористувачів Європи та найбільшим лісокористувачем України, що належить до сфери управління Держлісагентства. Будь-яка централізація та монополізація, - підкреслюється в листі, може мати своїм наслідком появу корупційної складової, підвищення корупційних ризиків.

З метою ідентифікації корупційних ризиків та практик у діяльності Підприємства, а також розробки ефективних заходів впливу на визначені ризики з метою їх усунення (мінімізації) НАЗК звертається до Інституту з проханням надати науково-правовий експертний висновок щодо правомірності проведення працівниками Департаменту безпеки Підприємства певних перевірок, *в тому числі перевірки правильності складання непередбачених законодавством актів проведення контрольного заходу та обґрунтованості проведення орієнтовних розрахунків заподіяної шкоди, і просить надати відповіді на такі питання:*

1. Чи мають право із урахуванням діючого законодавства працівники Департаменту безпеки ДП «Ліси України» проводити перевірки з питань:

- дотримання вимог ведення лісового та мисливського господарства, використання лісових ресурсів та побічного користування лісами;
- контролю за цільовим використанням земель лісового фонду та надання даної категорії земель в оренду.

2. До обов'язків яких державних органів входить питання щодо дотримання постійними лісокористувачами вимог ведення лісового та мисливського господарства, використання лісових ресурсів та побічного користування лісами та контроль за цільовим використанням земель лісового фонду та надання даної категорії земель в оренду?

3. Чи мають право працівники Департаменту безпеки Підприємства

ініціювати складання актів невстановленої форми, а саме «**акт проведення контрольного заходу**»;

4. Чи мають право працівники Департаменту безпеки Підприємства при складенні **актів невстановленої форми**, проводити «**орієнтовний**» розрахунок шкоди заподіяної навколишньому природному середовищу;

5. Які ризики можуть мати місце при реалізації матеріалів перевірки ініційованих працівниками Департаменту безпеки Підприємства за результатом складених **актів невстановленої форми** та проведенні «**орієнтовного**» розрахунку шкоди заподіяної навколишньому природному середовищу.

I. При проведенні дослідження системно аналізувались відповідні нормативно-правові акти України у редакції, чинній на момент виникнення аналізованих правовідносин, а саме:

– Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

– Лісовий кодекс України (в редакції Закону №3404-IV від 8 лютого 2006 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text>

– Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року №8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text>

– Про оренду землі. Закон України (в редакції Закону № 1211-IV від 2 жовтня 2003 року), URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14#Text>

– Про приватизацію державного і комунального майна. Закон України від 18 січня 2018 року №2269-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2269-19#Text>

– Положення про державну лісову охорону, лісову охорону інших постійних лісокористувачів та власників лісів. Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2009 р. № 976. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2009-%D0%BF#Text>

– Деякі питання реформування управління лісової галузі. Постанова Кабінету Міністрів України від 7 вересня 2022 року №1003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1003-2022-%D0%BF#Text>

– Державна стратегія управління лісами до 2035 року. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1777-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-2021-%D1%80#n10>

– Про деякі заходи щодо збереження та відтворення лісів. Указ Президента України від 7 червня 2021 року №228/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228/2021#Text>

– Про охорону, захист, використання та відтворення лісів України в особливий період. Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 вересня 2022 року (введено в дію Указом Президента України від 29 вересня 2022 року № 675/2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0015525-22#Text>

– Рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про охорону, захист, використання та відтворення лісів України в особливий період» (введено в дію Указом Президента України від 29 вересня 2022 року № 675/2022) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0015525-22#n2>

– Інструкція з оформлення органами Державного комітету лісового господарства України матеріалів про адміністративні правопорушення. Затверджено Наказом Державного комітету лісового господарства України 31.08.2010 № 262 (zareestrovano v Ministerstvi yustitsii Ukrainy 29 veresnya 2010 p. za № 863/18158). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0863-10#Text>

– Статут державного спеціалізованого господарського підприємства «Ліси України». Затверджено наказом Державного агентства лісових ресурсів України від 13 травня 2024 року №120. URL: <https://e-forest.gov.ua/wp-content/uploads/2024/07/Statut-DP-Lisy-Ukrainy-vid-13.05.24-120-11-1.pdf>

– Положення про Департамент безпеки. Затверджено Генеральним директором ДП «Ліси України» 7 лютого 2023 року. URL: <file:///C:/Users/G9/Downloads/polozhennia-pro-departament-bezpeky-1.pdf>

I. Опис науково-правового дослідження та його результати

Наразі в Україні триває реформа лісогосподарської галузі, метою якої є забезпечення сталого ведення лісового господарства, адаптованого до кліматичних змін, збереження біорізноманіття та запровадження ефективних екологічних та економічних механізмів управління лісовою галуззю.

Згідно з Указом Президента України «Про деякі заходи щодо збереження та відтворення лісів» від 7 червня 2021 року №228/2021, з метою збереження лісового фонду України, належного захисту і відтворення лісів, створення сприятливих умов для ведення лісового господарства на засадах сталого розвитку з урахуванням природних та економічних умов, забезпечення прав громадян на безпечне довкілля, Кабінету Міністрів України, серед іншого, було доручено ужити в установленому порядку заходів щодо реформування лісового господарства, у тому числі удосконалення системи управління державними лісогосподарськими підприємствами.

29 вересня 2022 року Рада національної безпеки і оборони України приймає рішення «Про охорону, захист, використання та відтворення лісів України в особливий період» (введено в дію Указом Президента України від 29 вересня 2022 року № 675/2022). У документі зазначається, що «... з метою підвищення ефективності функціонування лісової галузі опрацювати питання щодо створення: єдиного державного суб'єкта господарювання з питань охорони, захисту, використання та відтворення лісів шляхом реорганізації державних унітарних комерційних підприємств, які перебувають у сфері управління Державного агентства лісових ресурсів України».

Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання реформування управління лісової галузі» від 7 вересня 2022 року №1003: ліквідовано як

юридичні особи публічного права територіальні органи Державного агентства лісових ресурсів за переліком згідно з додатком 1; утворено як юридичні особи публічного права міжрегіональні територіальні органи Державного агентства лісових ресурсів за переліком згідно з додатком 2.

Установлено, що:

територіальні органи Державного агентства лісових ресурсів, які ліквідуються згідно з пунктом 1 цієї постанови, продовжують здійснювати повноваження та функції, покладені на зазначені органи, до завершення здійснення заходів, пов'язаних з утворенням міжрегіональних територіальних органів Державного агентства лісових ресурсів;

здійснення заходів, пов'язаних з ліквідацією територіальних органів згідно з пунктом 1 цієї постанови та утворенням міжрегіональних територіальних органів згідно з пунктом 2 цієї постанови, покладається на Державне агентство лісових ресурсів;

міжрегіональні територіальні органи Державного агентства лісових ресурсів, що утворюються згідно з пунктом 2 цієї постанови, є правонаступниками територіальних органів Державного агентства лісових ресурсів, які ліквідуються згідно з пунктом 1, згідно з додатком 3.

Кабінет Міністрів України постановляє погодитися з пропозицією Державного агентства лісових ресурсів щодо:

- утворення державного спеціалізованого господарського підприємства “Ліси України” та приєднання до нього спеціалізованих державних лісогосподарських підприємств, які належать до сфери управління Державного агентства лісових ресурсів, з подальшим перетворенням державного спеціалізованого господарського підприємства “Ліси України” в акціонерне товариство, 100 відсотків акцій якого належать державі, з урахуванням особливостей, визначених законом;

- залишення у державній власності державного спеціалізованого господарського підприємства “Ліси України” та акціонерного товариства, яке утвориться після перетворення державного спеціалізованого господарського підприємства “Ліси України” в акціонерне товариство, 100 відсотків акцій якого належать державі.

Установлено, що державне спеціалізоване господарське підприємство “Ліси України” є правонаступником:

- майна, прав та обов'язків спеціалізованих державних лісогосподарських підприємств, які належать до сфери управління Державного агентства лісових ресурсів, що реорганізуються;

- права постійного користування земельними ділянками лісогосподарського призначення, затверджених матеріалів лісовпорядкування, затверджених розрахункових лісосік, затверджених поділів лісів на категорії, виділених особливо захисних лісових ділянок спеціалізованих державних лісогосподарських підприємств, які належать до сфери управління Державного агентства лісових ресурсів, що реорганізуються;

- одержаних сертифікатів ведення лісового господарства PEFC та FSC спеціалізованих державних лісогосподарських підприємств, які належать до сфери управління Державного агентства лісових ресурсів, що реорганізуються;

- договорів довгострокового тимчасового користування лісами державної власності, лісових сервітутів, договорів про умови ведення мисливського господарства спеціалізованих державних лісогосподарських підприємств, які належать до сфери управління Державного агентства лісових ресурсів, що реорганізуються;

- дозвільних документів на спеціальне використання лісових ресурсів та інших документів дозвільного характеру, ліцензій на провадження господарської діяльності та отриманих висновків з оцінки впливу на довкілля до закінчення строку їх дії.

Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів зобов'язувалось:

- розробити та подати в установленому порядку на розгляд Кабінету Міністрів України законопроект щодо особливостей утворення та діяльності державного лісогосподарського акціонерного товариства;

- забезпечити внесення державного спеціалізованого господарського підприємства “Ліси України” та акціонерного товариства, яке утвориться з урахуванням особливостей, визначених законом, шляхом перетворення державного спеціалізованого господарського підприємства “Ліси України” в акціонерне товариство, 100 відсотків акцій якого належать державі, до переліку об’єктів державної власності, що не підлягають приватизації відповідно до Закону України “Про приватизацію державного і комунального майна”.

Отже, відповідно до зазначеної вище Постанови Уряду ліквідувались як юридичні особи публічного права 24 територіальні органи Державного агентства лісових ресурсів, замість яких утворилися 9 міжрегіональних територіальних органів Держлісагентства. Останні є правонаступниками територіальних органів Держлісагентства, що ліквідовувались.

Крім того, шляхом злиття спеціалізованих державних лісогосподарських підприємств, які належать до сфери управління Держлісагентства, утворюється державне спеціалізоване господарське підприємство “Ліси України” (скорочена назва – ДП «Ліси України») з подальшим перетворенням в акціонерне товариство, 100% акцій якого належатимуть державі.

Відповідні зміни стосовно реформування лісової галузі 22 вересня 2023 року було внесено до Державної стратегії управління лісами до 2035 року (Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1777-р.), а саме: провадження господарської діяльності у лісовій галузі передбачається забезпечити, зокрема, шляхом перетворення державного суб’єкта господарювання у лісовій галузі на спеціалізоване державне лісогосподарське акціонерне товариство, 100 відсотків акцій якого належать державі, та встановлення відповідним законодавчим актом заборони щодо передачі у приватну власність або приватизації такого суб’єкта.

Основною метою діяльності державного суб'єкта господарювання повинна бути побудова прозорої і ефективної системи управління державними лісогосподарськими підприємствами для одержання прибутку від комерційної діяльності з урахуванням необхідності збереження і примноження природних ресурсів країни та сталого розвитку лісового господарства.

Основними завданнями діяльності державного суб'єкта господарювання повинні бути:

- управління державним майном постійних лісокористувачів, оновлення основних засобів та матеріально-технічної бази лісогосподарських підприємств, забезпечення підприємств сучасним обладнанням для лісорозведення, охорони та захисту лісів, які є пріоритетними цілями, з метою одержання доходу для його власника - держави;

- організація ведення лісового господарства, здійснення охорони, захисту, раціонального використання та відтворення лісів;

- вирівнювання фінансових дисбалансів, збільшення надходжень до бюджетів усіх рівнів;

- здійснення заходів із збереження біорізноманіття в лісах;

- ведення рекреаційної діяльності;

- популяризація серед населення значення збереження і раціонального використання лісів; залучення громадськості до справи відтворення та охорони лісів;

- забезпечення рівних можливостей, умов та оплати праці для жінок, чоловіків та заохочення жінок до активної участі на усіх рівнях зайнятості.

Реформа лісогосподарської галузі відбувається в умовах правового режиму воєнного стану. Розмір екологічної шкоди від повномасштабної агресії Росії становить майже 3 трлн грн., частина природних ресурсів втрачена назавжди. Пошкоджено близько 3 млн га лісу. Це майже третина лісових територій України, 500 тис. га зараз перебувають під окупацією або в зоні бойових дій [Екологічна шкода від військової агресії Росії складає 3 трильйони. https://biz.censor.net/news/3403800/ekologichna_shkoda_vid_viyisko_voyi_agresiyi_rosiyi_skladaye_3_trylyiony_minprirody]. Отже, війна завдала шкоди майже третині українських лісів. Насамперед, це пожежі, вибухи боєприпасів, перманентне шумове забруднення, будівництво фортифікаційних споруд у лісах та заготівля деревини для цих потреб, а також забруднення лісових ґрунтів і водоєм паливно-мастильними матеріалами та іншими токсичними речовинами зі знищеної техніки, розірваних та нерозірваних боєприпасів. Внаслідок цього значна шкода заподіюється лісовому біорізноманіттю, зокрема руйнуються природні оселища та гине значна кількість представників флори і фауни на значній території, втрачаються традиційні місця розмноження і міграційних шляхів багатьох видів фауни.

Підвищення ефективності управління лісовою галуззю потребує значних фінансових ресурсів та залучення інвестицій. Проте залучати інвестиції донорів надзвичайно складно, коли лісогосподарську діяльність ведуть окремі підприємства.

Показники довоєнного періоду демонструють, що рівень інвестицій та фінансування лісовідновлення у країнах ЄС є значно вищим від такого показника в Україні, зокрема в ЄС це 24 доларів на 1 га, а в Україні – 0,3 доларів на 1 га.

Все це є передумовою для проведення комплексної реформи управління об'єктами державної власності у лісовій галузі.

Отже, реформа відкриває можливості для залучення інвестицій і можливості спрямовувати одержані кошти на відновлення пошкодженої інфраструктури внаслідок військової агресії російської федерації проти України та збалансувати фінансування лісогосподарської діяльності на всій території України. Внаслідок проведення реформи вирішиться конфлікт інтересів між органами державної влади у частині розмежування господарських та контролюючих функцій, про що неодноразово у звітах наголошували експерти ЄС. Планується, що Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України – формує державну політику у сфері лісового господарства, Держлісагентство – реалізує політику, здійснює дозвільні та контрольні функції у частині видачі лісорубних квитків, сертифікатів про походження лісоматеріалів та інших документів дозвільного характеру, а АТ «Ліси України» здійснює господарську діяльність та стає постійним лісокористувачем.

Державне спеціалізоване господарське підприємство «Ліси України» є одним із найбільших лісокористувачів Європи та найбільшим лісокористувачем України. Воно належить до сфери управління Держлісагентства. Звісно, будь-яка централізація та монополізація може мати своїм наслідком появу корупційної складової, підвищення корупційних ризиків.

ДП «Ліси України» є юридичною особою публічного права, заснованою на державній власності, функції з управління якою виконує Держлісагентство. Підприємство має право під час провадження господарської діяльності користуватися лісовими, водними, земельними та іншими природними ресурсами відповідно до вимог законодавства (п.7.1.9), самостійно господарювати в лісах (п. 7.1.16), виключне право на заготівлю деревини (п. 7.1.17), право власності на заготовлену ним продукцію та доходи від реалізації (п. 7.1.18 Статуту).

З метою удосконалення механізмів управління об'єктами державної власності у лісовій галузі розроблено законопроект «Про особливості управління об'єктами державної власності в лісовій галузі та порядок утворення та діяльності спеціалізованого державного лісогосподарського акціонерного товариства «Ліси України», яким передбачено врегулювання повноважень державної лісової охорони та уточнення переліку лісокористувачів, у яких створюється державна лісова охорона. Наразі законопроект опрацьовується з метою врахування наданих зауважень центральними органами виконавчої влади. На розгляді у Верховній Раді України знаходиться також законопроект про внесення змін та доповнень до Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні

правопорушення щодо вдосконалення відповідальності за правопорушення у сфері лісочористування та протидії незаконного обігу деревини (реєстр. № 9665), який 09.05.2024 р. прийнятий за основу. Метою законопроекту є удосконалення кримінальної та адміністративної відповідальності за незаконну порубку [Рішення Комітету Верховної Ради України від 10 червня 2024 року № 206/2 «Про лист Рахункової палати України стосовно результатів аудиту ефективності використання бюджетних коштів, спрямованих на ведення лісового і мисливського господарства, охорону і захист лісів у лісовому фонді України» <https://komekolog.rada.gov.ua/uploads/documents/37787.pdf>].

Серед науковців, представників органів державної влади, природоохоронців доволі неоднозначно оцінюють реформу лісочосподарської галузі. До переваг проведеної реформи відносять: 1) зменшення адміністративного апарату, перехід на автоматизовані та цифровізовані управлінські процеси; 2) уніфікацію принципів управління лісовою галуззю у регіонах; 3) зменшення витрат на адміністративний персонал; 4) централізацію прийняття управлінських рішень, що має спростити отримання погоджень вже готових клопотань на створення та розширення об'єктів природно-заповідного фонду; 5) можливе суттєве спрощення у процесах впровадження позитивних для довкілля новацій в сфері управління лісами, за наявності політичної волі в керівництва ДП «Ліси України» – необхідність переконання одного керівника замість понад сотні [Питання управління лісами у контексті повоєнного відновлення громад. URL: https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2023/08/Lisovi-pytannya_vidnovlennya-gromad_analityka.pdf].

Водночас експерти відзначають низку помітних недоліків реформи: 1) недостатня обґрунтованість об'єднання лісочосподарських підприємств. Відсутні показники ефективності роботи, котрі повинні включати не лише економічні, але й екологічні показники, зважаючи на те, що ліси в Україні виконують переважно екологічні функції (як зазначено у Лісовому кодексі України). Така оцінка повинна була б проводитись за участі громадськості і включати, зокрема, оцінку збереження лісових масивів, природних екосистем тощо; 2) збільшення витрат на підготовку земельної документації. Передача земель новим землекористувачам вимагатиме переоформлення документації на нових землекористувачів і, відповідно, величезних витрат, пов'язаних із цим. І це повторні витрати, які “вимиватимуть” кошти з державних підприємств. Крім того, є ризики, що окремі “ласі шматочки” можуть просто “загубитися” у процесі переоформлення; 3) адміністративні зміни, по суті, не являють собою реформи лісової галузі, оскільки реформа вимагає не лише зміни структури управлінських і господарських ланок, але й спроб усунення існуючих проблем галузі. Зміна управлінської і господарюючої структури (за фактом — механічне її укрупнення) до позитивних змін у галузі не призведе; 4) відбір на посади керівників міжрегіональних управлінь лісового і мисливського господарства, директорів укрупнених лісгоспів відбувався непрозоро. У деяких випадках він мав ознаки підкилимних ігор, коли протягом дня-двох з'являлися повідомлення про те, що на одну і ту ж посаду

призначалися різні люди. Крім того, фаховість деяких із них викликає великі питання; 5) суттєве збільшення ризику нарощування обсягів рубок головного користування у поки важкодоступних, та найбільш збережених, лісах, що не мають природоохоронного статусу. Оскільки об'єднане ДП зможе більш ефективно розпоряджатись фінансовими ресурсами, то їм буде простіше будувати нові дороги та купувати потужну лісозаготівельну техніку. Альтернативний шлях нарощування обсягів рубок – суттєве збільшення рубок догляду в монокультурних експлуатаційних лісах – є значно кращим з точки зору збереження біорізноманіття і недопущення деградації природних лісів. Але поки невідомо, який саме шлях вибере керівництво ДП «Ліси України»; 6) якщо керівництво об'єднаного держпідприємства вибере для себе шлях максимальної експлуатації лісових ресурсів, то про створення нових об'єктів ПЗФ на цікавих для рубок ділянках (наприклад, стиглі та перестійні дубові ялицево-букові, або вільхові ліси), доведеться забути на тривалий час; 7) подальша корпоратизація лісгосподарського сектору шляхом перетворення ДП «Ліси України» на однойменне публічне акціонерне товариство, за відсутності повноцінної комунікації з усіма зацікавленими сторонами може збільшити напругу між ініціаторами такої реформи з одного боку, та громадськістю і рядовими лісівниками – з іншого, через занепокоєння останніх щодо можливої часткової приватизації лісів [Питання управління лісами у контексті повоєнного відновлення громад. URL: https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2023/08/Lisovi-pytannya_vidnovlennya-gromad_analityka.pdf].

Отже, реформування лісової галузі є доволі неоднозначним. У процесі його здійснення посадовці підприємств-лісокористувачів намагаються скористатися неврегульованістю деяких лісових відносин в корисливих цілях, вчиняючи дії, що мають корупційний характер.

З врахуванням викладених загальних міркувань сфокусуємо увагу на поставлених в зверненні питаннях.

Щодо першого питання: Чи мають право із урахуванням діючого законодавства працівники Департаменту безпеки ДП «Ліси України» проводити перевірки з питань:

- дотримання вимог ведення лісового та мисливського господарства, використання лісових ресурсів та побічного користування лісами;
- контролю за цільовим використанням земель лісового фонду та надання даної категорії земель в оренду?

Відповідно до ст. 89 Лісового кодексу України охорону і захист лісів на території України здійснюють:

- державна лісова охорона, яка діє у складі центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері лісового господарства, органу виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань лісового господарства та підприємств, установ і організацій, що належать до сфери їх управління;
 - лісова охорона інших постійних лісокористувачів і власників лісів.
- Державна лісова охорона має статус правоохоронного органу.

Порядок діяльності державної лісової охорони та лісової охорони визначається Положенням про державну лісову охорону, лісову охорону інших постійних лісокористувачів та власників лісів, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2009 р. № 976.

Основними завданнями державної лісової охорони є:

- здійснення державного контролю за додержанням лісового законодавства;
- забезпечення охорони лісів від пожеж, незаконних рубок, захист від шкідників і хвороб, пошкодження внаслідок антропогенного та іншого шкідливого впливу (ст. 90 ЛК).

Відповідно до ст. 91 ЛК посадові особи державної лісової охорони мають право:

- 1) безперешкодно обстежувати в установленому законодавством порядку ліси, що перебувають у власності чи користуванні громадян і юридичних осіб;
- 2) перевіряти у встановленому порядку в громадян і юридичних осіб наявність дозволів та інших документів на використання лісових ресурсів і користування лісами;
- 3) складати протоколи та розглядати відповідно до законодавства справи про адміністративні правопорушення, про правопорушення у сфері охорони, захисту, використання та відтворення лісів;
- 4) зупиняти транспортні засоби та проводити огляд речей, транспортних засобів, знарядь, добутої в лісі продукції та інших предметів;
- 5) у разі неможливості встановлення особи правопорушника лісового законодавства на місці вчинення правопорушення доставляти його до органів Національної поліції або в органи місцевого самоврядування для складення протоколу про адміністративне правопорушення;
- 6) у разі порушення лісового законодавства вилучати в установленому законом порядку у громадян і юридичних осіб документи, добуті лісові ресурси, знаряддя їх добування, а також транспортні засоби, що були знаряддям правопорушення, та вирішувати питання про їх подальшу належність і використання;
- 7) проводити у випадках, встановлених законом, фотографування, звукозапис, кіно- і відеозйомку як допоміжний засіб для запобігання порушенням у сфері охорони, захисту, використання та відтворення лісів;
- 8) викликати громадян, у тому числі посадових осіб, для одержання від них усних або письмових пояснень у зв'язку з порушенням ними лісового законодавства;
- 9) безперешкодно відвідувати територію і приміщення підприємств, установ та організацій, які здійснюють добування, зберігання або перероблення продуктів лісу, з метою здійснення нагляду за законністю використання лісових ресурсів;
- 10) визначати за затвердженими таксами і методиками розмір збитків, завданих лісовому господарству;

11) анулювати дозволи або інші документи на право використання лісових ресурсів у випадках порушення лісового законодавства;

12) приймати рішення про обмеження або заборону господарської та іншої діяльності;

13) направляти у відповідні державні органи матеріали про притягнення осіб до дисциплінарної, адміністративної і кримінальної відповідальності, позови до суду;

14) подавати позови до суду про відшкодування втрат лісогосподарського виробництва, а також повернення самовільно або тимчасово зайнятих лісових ділянок, строк користування якими закінчився;

15) давати обов'язкові для виконання приписи з питань, що належать до їх повноважень.

Посадові особи державної лісової охорони можуть мати й інші повноваження відповідно до закону.

ДП «Ліси України» є господарюючим суб'єктом, який здійснює господарську діяльність у сфері використання лісового фонду. Відповідно до п. 3.1. Статуту ДП «Ліси України», підприємство здійснює: ведення лісового господарства, охорони, захисту, раціонального використання та відтворення лісів; ведення мисливського господарства, охорони, відтворення та раціонального використання державного мисливського фонду на території мисливських угідь, наданих у користування підприємству. Отже, серед основних напрямів діяльності підприємства Статут зазначає забезпечення охорони лісів від незаконних рубок (п. 3.22), запобігання злочинам і адміністративним правопорушенням у сфері лісового та мисливського господарства, а також використання лісових ресурсів і мисливських тварин.

До основних завдань Департаменту безпеки, згідно з Положенням про Департамент безпеки, затвердженим Генеральним директором ДП «Ліси України» 7 лютого 2023 року, серед іншого **віднесено перевірку організації роботи щодо недопущення незаконних рубок лісу** (п. 2.4).

Серед функцій Департаменту, відповідно до покладених на нього завдань – підготовка повідомлень до правоохоронних органів про виявлені правопорушення у сфері лісового та мисливського господарства, а також використання лісових ресурсів і мисливських тварин, та з інших питань.

Департамент безпеки ДП «Ліси України» може проводити перевірки з питань дотримання вимог ведення лісового та мисливського господарства, використання лісових ресурсів та побічного користування лісами; контролю за цільовим використанням земель лісового фонду (відповідно до чинної класифікації – «земель лісогосподарського призначення»), проте він є структурним підрозділом ДП «Ліси України», що здійснює не державний, а внутрішньогосподарський контроль. Отже, посадові особи Департаменту не наділені повноваженнями складати протоколи та розглядати відповідно до законодавства справи про адміністративні правопорушення, про правопорушення у сфері охорони, захисту, використання та відтворення лісів (вони наділені лише повноваженнями щодо підготовки повідомлень до правоохоронних органів про виявлені правопорушення у сфері лісового та

мисливського господарства, а також використання лісових ресурсів і мисливських тварин, та з інших питань).

Отже, Департамент безпеки ДП «Ліси України», як структурний підрозділ підприємства, не може проводити зазначені вище перевірки, але згідно з Додатком до Положенням про державну лісову охорону, лісову охорону інших постійних лісокористувачів та власників лісів, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2009 р. № 976, його можуть здійснювати посадові особи підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління Держлісагентства, а саме:

- Генеральний директор Українського державного проектного лісовпорядного виробничого об'єднання "Укрдержліспроект", головний інженер, начальник виробничо-технологічного відділу, заступник начальника виробничо-технологічного відділу та інженери-технологи об'єднання всіх категорій, начальник, головний інженер лісовпорядної експедиції (партії), інженери-таксатори і техніки-таксатори всіх категорій;

- Генеральний директор та головний лісопатолог державного спеціалізованого лісозахисного об'єднання, директор, головний лісопатолог, начальник відділу нагляду, прогнозу, діагностики та фітопатології, інженери-лісопатологи і техніки-лісопатологи всіх категорій державного спеціалізованого лісозахисного підприємства;

- Начальник, заступник начальника Української державної бази авіаційної охорони лісів, командир авіаланки, начальник авіавідділення, старший льотчик-спостерігач, льотчик-спостерігач;

- Керівник, головний лісничий, головний мисливствознавець, начальник відділу (сектору) лісового господарства та інженери відділу (сектору) всіх категорій, начальник відділу (сектору) охорони і захисту лісу та інженери відділу (сектору) всіх категорій, начальник відділу (сектору), спеціалісти відділу (сектору) мисливського господарства всіх категорій, лісничий, державний районний мисливствознавець, мисливствознавець, помічник лісничого, старший майстер лісу, майстер лісу, начальник лісової пожежної станції, старший егер та егер державного лісогосподарського (лісомисливського) підприємства, державного мисливського господарства.

Відповідно до ст. 8 відповідного Положення посадовим особам держлісоохорони, лісової охорони інших постійних лісокористувачів та власників лісів видається службове посвідчення, форма якого затверджується Держлісагентством.

Згідно зі ст. 241 КУпАП, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері лісового господарства, розглядає справи про адміністративні правопорушення, передбачені статтями 49, 63-70, 73, 75, 77, 188⁵ цього Кодексу.

Від імені центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері лісового господарства, розглядати справи про адміністративні правопорушення і накладати адміністративні стягнення мають право керівник центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері лісового господарства, його заступники, головні

лісничі, старші інженери та інженери, командири авіаланок, старші льотчики-спостерігачі та льотчики-спостерігачі баз авіаційної охорони лісів, лісничі, помічники лісничих, майстри лісу.

Відповідно до п. 2.5. Інструкції з оформлення органами Державного комітету лісового господарства України матеріалів про адміністративні правопорушення (Затверджено Наказом Державного комітету лісового господарства України 31.08.2010 № 262; зареєстровано в Міністерстві юстиції України 29 вересня 2010 р. за № 863/18158) разі якщо виявлено факт порушення лісового законодавства, однак особу порушника встановити неможливо (порушник вчинив правопорушення і зник з місця події), посадовою особою органу лісового господарства складається акт огляду місця вчинення порушення лісового законодавства (далі - акт) (додаток 2).

У листі-зверненні зазначено, що «у межах проведених за ініціативи працівників вказаного відділу відповідних перевірок, складаються **акти довільної форми, а саме: акт проведення контрольного заходу у яких описуються факти вчинення незаконних рубок деревини, пошкодження дерев до ступеня росту різних порід дерев поза межами ділянки відведеної під суцільну лісосічну рубку тощо, виявлення та опис яких входить до безпосередньої компетенції державної лісової охорони.**

В більшості випадках проводився **орієнтовний розрахунок шкоди заподіяної навколишньому природному середовищу».**

Вважаємо, що **зазначена діяльність працівників Департаменту безпеки ДП «Ліси України» суперечить чинному законодавству**, оскільки акт огляду місця вчинення порушення лісового законодавства має складатися за чітко визначеною формою (додаток 2 до Інструкції з оформлення органами Державного комітету лісового господарства України матеріалів про адміністративні правопорушення (Затверджено Наказом Державного комітету лісового господарства України 31.08.2010 № 262; зареєстровано в Міністерстві юстиції України 29 вересня 2010 р. за № 863/18158).

Складений акт протягом трьох днів з моменту виявлення правопорушення направляється до органу внутрішніх справ за місцем вчинення правопорушення для встановлення особи порушника. Виявлені при цьому незаконно добуті лісові ресурси вилучаються, про що зазначається в акті.

Отже, згідно з наведеними вище положеннями чинного законодавства, **акт огляду місця вчинення порушення лісового законодавства повинен складатися лише посадовими особами органу лісового господарства, вичерпний перелік яких визначено законодавством і наведено вище.** Якщо посадова особа не зазначена у цьому переліку, вона не може складати акт огляду місця вчинення порушення лісового законодавства. Складений акт має затверджену форму і протягом трьох днів з моменту виявлення правопорушення направляється до органу внутрішніх справ за місцем вчинення правопорушення для встановлення особи порушника. Виявлені при цьому незаконно добуті лісові ресурси вилучаються, про що зазначається в акті. Натомість складені посадовими особами

Департаменту акти перевірок дотримання лісового законодавства не мають юридичного значення офіційних актів, на які правоохоронні органи, яким надсилаються такі акти, мають право реагувати. Фактично здійснення посадовими особами перевірок дотримання лісового законодавства є незаконною підміною діяльності посадових осіб, визначених Положенням про державну лісову охорону, лісову охорону інших постійних лісокористувачів та власників лісів, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2009 р. № 976.

Недотримання вищезазначених процедурних вимог щодо здійснення перевірок дотримання лісового законодавства створює корупційні ризики. Адже чим більше часу мине з моменту вчинення правопорушення, тим більшою є ймовірність того, що будуть знищені докази (наприклад, пеньки від зрубаних дерев).

Стосовно перевірок щодо надання земель лісогосподарського призначення в оренду. На умовах оренди земельні ділянки лісового фонду могли надаватися відповідно до статей 9, 10 Лісового кодексу в редакції від 21 січня 1994 р, що втратила чинність.

Чинна редакція ЛК України (від 2006 року) не містить інституту оренди лісів. Це пояснюється тим, що навіть теоретично оренда земельної ділянки лісового фонду "для ведення лісового господарства" - це нонсенс з точки зору строків та цільового використання лісів. Максимальний строк дії договору оренди землі відповідно до ЗУ "Про оренду землі", визначається за згодою сторін, але не може перевищувати 50 років.

Найнижчий вік рубки у соснових насадженнях в експлуатаційних лісах в Україні становить 81 рік. Тому "для ведення лісового господарства" доцільно орендувати ділянку з насадженнями десь після 40-50 років, коли більшість "некомерційних" (неприбуткових) рубок закінчені, і можна "вести господарство" прибутково, для чого рубати, рубати і ще раз рубати. От тільки цікаво дізнатися, яка скрута змусить орендодавця, який до цього півстоліття працював собі у збиток, і садив, і доглядав, перейнятися ідеєю такої оренди. І тому нині в державі практично не існує оренди "для ведення лісового господарства"

[<https://www.zemfond.net/post/%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0-%D0%BB%D1%96%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D1%84%D0%BE%D0%BD%D0%B4%D1%83>].

Чинний ЛК виділяє два види лісокористування - постійне та тимчасове (ст. 16) .

Відповідно до ст. 18 ЛК об'єктом тимчасового користування можуть бути всі ліси, що перебувають у державній, комунальній або приватній власності.

Тимчасове користування лісами може бути: довгостроковим - терміном від одного до п'ятдесяти років і короткостроковим - терміном до одного року.

Довгострокове тимчасове користування лісами - засноване на договорі строкове платне використання лісових ділянок, які виділяються для потреб

мисливського господарства, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних і освітньо-виховних цілей, проведення науково-дослідних робіт.

Довгострокове тимчасове користування лісами державної та комунальної власності здійснюється без вилучення земельних ділянок у постійних користувачів лісами на підставі рішення відповідних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, прийнятого в межах їх повноважень за погодженням з постійними користувачами лісами та органом виконавчої влади з питань лісового господарства Автономної Республіки Крим, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері лісового господарства.

Орган виконавчої влади з питань лісового господарства Автономної Республіки Крим, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері лісового господарства, для надання погодження на виділення лісової ділянки у довгострокове тимчасове користування лісами може здійснювати огляд такої ділянки на місці.

Довгострокове тимчасове користування лісами приватної власності здійснюється без вилучення земельних ділянок шляхом укладення між власником лісів та тимчасовим лісокористувачем договору, який підлягає реєстрації в органі виконавчої влади з питань лісового господарства Автономної Республіки Крим, центральному органі виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері лісового господарства.

Короткострокове тимчасове користування лісами для заготівлі другорядних лісових матеріалів, побічних лісових користувань та інших потреб, передбачених цим Кодексом, здійснюється без вилучення земельних ділянок у власника лісів, постійного лісокористувача на підставі спеціального дозволу, що видається власником лісів, постійним лісокористувачем підприємствам, установам, організаціям, громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, іноземним юридичним особам.

Суб'єктами правовідносин тимчасового користування лісами є:

власники лісів або уповноважені ними особи;

підприємства, установи, організації, громадяни України, іноземці та особи без громадянства, іноземні юридичні особи.

Тимчасовий лісокористувач не має права передавати лісові ділянки в тимчасове користування іншим особам.

Отже, *акт огляду місця вчинення порушення лісового законодавства повинен складатися лише посадовими особами органу лісового господарства, вичерпний перелік яких визначено законодавством і наведено вище. Якщо посадова особа не зазначена у цьому переліку, вона не може складати акт огляду місця вчинення порушення лісового законодавства.*

Департамент безпеки ДП «Ліси України» правомочний здійснювати лише внутрішньогосподарський контроль щодо надання лісів у тимчасове користування, оскільки земельні ділянки не вилучаються у постійного лісокористувача.

Щодо другого запитання: До обов'язків яких державних органів входить питання дотримання постійними лісокористувачами вимог ведення лісового та мисливського господарства, використання лісових ресурсів та побічного користування лісами та контроль за цільовим використанням земель лісового фонду та надання даної категорії земель в оренду?

Відповідно до ч.3 ст. 17 ЛК України, ліси надаються в постійне користування на підставі рішення органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування, прийнятого в межах їх повноважень за погодженням з органами виконавчої влади з питань лісового господарства та з питань охорони навколишнього природного середовища Автономної Республіки Крим, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері лісового господарства, обласними, Київською, Севастопольською міськими державними адміністраціями, органом виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань охорони навколишнього природного середовища. У разі прийняття рішення про надання лісів у постійне користування обласними, Київською, Севастопольською міськими державними адміністраціями таке рішення погоджується центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища. Прийняття рішень Кабінетом Міністрів України не потребує погоджень з іншими органами.

Відповідно, зазначені вище органи державної влади та місцевого самоврядування як суб'єкти реалізації права державної чи комунальної власності на ліси зобов'язані контролювати дотримання постійними лісокористувачами вимог ведення лісового та мисливського господарства, використання лісових ресурсів та побічного користування лісами та контроль за цільовим використанням земель лісогосподарського призначення та надання лісів у тимчасове користування.

Крім того, згідно з ст. 6 Закону України «Про державний контроль за використанням та охороною земель», державний контроль за використанням та охороною земель, у тому числі й земель лісогосподарського призначення, мають право здійснювати держані інспектори з використання та охорони земель, які працюють у складі центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин (Держгеокадастру України).

Щодо третього питання: Чи мають право працівники Департаменту безпеки Підприємства ініціювати складання актів невідомої форми, а саме «акт проведення контрольного заходу»?

До повноважень ДП «Ліси України» не відноситься здійснення державного контролю, оскільки воно є не органом виконавчої влади, а господарюючим суб'єктом. Це юридична особа публічного права, що здійснює господарську діяльність і є постійним лісокористувачем. Отже, до

компетенції ДП «Ліси України» належить здійснення господарського (а не державного) контролю у лісовій галузі. І перевищення повноважень у цій сфері, перебирання на себе функцій центрального органу виконавчої влади породжує конфлікт інтересів у цій сфері і містить певні корупційні ризики.

Відтак, працівники Департаменту безпеки Підприємства не мають права ініціювати складання актів невстановленої форми, а саме «акта проведення контрольного заходу». Така діяльність працівників Департаменту безпеки ДП «Ліси України» суперечить чинному законодавству, оскільки акт огляду місця вчинення порушення лісового законодавства має чітко визначену форму (додаток 2 до Інструкції з оформлення органами Державного комітета лісового господарства України матеріалів про адміністративні правопорушення (Затверджено Наказом Державного комітету лісового господарства України 31.08.2010 № 262; зареєстровано в Міністерстві юстиції України 29 вересня 2010 р. за № 863/18158) і повинен складатися лише посадовими особами органу лісового господарства, вичерпний перелік яких визначено законодавством.

Щодо четвертого питання: Чи мають право працівники Департаменту безпеки Підприємства при складенні актів невстановленої форми проводити «орієнтовний» розрахунок шкоди заподіяної навколишньому природному середовищу?

Відповідно до п. 10 ч.1 ст. 91 ЛК України визначення за затвердженими таксами і методиками розміру збитків, завданих лісовому господарству, віднесено до компетенції посадових осіб державної лісової охорони. Виключний перелік таких осіб визначено у Додатку до Положення про державну лісову охорону, лісову охорону інших постійних лісокористувачів та власників лісів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2009 р. № 976. Посадові особи підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління Держлісагентства:

- Генеральний директор Українського державного проектного лісовпорядного виробничого об'єднання "Укрдержліспроект", головний інженер, начальник виробничо-технологічного відділу, заступник начальника виробничо-технологічного відділу та інженери-технологи об'єднання всіх категорій, начальник, головний інженер лісовпорядної експедиції (партії), інженери-таксатори і техніки-таксатори всіх категорій;

- Генеральний директор та головний лісопатолог державного спеціалізованого лісозахисного об'єднання, директор, головний лісопатолог, начальник відділу нагляду, прогнозу, діагностики та фітопатології, інженери-лісопатологи і техніки-лісопатологи всіх категорій державного спеціалізованого лісозахисного підприємства;

- Начальник, заступник начальника Української державної бази авіаційної охорони лісів, командир авіаланки, начальник авіавідділення, старший льотчик-спостерігач, льотчик-спостерігач;

- Керівник, головний лісничий, головний мисливствознавець, начальник відділу (сектору) лісового господарства та інженери відділу (сектору) всіх

категорій, начальник відділу (сектору) охорони і захисту лісу та інженери відділу (сектору) всіх категорій, начальник відділу (сектору), спеціалісти відділу (сектору) мисливського господарства всіх категорій, лісничий, державний районний мисливствознавець, мисливствознавець, помічник лісничого, старший майстер лісу, майстер лісу, начальник лісової пожежної станції, старший егер та егер державного лісгосподарського (лісомисливського) підприємства, державного мисливського господарства.

Отже, працівники Департаменту безпеки Підприємства при складенні актів невідстановленої форми не мають права проводити «орієнтовний» розрахунок шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу, оскільки такий розрахунок – неодмінна складова процедури притягнення до юридичної відповідальності. Вчиняти такі дії можуть лише посадові особи, визначені законодавством. До того ж, визначення «орієнтовний» по відношенню до розрахунків не може мати правового значення. Жоден нормативно-правовий акт не містить такого поняття.

Щодо п'ятого питання: Які ризики можуть мати місце при реалізації матеріалів перевірки ініційованих працівниками Департаменту безпеки Підприємства за результатом складених актів невідстановленої форми та проведенні «орієнтовного» розрахунку шкоди заподіяної навколишньому природному середовищу?

При реалізації матеріалів перевірки, ініційованих працівниками Департаменту безпеки Підприємства, за результатом складених актів невідстановленої форми та проведенні «орієнтовного» розрахунку шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу, можуть виникати корупційні ризики, пов'язані з порушенням законодавчо визначеної процедури фіксації факту правопорушення, обчислення заподіяної шкоди та притягнення порушників лісового законодавства до відповідальності. Внаслідок таких дій винні особи можуть або уникати юридичної відповідальності за скоєні правопорушення, або нести неналежну відповідальність за скоєне. В такий спосіб ДП «Ліси України» може приховувати факти незаконних рубок та інших порушень лісового законодавства.

Як було обґрунтовано вище, виходячи з аналізу положень чинного законодавства, *акт огляду місця вчинення порушення лісового законодавства повинен складатися лише посадовими особами органу лісового господарства, вичерпний перелік яких визначено законодавством* і наведено вище. Якщо посадова особа не зазначена у цьому переліку, вона не може складати акт огляду місця вчинення порушення лісового законодавства. Складений акт має затверджену форму і протягом трьох днів з моменту виявлення правопорушення направляється до органу внутрішніх справ за місцем вчинення правопорушення для встановлення особи порушника. Виявлені при цьому незаконно добуті лісові ресурси вилучаються, про що зазначається в акті. *Порушення встановлених процедурних вимог містить*

корупційні ризики, оскільки чим більше часу мине з моменту вчинення правопорушення, тим більшою є ймовірність того, що будуть знищені докази (наприклад, пні від зрубаних дерев). Лісівники за цей час можуть викорчувати та спалити пні зрубаних дерев, а ділянку, на якій відбулися незаконні рубки, засадити молодими саджанцями. За три дні з моменту виявлення правопорушення (як визначено в Інструкції з оформлення органами Державного комітета лісового господарства України матеріалів про адміністративні правопорушення, затвердженій Наказом Державного комітету лісового господарства України 31.08.2010 № 262; зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 29 вересня 2010 р. за № 863/18158) це зробити складно, практично неможливо. Але чим більше часу минає, тим більше шансів приховати вчинене порушення. До того ж, згідно з Інструкцією, виявлені при цьому незаконно добуті лісові ресурси вилучаються, про що зазначається в акті. В акті ж «невстановленої форми» особа, працівник Департаменту, який його складає, не зобов'язаний цього робити. А якщо незаконно добуті лісові ресурси не вилучатимуться, то з ними можна зробити все, що заманеться (знищити, продати тощо). Отже, у такій діяльності міститься доволі багато прихованих корупційних ризиків.

Те ж саме стосується **проведення «орієнтовного» розрахунку шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу, що, як зазначалося вище, не відповідає чинному законодавству**. Відповідно до п. 10 ч.1 ст. 91 ЛК України визначення за затвердженими таксами і методиками розміру збитків, завданих лісовому господарству, віднесено до компетенції посадових осіб державної лісової охорони, виключний перелік яких визначено у Додатку до Положення про державну лісову охорону, лісову охорону інших постійних лісокористувачів та власників лісів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2009 р. № 976.

Принагідно зауважимо, що поняття «орієнтовний розрахунок шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу», не є законодавчо визначеним. Здійснення такого розрахунку лише ускладнює притягнення правопорушників до відповідальності, оскільки будь-яка фіксація шкоди та збитків вимагає оперативності і точності. Ці розрахунки здійснюються у відповідності з затвердженими таксами і методиками розміру збитків, завданих лісовому господарству. Обчислення є доволі складними і потребують спеціальних знань. Некомпетентність працівників Департаменту, що проводять «орієнтовний» розрахунок шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу, може мати своїм наслідком суттєве заниження розміру шкоди та збитків і значні часові затрати, що значно підвищує ймовірність порушникам лісового законодавства уникнути належної відповідальності. В такий спосіб ДП «Ліси України» може суттєво занижувати реальні розміри шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду внаслідок незаконних рубок та інших порушень лісового законодавства, затягувати час, ускладнювати законодавчо визначену процедуру притягнення порушників до юридичної відповідальності. Така діяльність суперечить чинному законодавству і може містити корупційні ризики, зазначені вище.

Дещо виходячи за межі поставленого питання, на підставі дослідження щодо ймовірності корупційних ризиків у діяльності ДП «Ліси України», вважаємо за потрібне особливу увагу НАЗК звернути на проблему незаконних рубок в особливо цінних лісах (найціннішими та найунікальнішими з яких є праліси) та рубок переформування. Насамперед, йдеться про порушення законодавства щодо проведення санітарних рубок в особливо цінних лісах, коли на практиці їх використовують лісівники для отримання деревини в так званих неексплуатаційних лісах, тобто тих, які мають виконувати природоохоронні чи рекреаційні функції. Природоохоронці давно вже намагаються привернути увагу до цих проблем:

Тестов П. Бізнес на «санітарних» рубках. У ДП «Ліси України» планово хворіє ліс? URL: <https://texty.org.ua/articles/112153/u-dp-lisy-ukrayiny-planovano-hvoriye-lis/>

Тестов П., Гриник Є. Минулого року ДП «Ліси України» отримали 62 000 кубометрів незаконної деревини. У їхніх планах — узаконити схему. Природоохоронці б'ють на сполох. URL: <https://bukinfo.com.ua/ekologiya/mynulogo-roku-dp-lisy-ukrajiny-otrymaly-62-000-kubometriv-nezakonnoj-derevyiny-u-jihnih-planah-uzakonyty-shemu-prirodoohoronci-b-yut-na-spoloh>

Доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
Заслужений діяч науки і техніки України
завідувач відділу проблем аграрного, земельного,
екологічного та космічного права
Інституту держави і права імені
В.М. Корещького НАН України



П.Ф. Кулинич

Аспірант відділу
проблем аграрного, земельного,
екологічного та космічного права
того ж Інституту

Д. С. Ковтун



ДОДАТОК В

НАЦІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА
ІМЕНІ В.М.КОРЕЦЬКОГО

01001, Україна, м. Київ
вул. Трьохсвятительська, 4
тел. (044) 278 5155
E-mail: idpnaau@gmail.com
Код ЄДРПОУ 05417130



NATIONAL
ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE

KORETSKY INSTITUTE
OF STATE AND LAW

4, Triokhsviatytelska str.,
01001, Kyiv, Ukraine
tel. (044) 278 5155
E-mail: idpnaau@gmail.com
EDRPOU code 05417130

14.08.2025 № 126/91
на № _____

Національне агентство
з питань запобігання корупції,
Департамент моніторингу і контролю за
виконанням актів законодавства про конфлікт
інтересів та запобігання корупції
Керівнику Департаменту
пану Олександру Шульзі,
бульв. Миколи Міхновського, 28,
м. Київ, 01103

При цьому направляємо підготовлений в Інституті у відповідь на ваш лист від 27.02.25 № 30-10/17212-25 Науковий висновок щодо відповідності законодавству України діяльності з видачі лісорубних квитків та здійснення рубок на ділянках, передбачених проектною документацією для будівництва лісових автомобільних доріг.

Додаток: Зазначене на 17-ти стор.

З повагою

Директор інституту,
академік НАПрН України


Олександр СКРИПНЮК

НАУКОВИЙ ВИСНОВОК

щодо відповідності законодавству України діяльності з видачі лісорубних квитків та здійснення рубок на ділянках, передбачених проектною документацією для будівництва лісових автомобільних доріг

До Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України надійшов лист-звернення Національного агентства з питань запобігання корупції за підписом Керівника Департаменту моніторингу і контролю за виконанням актів законодавства про конфлікт інтересів та запобігання корупції Олександра Шульги з проханням дати роз'яснення певних правових питань з метою формування позиції з питання застосування ДП «Ліси України» (надалі - Підприємство) як правонаступника всіх прав та обов'язків ліквідованих державних лісгосподарських підприємств сфери управління Державного агентства лісових ресурсів України окремих положень Земельного та Лісового кодексів України при проведенні заготівлі деревини.

З метою формування висновку щодо наявності/відсутності порушення вимог законодавства при прийнятті ДП «Ліси України» рішень пов'язаних із обґрунтованістю визначення земель лісового фонду під будівництво лісових автомобільних доріг, підготовкою документів для отримання лісорубних квитків та подальшою рубкою лісодеревини на ділянках, передбачених проектною документацією під їх будівництво, НАЗК звертається до Інституту з проханням надати науково-правовий експертний висновок із наступних питань:

1. За наявності яких документів/висновків органів державного контролю, наукових установ тощо, в постійного користувача лісових ресурсів (Підприємства) виникає право на вибір земельної ділянки лісового фонду, визначення виду рубки та доцільності рубки лісодеревини під будівництво лісових автомобільних доріг?

2. Чи правомірно визначався Підприємством вид рубки лісу та одночасно здійснювалася видача територіальними офісами Державного комітету лісового агентства України лісорубних квитків під будівництво лісових автомобільних доріг, у період впровадження експериментального проекту щодо видачі спеціальних дозволів на спеціальне використання лісових ресурсів (лісорубного квитка), а саме: із травня 2023 року і до жовтня 2024 року?

3. Чи можна вважати, що видані територіальними офісами Державного комітету лісового агентства України лісорубні квитки для здійснення вирубки лісу під будівництво лісових автомобільних доріг, у період із травня 2023 року і до жовтня 2024 року, тобто до внесення змін п.60 Правил, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2024 № 1239, були такими, які видані з порушенням Правил поліпшення якісного складу лісів, проведення інших рубок та робіт, пов'язаних і не пов'язаних із веденням лісового господарства, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 12.05.2007 № 724?

4. Чи може законодавча невизначеність щодо вибору місця земельної

ділянки, виду рубок та доцільності рубки лісодеревини, пов'язаних із новим будівництвом, реконструкцією, капітальним ремонтом доріг, сприяти у необґрунтованій підготовці Підприємством матеріалів для отримання лісорубних [квитків] у територіальних офісах Державного комітету лісового агентства України та недостовірності внесення Підприємством інформації про ліквідний запас деревини до матеріалів відведення?

I. При проведенні дослідження системно аналізувались відповідні нормативно-правові акти України у редакції, чинній на момент виникнення аналізованих правовідносин, а саме:

– Лісовий кодекс України (в редакції Закону №3404-IV від 8 лютого 2006 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text>)

– Положення про державну лісову охорону, лісову охорону інших постійних лісокористувачів та власників лісів. Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2009 р. № 976. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2009-%D0%BF#Text>

– Деякі питання реформування управління лісової галузі. Постанова Кабінету Міністрів України від 7 вересня 2022 року №1003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1003-2022-%D0%BF#Text>

– Державна стратегія управління лісами до 2035 року. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1777-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-2021-%D1%80#n10>

– Про деякі заходи щодо збереження та відтворення лісів. Указ Президента України від 7 червня 2021 року №228/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228/2021#Text>

– Про охорону, захист, використання та відтворення лісів України в особливий період. Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 вересня 2022 року (введено в дію Указом Президента України від 29 вересня 2022 року № 675/2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0015525-22#Text>

– Рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про охорону, захист, використання та відтворення лісів України в особливий період» (введено в дію Указом Президента України від 29 вересня 2022 року № 675/2022) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0015525-22#n2>

– Про врегулювання питань щодо спеціального використання лісових ресурсів. Постанова Кабінету Міністрів України від 23 травня 2007 року № 761 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-2007-%D0%BF#Text>

– Порядок спеціального використання лісових ресурсів. Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 23 травня 2007 року № 761 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-2007-%D0%BF#Text>

– Правила поліпшення якісного складу лісів, проведення інших рубок та робіт, пов'язаних і не пов'язаних із веденням лісового господарства Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 12 травня 2007 р. № 724 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/724-2007-%D0%BF#Text>

– Порядок реалізації експериментального проекту щодо видачі спеціального дозволу на спеціальне використання лісових ресурсів (лісорубного квитка) в електронній формі. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 12 травня 2023 року № 483 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/483-2023-%D0%BF#Text>

– Порядок здійснення лісовпорядкування. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 7 лютого 2023 р. № 112 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/112-2023-%D0%BF#n9>

– Про затвердження форм документів, необхідних для реалізації експериментального проекту щодо видачі спеціального дозволу на спеціальне використання лісових ресурсів (лісорубного квитка) та сертифіката про походження лісоматеріалів та виготовлених з них пиломатеріалів в електронній формі. Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 21.07.2023 № 520 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1485-23#Text>

– ДБН А.2.2-3:2014 "Склад та зміст проектної документації на будівництво". Затверджено Наказом Міністерства України від 04.06.2014 р. № 163 https://e-construction.gov.ua/laws_detail/3192355188719486804?doc_type=2

– Статут державного спеціалізованого господарського підприємства «Ліси України». Затверджено наказом Державного агентства лісових ресурсів України від 6 лютого 2025 року №34. URL: <https://e-forest.gov.ua/wp-content/uploads/2025/02/Statut-DP-Lisy-Ukrainy-vid-06.02.2025.pdf>

II. Опис науково-правового дослідження та його результати

В Україні триває реформа лісогосподарської галузі, метою якої є забезпечення сталого ведення лісового господарства, адаптованого до кліматичних змін, збереження біорізноманіття та запровадження ефективних екологічних та економічних механізмів управління лісовою галуззю.

Реформа відкриває можливості для залучення інвестицій і можливості спрямовувати одержані кошти на відновлення пошкодженої інфраструктури внаслідок військової агресії російської федерації проти України та збалансувати фінансування лісогосподарської діяльності на всій території України. Внаслідок проведення реформи вирішиться конфлікт інтересів між органами державної влади у частині розмежування господарських та контролюючих функцій, про що неодноразово у звітах наголошували експерти ЄС. Планується, що Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України – формує державну політику у сфері лісового господарства, Держлісагентство – реалізує політику, здійснює дозвільні та контрольні функції у частині видачі лісорубних квитків, сертифікатів про походження лісоматеріалів та інших документів дозвільного характеру, а АТ "Ліси України" здійснює господарську діяльність та стає постійним лісокористувачем.

Державне спеціалізоване господарське підприємство «Ліси України» є одним із найбільших лісокористувачів Європи та найбільшим лісокористувачем України. Воно належить до сфери управління Держлісагентства. Звісно, будь-яка централізація та монополізація може мати своїм наслідком появу корупційної складової, підвищення корупційних ризиків.

ДП «Ліси України» є юридичною особою публічного права, заснованою на державній власності, функції з управління якою виконує Держлісагентство. Підприємство має право під час провадження господарської діяльності користуватися лісовими, водними, земельними та іншими природними ресурсами відповідно до вимог законодавства (п.7.1.9), самостійно господарювати в лісах (п. 7.1.16), виключне право на заготівлю деревини (п. 7.1.17), право власності на заготовлену ним продукцію та доходи від реалізації (п. 7.1.18 Статуту).

Лісозаготівля та пов'язаний з нею транспорт для перевезення деревини є ключовими елементами лісогосподарського процесу, що мають велике значення не тільки для лісової галузі, а й стимулюють загальний розвиток лісових районів. Важливою ланкою цього процесу є мережа лісових автодоріг, яка об'єднує різні їх типи, по яких відбувається переміщення вантажів та лісових машин, що забезпечують виконання цілого ряду лісогосподарських робіт. Це підтверджується високими капітальними затратами на її облаштування, які складають більше половини загальних витрат на створення лісозаготівельного підприємства, а також позитивним впливом лісотранспортної мережі на підняття лісівництва на вищий ступінь.

Крім того, лісові автодороги відіграють важливу роль в розвитку загальної економіки району їх розташування, забезпечуючи доступ до лісових масивів і прилеглих до них сільськогосподарських угідь, а також транспортний зв'язок між підприємствами, організаціями та населеними пунктами, розташованими в зоні дії таких доріг. Завдяки лісовим дорогам покращуються умови проживання населення в лісистих районах та в певній мірі забезпечується його зайнятість. Розвинута транспортна мережа позитивно впливає на обсяги перевезень автомобільним транспортом, сприяє створенню, розширенню і подальшому розвитку різноманітних галузей народного господарства. Через транспортну доступність до населених пунктів суттєво покращується медичне обслуговування та охорона здоров'я, підвищується рівень освіти.

Характерно, що у розвинутих країнах в будівництво і експлуатацію доріг вкладають 3-4% коштів від загального національного прибутку. У зв'язку з цим, транспортна мережа розглядається як складова частина комплексного розвитку певної території. Розширення мережі доріг позитивно впливає соціально-економічний розвиток даної території. Встановлено, що за рахунок місцевих доріг кількість автобусних сполучень збільшується в 10 разів, міграція сільського населення зменшується в 1,15 рази, покращується загальноосвітній рівень в 1,65 рази, культурний рівень в 2 рази, а товарообіг в 2,3 рази. Відзначається певний взаємозв'язок між показниками забезпеченості

автомобільними дорогами та загальними показниками розвитку рекреації і туризму. В умовах високого транзитного потенціалу, яким володіє Україна, розвиток лісотранспортної мережі сприятиме покращенню доступу до цінних і унікальних різноманітних природних, історичних і культурних об'єктів, що дозволить створити умови для збільшення потоків як вітчизняних, так і іноземних туристів. Наявність та стан автодоріг впливає на туристичну привабливість та активність, а також формування загального та туристичного іміджу нашої держави. Існує залежність таких основних чинників як комплексний виробіток, собівартість трелювання, вихід ліквідної деревини та її заготівлі з одного гектара лісової площі від густоти лісових доріг. Із збільшенням густоти автодоріг комплексний виробіток, вихід ліквідної деревини та обсяги заготівлі з 1 га зростають, а вартість трелювання знижується. Розвиток мережі лісових доріг також позитивно впливає на стан лісових водозборів завдяки зменшенню обсягів вантажної роботи на первинному транспортуванні деревини, особливо на магістральних трелювальних волоках. Це відображено в «Рекомендаціях з класифікації стану водозбору для Українських Карпат», розроблених під егідою ГО «ФОРЗА» в рамках міжнародного проекту за сприяння Лісової служби США, а також в нормативному документі Міндовкілля України стосовно оцінки впливу лісогосподарської діяльності на водозбори гірських лісів. Тому, одним із основних і актуальних методів підвищення ефективності лісового сектору України, а також створення умов для запровадження його сталого розвитку, є створення оптимальної мережі лісових доріг. Це дозволить зменшити віддалі первинного транспортування деревини і продуктів лісу, спростити технологію лісозаготівлі та забезпечити застосування природозберігаючих систем лісових машин [Кліматичні аспекти будівництва лісових доріг в Карпатському регіоні України/

URL:
https://forza.org.ua/sites/default/files/posibnyk_klimatychni_aspekty_budivnytva_lisovyh_dorig_v_karpatskomu_regoni_ukrayiny.pdf].

На основі аналізу наявної інформації можна стверджувати, що лісові автодороги мають значення не тільки для забезпечення процесів лісокористування, відновлення, охорони і захисту лісу, а й для загального розвитку регіону, створення нових робочих місць, покращення умов роботи і проживання населення, формування позитивного іміджу нашої країни. Наявність оптимальної мережі лісових автодоріг, в певній мірі, свідчить про цивілізованість держави. Завдяки розвинутій мережі лісових доріг досягаються наступні економічні ефекти:

- в області лісозаготівлі найбільшу економію отримують в результаті скорочення відстані трелювання. Також у процесі лісосічних робіт, у результаті скорочення відстані між лісосіками і розташованими вздовж лісових доріг навантажувальними майданчиками, досягається оптимізація використання систем машин і підвищується продуктивність праці;

- завдяки високій якості лісових доріг робота на лісозаготівлі і вивезенні деревини не переривається протягом усього року, включаючи періоди з великою кількістю дощових опадів та сніготанення;

- створюються умови для зниження проявів «транспортної втоми» лісових працівників в процесі переїздів до місць роботи і назад;
- забезпечується ритмічна робота лісових підприємств, ефективне використання виробничого і людського потенціалу;
- досягається зменшення витрат за рахунок зниження перевитрат палива і запасних частин, зношування автомобільних шин, оптимізація витрат на складування заготовленої деревини;
- значна економія досягається за рахунок збереження високої якості круглих лісоматеріалів (на переробку надходить свіжа і неушкоджена деревина);
- економія досягається на різних етапах проведення робіт в області лісовідновлення, догляду за молодняком та інших лісівничих заходів;
- витрати на автотранспорт скорочуються, тому що досить розвинена мережа доріг дозволяє вибрати більш короткий маршрут;
- при скороченні витрат на виробництво деревини та доставку зменшуються і загальні витрати, підвищується продуктивність праці;
- лісові дороги можна використовувати також і в інших господарських цілях;
- в зв'язку з тим, що ліси стають все більше бажаним місцем лісових екскурсій, у районах з розвинутою туристичною інфраструктурою лісові дороги виконують рекреаційні функції;
- лісові дороги мають важливе значення в організації захисту лісу від пожеж та діяльності рятувальних служб;
- знижуються витрати на усунення проявів ерозійних процесів та покращуються умови функціонування лісових водозборів [Кліматичні аспекти будівництва лісових доріг в Карпатському регіоні України/ URL: https://forza.org.ua/sites/default/files/posibnyk_klimatychni_aspekty_budivnytva_lisovyh_dorig_v_karpatskomu_regoni_ukrayiny.pdf].

Також під час планування транспортної мережі лісових територій необхідно враховувати вимоги міжнародних природоохоронних угод про збереження біологічного різноманіття лісових екосистем та здійснювати заходи спрямовані на виявлення і збереження ділянок з наявністю природних об'єктів, які мають природоохоронне значення (ключові біотопи), а також окремих цінних дерев в будь-якому ярусі (ключові об'єкти). До перших відносяться: заболочені ділянки лісу в безстокових чи слабопроточних пониженнях; околиці боліт, болота з рідким лісом; ділянки лісу навколо постійних чи тимчасових водних об'єктів (озера, ріки, джерела, виходи ґрунтових вод); ділянки лісу на кам'янистих розсипищах, навколо крупних валунів, на скалах, стрімких схилах, обривах, уступах, біля розломів, ущелин; ділянки стиглого і перестійного лісу серед молодняків і середньовікових насаджень; місця існування рідкісних видів і таких, що перебувають під загрозою зникнення, чи видів, занесених в Червону книгу; розріджені ліси у верхній частині гірських схилів, приполонинні ліси. До ключових об'єктів належать: поодинокі дерева і чагарники рідкісних порід, що є цінним місцем існування видів, які занесені в Червону книгу України; поодинокі перестійні

дерева, всихаючі і сухостійні дерева; дерева з гніздами і дуплами. В процесі прийняття рішень стосовно розташування конкретної дороги потрібно враховувати не тільки вищенаведену інформацію, але і можливий вплив на лісове середовище як під час її будівництва, так і в процесі експлуатації. Планування лісогосподарської діяльності та розвитку лісотранспортної інфраструктури завжди взаємопов'язані. Однак до цих робіт доцільно залучати не тільки фахівців лісової галузі, але і спеціалістів з питань ландшафтів і природозбереження, ґрунтознавства і гідрології, мисливствознавства тощо. При цьому мають бути прийняті узгоджені рішення з урахуванням всіх аспектів функціонування лісової дороги [Кліматичні аспекти будівництва лісових доріг в Карпатському регіоні України/ URL: https://forza.org.ua/sites/default/files/posibnyk_klimatychni_aspekty_budivnyctva_lisovyh_dorig_v_karpatskomu_regoni_ukrayiny.pdf].

В структурі ДП «Ліси України» передбачений відділ капітального будівництва, розглядається можливість утворення під його управлінням декількох спеціалізованих регіональних підрозділів з технікою та фахівцями для виконання будівельних робіт. Але для великих проєктів базовий принцип має залишитись незмінним – залучення виконавця на конкурентній основі. В Україні створена надпотужна дорожньо-будівельна галузь, яка сьогодні не завантажена і готова братись за будь-яку роботу.

У ДерждорНДІ замовлено державні стандарти на проєктування, будівництво, ремонт і утримання лісових доріг, що включають вимоги до покриття, характеристики та види матеріалів [Болоховець Ю. Атлас лісових доріг України: розпочато пілотний проєкт

https://lb.ua/blog/yurii_bolokhovets/535173_atlas_lisovyh_dorig_ukraini.html].

У Державній стратегії управління лісами України до 2035 року, зокрема, зазначається, що забезпечення вагомого внеску лісів у розвиток економіки передбачається забезпечити шляхом будівництва відомчих (технологічних) автомобільних доріг в лісах. Стратегія наголошує, що конкурентоспроможність лісогосподарського виробництва повинна полягати у здатності підприємств лісового господарства випускати конкурентоспроможну продукцію, зокрема, завдяки забезпеченню будівництва відомчих (технологічних) автомобільних доріг в лісах. Для ефективного управління лісами передбачається побудова та ремонт 7,5 тис. кілометрів лісових доріг, що складає орієнтовно 500 км доріг щорічно. На виконання цього завдання ДП «Ліси України» приймаються відповідні плани виконання робіт.

Відповідно до п.5 ч.1 ст. 19 Лісового кодексу (далі – ЛК) України постійні лісокористувачі мають право здійснювати відповідно до законодавства будівництво доріг, спорудження жилих будинків, виробничих та інших будівель і споруд, необхідних для ведення лісового господарства.

Відповідно до Статуту Підприємства, будівництво доріг та автошляхів віднесено до основних напрямів його діяльності (п.3.2.72). Підприємство має

право здійснювати відповідно до законодавства будівництво доріг, необхідних для ведення лісового господарства (п. 7.1.20).

У листі-зверненні НАЗК зазначено, що «безпосередньо, необхідність будівництва доріг визначалася Інвестиційним планом розвитку Підприємства на 2023-2027 роки, затвердженим наказом ДП «Ліси України», *«за умовами якого таке будівництво, на думку постійного лісокористувача, полегшить доступ до ресурсу деревини»*.

З метою проведення будівництва лісових автомобільних доріг на замовлення Підприємства розроблена проектно-кошторисна документація із будівництва лісових автомобільних доріг, якою передбачалося здійснення комплексу заходів із вирубки лісодеревини на земельних ділянках, на яких запроектовано будівництво із урахуванням попередньо отриманих лісорубних квитків.

Розробка проектною документації здійснювалася відповідно до норм ДБН А.2.2-3:2014 та пункту 4.6.1 ДБН А.2.2-3:201, згідно з якими лісові дороги віднесені до об'єктів I та II категорії складності (клас наслідків (відповідальності) СС1 - незначні наслідки), та подальшого проходження будівельної експертизи.

Із урахуванням визначених повноважень при здійсненні будівництва лісових доріг, наказом Державного комітету лісового господарства України № 156 від 28.04.2007 ВО «Укрдержліспроект» визначене як таке, яке має право на проведення експертної оцінки – погодження проектування лісових доріг із урахуванням лісосировинних ресурсів перспективних обсягів відтворення лісів, здійснення лісогосподарських заходів розвитку рекреації.

Надалі, будівельні роботи здійснювались на основі укладених договорів з підрядними організаціями.

При цьому, підставою для проведення робіт із рубки лісодеревини на землях лісового фонду, де запроектовано будівництво лісових доріг, була наявність **лісорубних квитків**, механізм видачі яких передбачений Порядком реалізації експериментального проекту щодо видачі спеціального дозволу на спеціальне використання лісових ресурсів (лісорубного квитка) в електронній формі, затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 483 від 12.05.2023 року «Про реалізацію експериментального проекту щодо видачі спеціального дозволу на спеціальне використання лісових ресурсів (лісорубного квитка) та сертифіката про походження лісоматеріалів та виготовлених з них пиломатеріалів в електронній формі».

Разом з тим, наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 21.07.2023 № 520 затверджено форми дозволів **на спеціальне використання лісових ресурсів (лісорубний квиток)**, який зареєстровано в Міністерстві юстиції України 25.08.2023 за № 1485/40541.

Водночас до набрання чинності зазначеним Порядком, процедура видачі лісорубних квитків регламентувалась ст. 69 Лісового кодексу України та Порядком спеціального використання лісових ресурсів, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України № 761 від 23.05.2007 (з наступними змінами).

Однак, питання щодо виду, способу, підстав проведення рубок та складання актів обстеження деревостанів, в яких планувалася рубка формування і оздоровлення лісів, інші рубки та роботи, пов'язані і не пов'язані з веденням лісового господарства, які додаються до документів для видачі спеціального дозволу на спеціальне використання лісових ресурсів (лісорубного квитка), було визначено у Правилах поліпшення якісного складу лісів, проведення інших рубок та робіт, пов'язаних і не пов'язаних із веденням лісового господарства, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 12.05.2007 № 724.

При цьому питання рубки лісодеревини, пов'язані із новим будівництвом, реконструкцією, капітальним ремонтом доріг на лісових ділянках, вказаним Порядком не було передбачено.

Втім, з часу впровадження експериментального проекту щодо видачі спеціальних дозволів на спеціальне використання лісових ресурсів (лісорубного квитка), а саме, з травня 2023 року і до жовтня 2024 року, підготовка Підприємством матеріалів на видачу лісорубних квитків під будівництво лісових автомобільних доріг та одночасної їх видачі територіальними офісами Державного комітету лісового агентства України не відповідала предмету здійснення робіт, оскільки законодавче врегулювання цього питання проведено тільки у жовтні 2024 року, шляхом доповнення п. 60 Правил поліпшення якісного складу лісів, проведення інших рубок та робіт, пов'язаних і не пов'язаних із веденням лісового господарства, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2024 р. № 1239.

З врахуванням викладених загальних міркувань сфокусуємо увагу на поставлених в зверненні питаннях.

Щодо першого питання: За наявності яких документів/висновків органів державного контролю, наукових установ тощо, в постійного користувача лісових ресурсів (Підприємства) виникає право на вибір земельної ділянки лісового фонду, визначення виду рубки та доцільності рубки лісодеревини під будівництво лісових автомобільних доріг?

Відповідно до ст. 19 ЛК України, постійні лісокористувачі мають право здійснювати відповідно до законодавства будівництво доріг, спорудження жилих будинків, виробничих та інших будівель і споруд, необхідних для ведення лісового господарства. Отже, **вибір лісової ділянки для здійснення рубок**, пов'язаних з будівництвом доріг на лісових ділянках та доглядом за ними, віднесено до компетенції постійного лісокористувача, тобто ДП «Ліси України». Ніяких обов'язкових документів/висновків органів державного контролю, наукових установ тощо закон не вимагає.

Ця діяльність відбувається згідно встановлених вимог щодо матеріалів лісовпорядкування. Так, згідно зі ст. 19 ЛК України, постійні лісокористувачі зобов'язані вести лісове господарство на основі матеріалів лісовпорядкування.

Відповідно до п. 60 Правил поліпшення якісного складу лісів,

проведення інших рубок та робіт, пов'язаних і не пов'язаних із веденням лісового господарства (затверджено Постановою Кабінету Міністрів від 12 травня 2007 р. № 724) перелік лісових ділянок для нового будівництва, реконструкції, капітального ремонту доріг на лісових ділянках, визначається матеріалами лісовпорядкування

Відповідно до ст. 48 ЛК України, у матеріалах лісовпорядкування дається якісна і кількісна характеристика кожної лісової ділянки, комплексна оцінка ведення лісового господарства, що є основою для розроблення на засадах сталого розвитку проекту організації та розвитку лісового господарства відповідного об'єкта лісовпорядкування.

Проект організації та розвитку лісового господарства передбачає екологічно обгрунтоване ведення лісового господарства і розробляється відповідно до нормативно-правових актів, що регулюють організацію лісовпорядкування.

У проекті організації та розвитку лісового господарства визначаються і обгрунтовуються основні напрями організації і розвитку лісового господарства, об'єкта лісовпорядкування з урахуванням стану та перспектив економічного і соціального розвитку регіону.

Матеріали лісовпорядкування затверджуються в установленому порядку органом виконавчої влади з питань лісового господарства Автономної Республіки Крим, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері лісового господарства, за погодженням відповідно з органом виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища Автономної Республіки Крим, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Затверджені матеріали лісовпорядкування є обов'язковими для ведення лісового господарства, планування і прогнозування використання лісових ресурсів.

Єдиною державною лісовпорядною організацією в державі є Українське державне проектне лісовпорядне виробниче об'єднання (ВО «Укрдержліспроект»), яке безпосередньо підпорядковане Держлісагентству. Наказом Державного комітету лісового господарства України № 156 від 28.04.2007 ВО «Укрдержліспроект» визначене як таке, *яке має право на проведення експертної оцінки – погодження проектування лісових доріг із урахуванням лісосировинних ресурсів, перспективних обсягів відтворення лісів, здійснення лісогосподарських заходів розвитку рекреації.*

Надалі, будівельні роботи з облаштування лісових доріг здійснюються на основі укладених договорів з підрядними організаціями.

Отже, виходячи з вищевикладеного, маємо зазначити, що будівництво лісових доріг на землях постійного землекористувача ДП «Ліси України» фактично погоджується з тими органами влади, які відповідно до ст. 48 ЛК України затверджують матеріали лісовпорядкування. До таких органів влади Кодекс відносить органи виконавчої влади з питань лісового господарства Автономної Республіки Крим, центральний орган виконавчої влади, що

реалізує державну політику у сфері лісового господарства, за погодженням відповідно з органом виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища Автономної Республіки Крим, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Більше того, затверджені матеріали лісовпорядкування є обов'язковими для ведення лісового господарства, планування і прогнозування використання лісових ресурсів.

Щодо другого питання: Чи правомірно визначався Підприємством вид рубки лісу та одночасно здійснювалася видача територіальними офісами Державного комітету лісового агентства України лісорубних квитків під будівництво лісових автомобільних доріг, у період впровадження експериментального проекту щодо видачі спеціальних дозволів на спеціальне використання лісових ресурсів (лісорубного квитка), а саме, з травня 2023 року і до жовтня 2024 року?

Як було доведено у відповіді на перше питання, правомірність рубок лісу під будівництво лісових автомобільних доріг обумовлена положеннями ЛК України. Так, згідно із ч. 4 ст. 70 ЛК України, деревина заготовляється також під час здійснення лісогосподарських заходів, не пов'язаних з використанням лісових ресурсів (поліпшення якісного складу лісів), та під час проведення інших заходів (розчищення лісових ділянок, вкритих лісовою рослинністю, у зв'язку з будівництвом гідровузлів, трубопроводів, шляхів тощо). Проте, замість поняття «дороги» законодавцем вжито поняття «шляхи». На підзаконному ж рівні правового регулювання цей вид рубок протягом певного часу не був визначений.

Так, Правила поліпшення якісного складу лісів, проведення інших рубок та робіт, пов'язаних і не пов'язаних із веденням лісового господарства (затверджено Постановою Кабінету Міністрів від 12 травня 2007 р. № 724) не містили у своїй первісній редакції такого виду рубок, як «рубки, пов'язані з новим будівництвом, реконструкцією, капітальним ремонтом доріг на лісових ділянках та доглядом за ними». Відповідні зміни були внесені **Постановою Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2024 р. № 1239**. Так, зокрема, цією Постановою пункт 57 зазначених Правил відніс до інших рубок та робіт, пов'язаних з веденням лісового господарства: рубки, пов'язані з новим будівництвом, реконструкцією, капітальним ремонтом доріг на лісових ділянках та доглядом за ними. А відповідно до п. 60 Правил (у редакції Постанови від 25 жовтня 2024 р. № 1239), рубки, пов'язані з новим будівництвом, реконструкцією, капітальним ремонтом доріг на лісових ділянках, проводяться у всіх категоріях лісів. До доріг на лісових ділянках належать лінійні комплекси інженерних споруд, призначені для безпечного руху транспортних засобів і пішоходів, що розташовані на територіях лісового фонду України і використовуються та обслуговуються підприємствами, установами чи організаціями, які мають їх у користуванні чи власності. У лісах в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду рубки, пов'язані з

новим будівництвом, реконструкцією, капітальним ремонтом доріг на лісових ділянках, проводяться на землях, включених до відповідної території без вилучення з постійного користування і виключно в межах господарської зони, зони регульованої рекреації та зони стаціонарної рекреації національних природних парків та регіональних ландшафтних парків, зони антропогенних ландшафтів біосферних заповідників. Перелік лісових ділянок для нового будівництва, реконструкції, капітального ремонту доріг на лісових ділянках, визначається матеріалами лісовпорядкування. Ширина просік доріг на лісових ділянках визначається проектною документацією, але не може бути більшою 20 метрів.

Рубки, пов'язані з доглядом за дорогами на лісових ділянках, проводяться з метою утримання їх у належному стані шляхом звільнення існуючих доріг на лісових ділянках від дерев і кущів, а також від небезпечних дерев у смузі шириною не більше висоти деревостану від краю проїзної частини.

Отже, Правила поліпшення якісного складу лісів, проведення інших рубок та робіт, пов'язаних і не пов'язаних із веденням лісового господарства (затверджено Постановою Кабінету Міністрів від 12 травня 2007 р. № 724) в редакції Постанови Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2024 р. № 1239, які прийняті на забезпечення виконання положень ст. 70 ЛК України, лише визначили порядок проведення рубок, «пов'язаних з новим будівництвом, реконструкцією, капітальним ремонтом доріг на лісових ділянках та доглядом за ними». Безперечно, відсутність такого правового регулювання протягом певного часу дещо ускладнювала (але не унеможлиблювала) порядок застосування норм ЛК України, який має вищу юридичну силу, ніж постанова Кабінету Міністрів України.

Тому підготовка матеріалів Підприємством щодо видачі лісорубних квитків і видача лісорубних квитків територіальними органами Держлісагенства **із травня 2023 року і до жовтня 2024 року відповідає положенням чинного законодавства.**

Лісорубний квиток є підставою для здійснення рубок, пов'язаних з новим будівництвом, реконструкцією, капітальним ремонтом доріг на лісових ділянках та доглядом за ними. Так, відповідно до ст. 69 ЛК України спеціальне використання лісових ресурсів на виділеній лісовій ділянці проводиться за спеціальним дозволом - лісорубний квиток або лісовий квиток, що видається безоплатно. Форми спеціальних дозволів і порядок їх видачі затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 12 травня 2023 року №483 «Про Реалізацію експериментального проекту щодо видачі спеціального дозволу на спеціальне використання лісових ресурсів (лісорубного квитка) в електронній формі» з метою запровадження надання через Єдину екологічну платформу «ЕкоСистема» спеціального дозволу на спеціальне використання лісових ресурсів (лісорубного квитка) та сертифіката про походження лісоматеріалів та виготовлених з них пиломатеріалів в електронній формі Кабінет Міністрів України постановляє: погодитися з

пропозицією Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів, Міністерства цифрової трансформації стосовно реалізації з **1 червня 2023 р. по 1 червня 2025 р.** експериментального проекту щодо видачі спеціального дозволу на спеціальне використання лісових ресурсів (лісорубного квитка) та сертифіката про походження лісоматеріалів та виготовлених з них пиломатеріалів в електронній формі (далі - експериментальний проект). Отже, дія експериментального проекту має часові межі – з **1 червня 2023 р. по 1 червня 2025 р.**

Зазначеною вище Постановою №483 встановлено, що заготівля деревини від усіх видів рубок у лісах України постійними лісокористувачами та власниками лісів здійснюється на підставі спеціального дозволу на спеціальне використання лісових ресурсів (лісорубного квитка) (далі - лісорубний квиток) в електронній формі, виданого територіальним органом Державного агентства лісових ресурсів, органом виконавчої влади з питань лісового господарства Автономної Республіки Крим з обов'язковим внесенням інформації до Єдиної державної системи електронного обліку деревини не пізніше наступного робочого дня з дня видачі лісорубного квитка, крім випадків, визначених пунктом 6⁴ розділу VIII “Прикінцеві положення” Лісового кодексу України.

Лісорубні квитки видаються протягом шести місяців з дня набрання чинності цією постановою як в електронній, так і в паперовій формі, а в подальшому виключно в електронній формі, крім випадків, визначених пунктом 6⁴ розділу VIII “Прикінцеві положення” Лісового кодексу України.

Незаповнені та невикористані паперові бланки лісорубних квитків, закуплені постійними лісокористувачами та власниками лісів, передаються через шість місяців з дня набрання чинності цією постановою до Державного агентства лісових ресурсів разом з копіями договорів купівлі-продажу таких бланків;

Інформація про лісорубні квитки, які видані до дня набрання чинності цією постановою, повинна бути внесена не пізніше 15 робочих днів з дня набрання чинності цією постановою до Єдиної державної системи електронного обліку деревини.

Лісорубні квитки, які видані до дня набрання чинності цією постановою, діють до 31 грудня 2023 р. з урахуванням пункту 50 Порядку спеціального використання лісових ресурсів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 травня 2007 р. № 761 “Про врегулювання питань щодо спеціального використання лісових ресурсів” (Офіційний вісник України, 2007 р., № 39, ст. 1550).

На період реалізації експериментального проекту видача лісорубних квитків, крім випадків, визначених пунктом 6⁴ розділу VIII “Прикінцеві положення” Лісового кодексу України, та сертифікатів для здійснення експортних операцій здійснюється виключно згідно із цією постановою.

Звертаємо увагу, що на період реалізації експериментального проекту, а саме – з 17 листопада 2023 р. по 1 червня 2025 р. – було зупинено дію

постанови Кабінету Міністрів України від 23 травня 2007 р. № 761 “Про врегулювання питань щодо спеціального використання лісових ресурсів” (Офіційний вісник України, 2007 р., № 39, ст. 1550) у частині положень щодо видачі лісорубних квитків, визначених Порядком видачі спеціальних дозволів на використання лісових ресурсів (крім пункту 5) та Порядком спеціального використання лісових ресурсів (крім пунктів 50-55), - через шість місяців з дня набрання чинності цією постановою, крім випадків, визначених пунктом 6⁴ розділу VIII “Прикінцеві положення” Лісового кодексу України.

Форму лісорубного квитка було затверджено Наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 21.07.2023 року №520 «Про затвердження форм документів, необхідних для реалізації експериментального проєкту щодо видачі спеціального дозволу на спеціальне використання лісових ресурсів (лісорубного квитка) та сертифіката про походження лісоматеріалів та виготовлених з них пиломатеріалів в електронній формі» .

Отже, підготовка матеріалів Підприємством щодо видачі лісорубних квитків і видача лісорубних квитків територіальними органами Держлісагентства із травня 2023 року і до жовтня 2024 року відповідають положенням чинного законодавства.

Щодо третього питання: Чи можна вважати, що видані територіальними офісами Державного комітету лісового агентства України лісорубні квитки для здійснення вирубки лісу під будівництво лісових автомобільних доріг, у період із травня 2023 року і до жовтня 2024 року, тобто до внесення змін п. 60 Правил затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2024 № 1239, були такими, які видані з порушенням Правил поліпшення якісного складу лісів, проведення інших рубок та робіт, пов’язаних і не пов’язаних із веденням лісового господарства затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 12.05.2007 № 724?

Видані територіальними органами Держлісагентства України лісорубні квитки для здійснення вирубки лісу під будівництво лісових автомобільних доріг, у період із травня 2023 року і до жовтня 2024 року, тобто до внесення змін п. 60 *Правил поліпшення якісного складу лісів, проведення інших рубок та робіт, пов’язаних і не пов’язаних із веденням лісового господарства* (в редакції Постанови Кабінету Міністрів від 12 травня 2007 р. № 724), були видані законно, оскільки **можливість проведення лісокористувачем рубок лісу під будівництво лісових автомобільних доріг передбачена ЛК України**. Так, згідно із ч. 4 ст. 70 ЛК України, деревина заготовляється також під час здійснення лісогосподарських заходів, не пов’язаних з використанням лісових ресурсів (поліпшення якісного складу лісів), та під час проведення інших заходів (розчищення лісових ділянок, вкритих лісовою рослинністю, у зв’язку з будівництвом гідровузлів, трубопроводів, шляхів тощо). Проте, замість поняття «дороги» законодавцем вжито поняття «шляхи». На підзаконному ж рівні правового регулювання цей вид рубок протягом певного часу не отримав

свого закріплення. Так, Правила поліпшення якісного складу лісів, проведення інших рубок та робіт, пов'язаних і не пов'язаних із веденням лісового господарства (затверджено Постановою Кабінету Міністрів від 12 травня 2007 р. № 724) не містили у своїй первісній редакції такого виду рубок, як «рубки, пов'язані з новим будівництвом, реконструкцією, капітальним ремонтом доріг на лісових ділянках та доглядом за ними». Відповідні зміни були внесені Постановою Кабінету Міністрів України від **25 жовтня 2024 р. № 1239**. Так, зокрема, згідно п. 57 цієї Постанови, до інших рубок та робіт, пов'язаних з веденням лісового господарства, належать: рубки, пов'язані з новим будівництвом, реконструкцією, капітальним ремонтом доріг на лісових ділянках та доглядом за ними. Відповідно до п. 60 Постанови рубки, пов'язані з новим будівництвом, реконструкцією, капітальним ремонтом доріг на лісових ділянках, проводяться у всіх категоріях лісів. До доріг на лісових ділянках належать лінійні комплекси інженерних споруд, призначені для безпечного руху транспортних засобів і пішоходів, що розташовані на територіях лісового фонду України і використовуються та обслуговуються підприємствами, установами чи організаціями, які мають їх у користуванні чи власності. У лісах в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду рубки, пов'язані з новим будівництвом, реконструкцією, капітальним ремонтом доріг на лісових ділянках, проводяться на землях, включених до відповідної території без вилучення з постійного користування і виключно в межах господарської зони, зони регульованої рекреації та зони стаціонарної рекреації національних природних парків та регіональних ландшафтних парків, зони антропогенних ландшафтів біосферних заповідників. Перелік лісових ділянок для нового будівництва, реконструкції, капітального ремонту доріг на лісових ділянках, визначається матеріалами лісовпорядкування. Ширина просік доріг на лісових ділянках визначається проектною документацією, але не може бути більшою 20 метрів.

Рубки, пов'язані з доглядом за дорогами на лісових ділянках, проводяться з метою утримання їх у належному стані шляхом звільнення існуючих доріг на лісових ділянках від дерев і кущів, а також від небезпечних дерев у смузі шириною не більше висоти деревостану від краю проїзної частини.

Отже, зазначений вище підзаконний нормативно-правовий лише визначив правила проведення рубок, «пов'язаних з новим будівництвом, реконструкцією, капітальним ремонтом доріг на лісових ділянках та доглядом за ними». Безперечно, відсутність такого правового регулювання протягом певного часу дещо ускладнювала (але не унеможлиблювала) порядок застосування норм ЛК України.

Таким чином, не можна вважати, що видані територіальними органами Держлісагенства України лісорубні квитки для здійснення вирубки лісу під будівництво лісових автомобільних доріг, у період із травня 2023 року і до жовтня 2024 року, тобто до внесення змін п.60 Правил, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2024 № 1239 були такими, які видані з порушенням Правил поліпшення якісного

складу лісів, проведення інших рубок та робіт, пов'язаних і не пов'язаних із веденням лісового господарства, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 12.05.2007 № 724.

5. Щодо четвертого питання: Чи може законодавча невизначеність щодо вибору місця земельної ділянки, виду рубок та доцільності рубки лісодеревини, пов'язаних із новим будівництвом, реконструкцією, капітальним ремонтом доріг, сприяти необґрунтованій підготовці Підприємством матеріалів для отримання лісорубних квитків у територіальних офісах Державного комітету лісового агентства України та недостовірності внесення Підприємством інформації про ліквідний запас деревини до матеріалів відведення.

Звісно, будь-яка конкретизація та уніфікація у сфері правового регулювання є благом, оскільки мінімізує або унеможлиблює зловживання посадових осіб та вчинення правопорушень. Законодавча невизначеність щодо вибору місця земельної ділянки, виду рубок та доцільності рубки лісодеревини, пов'язаних із новим будівництвом, реконструкцією, капітальним ремонтом доріг, може сприяти необґрунтованій підготовці Підприємством матеріалів для отримання лісорубних квитків у територіальних органах Держлісагенства України та недостовірності внесення Підприємством інформації про ліквідний запас деревини до матеріалів відведення.

Щоб мінімізувати корупційні ризики у цій сфері, потрібно конкретизувати, деталізувати та більш ґрунтовно врегулювати правила лісових рубок, пов'язаних з новим будівництвом, реконструкцією, капітальним ремонтом доріг на лісових ділянках та доглядом за ними, що містяться у Правилах поліпшення якісного складу лісів, проведення інших рубок та робіт, пов'язаних і не пов'язаних із веденням лісового господарства (затверджено Постановою Кабінету Міністрів від 12 травня 2007 р. № 724). Ймовірність виникнення корупційних ризиків у цій сфері обумовлена також тим фактом, що Постанова №724 не містила у своїй первісній редакції такого виду лісових рубок, як «рубки, пов'язані з новим будівництвом, реконструкцією, капітальним ремонтом доріг на лісових ділянках та доглядом за ними». Відповідні зміни були внесені Постановою Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2024 р. № 1239. Але й вони лише в загальних рисах, не достатньо повно врегульовують правила проведення цього виду рубок. Обумовлена таким недостатнім врегулюванням правова невизначеність сприяє розширеному тлумаченню Держлісагентством України та лісокористувачами змісту вищезазначених Правил. Як наслідок, на практиці Державне агентство лісових ресурсів України пропонує запровадити "рубки для науково-дослідних цілей", для проведення яких буде достатньо отримати тільки погодження наукової установи (<https://ecopolitic.com.ua/ua/news/derzhlisagentstvo-vigadalo-novij-vid-rubok-lisu-dlya-yakogo-dostatno-lishe-odnogo-pogodzhennya-upg/>). Отже, прогалини у правовому регулюванні проведення лісових рубок в Україні породжують як

виникнення корупційних ризиків, так і вчинення корупційних дій у сфері ведення лісового господарства. Тому вважаємо необхідним внесення змін і доповнень у відповідне законодавство України.

Доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
завідувач відділу проблем аграрного,
земельного, екологічного та космічного права
Інституту держави і права імені
В.М. Корецького НАН України



П.Ф. Кулинич

Аспірант відділу
проблем аграрного, земельного,
екологічного та космічного права
Інституту держави і права імені
В.М. Корецького НАН України



Д.С. Ковтун

**ЗГІДНО З
ОРИГІНАЛОМ**

09.06.2016



ДОДАТОК Г

НАЦІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА
ІМЕНІ В.М.КОРЕЦЬКОГО

01001, Україна, м. Київ
вул. Трьохсвятительська, 4
тел. (044) 278 5155
E-mail: idpnanu@gmail.com
Код ЄДРПОУ 05417130



NATIONAL
ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
KORETSKY INSTITUTE
OF STATE AND LAW

4, Triokhsviatytelska str.,
01001, Kyiv, Ukraine
tel. (044) 278 5155
E-mail: idpnanu@gmail.com
EDRPOU code 05417130

29.04.2025 № 126/151
на № _____

**Віцепрезиденту НАН України,
академіку НАН України
БОГДАНОВУ В.Л.**

Шановний В'ячеславе Леонідовичу!

У відповідь на Ваш лист від 21 квітня 2025 року № 9п/678-8 щодо погодження проєкту розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії формування та реалізації державної політики у сфері управління екосистемними послугами на період до 2030 року та затвердження Операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2027 роках», надсилаємо висновок, підготовлений у відділі проблем аграрного, земельного екологічного та космічного права Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України.

Додаток: зазначене на 7-и сторінках.

Директор Інституту


Олександр Скрипнюк

ВИСНОВОК

щодо проєкту розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії формування та реалізації державної політики у сфері управління екосистемними послугами на період до 2030 року та затвердження Операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2027 роках»

Введення концепції екосистемних послуг до законодавства України є давно назрілим і таким, що диктується міжнародними та європейськими зобов'язаннями України, а також потребами ліквідації правових пробілів у вітчизняному еколого-правовому регулюванні. З іншого боку, збройна російська агресія проти нашої держави суттєво підвищила терміновість відповідних правотворчих дій, пов'язаних з необхідністю повноцінного врахування в методиках визначення шкоди і збитків, заподіяних природним ресурсам України внаслідок збройної агресії РФ, втрат від зниження можливостей отримання екосистемних послуг внаслідок варварського нищення природи України, окупації значної території і виникненням перешкод доступу до таких послуг. Стратегічний політичний документ національного рівня у відповідній сфері має закласти основу для подальших правотворчих дій, зокрема розроблення та прийняття Закону України «Про екосистемні послуги», щодо чого в правовій, екологічній та економічній науці вже склалась обґрунтована консенсусна позиція.

Водночас подані нормативно-правові документи потребують доопрацювання. Викладемо щодо цього наші міркування.

1. У назві документа взято за взірць назву Стратегії формування та реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2035 року. Вважаємо, що в даному контексті назва Стратегії не є вдалою, видається важкою для сприйняття через загальність і довжину, тому потребує зміни. На розсуд розробників і з врахуванням акцентів пропонованої політики пропонуються два можливих варіанти назви: *«Стратегія державної політики щодо забезпечення екосистемних послуг в Україні»* (стисліше, без втрати сенсу і звернення політики не до самих послуг, а до суб'єктів, що мають їх забезпечувати) або *«Стратегія державної політики щодо сталого управління екосистемними послугами в Україні»* (щоб підкреслити сучасні тенденції та виклики: сталий розвиток, врахування воєнних дій, кліматичних змін тощо).

2. Структура документа є достатньо логічною і в основному адекватною тим настановам, які містяться у низці вітчизняних директивних документів. Хоча єдиних рекомендацій стосовно змісту такого типу актів в Україні немає, однак вони встановлені щодо конкретних сфер (регіональних стратегій розвитку, розвитку територіальної громади, розвитку культури та ін.) і можуть слугувати орієнтирами для формування відповідної структури. Зазвичай в стратегічних політичних документах виділяються такі основні розділи: загальна частина

(опис проблеми, що потребує розв'язання); аналіз поточного стану справ; формулювання стратегічних цілей і показників; завдання, етапи та результати; ресурсне забезпечення; моніторинг, оцінка та звітування. В багатьох стратегіях виділяється також SWOT-аналіз чи аналіз можливих ризиків реалізації стратегії та шляхів їх мінімізації. Практично всі ці елементи (крім останнього) в проєкті Стратегії присутні, хоча відсутня їх нумерація, що ускладнюватиме правореалізацію, а також не завжди вдалимими і юридично коректними є формулювання розділів. Крім того, змістовне наповнення різних розділів не є рівномірним, адекватним, подекуди не може бути визнане достатнім і послідовним.

3. Викликає зауваження формулювання першого розділу *«Загальна частина»* як надто декларативні і такі, що містять розширювальне тлумачення спрямованості Стратегії на «впровадження в систему управління екосистемного підходу як пріоритету державної екологічної політики, інтеграції екосистемного підходу у регіональну та галузеві політики». Стверджуємо, що впровадження екосистемного підходу в екологічну політику, з одного боку, не є головною метою саме цієї Стратегії, з іншого боку, зазначаємо, що вітчизняне законодавство у сфері охорони довкілля формувалося і формується насамперед на екосистемних засадах, передбачає досягнення цілей сталого розвитку шляхом збалансування екологічних, економічних, соціальних та інших суспільних інтересів. І це не є новелою даної Стратегії. Водночас тут декларовано, але не розкрито, що конкретно означає «інтеграція екосистемного підходу у регіональну та галузеві політики», не вказано навіть загальних механізмів такої інтеграції (наприклад, через оцінку екосистемних послуг у плануванні територій, у сільському господарстві, містобудуванні тощо).

Вважаємо також, що в *«Загальній частині»* має бути надане визначення поняття «екосистемних послуг», оскільки воно взагалі відсутнє в проєкті документа, що дає підстави для використання формулювань типу «екосистемні послуги, що надаються різними природними об'єктами – землями, ґрунтами, лісами, водами, рослинним світом, тваринним світом, територіями та об'єктами природно-заповідного фонду тощо» або «екосистеми, що виконують екосистемні послуги» та інші.

Пропонується таке визначення екосистемних послуг та їх класифікації:

«Екосистемні послуги — це життєво важливі блага і функції, що забезпечуються різними типами природних екосистем (лісових, водних, прибережних, степових, болотних та інших) в результаті їх функціонування та взаємодії біотичних і абіотичних компонентів.

Екосистемні послуги поділяються на:

- *постачальні (їжа, вода, деревина, волокна, генетичні ресурси);*

- регулювальні (регуляція клімату, повеней, хвороб рослин чи тварин, якості води);
- культурні (рекреація, екотуризм);
- підтримувальні (формування ґрунтів, запилення, кругообіг поживних речовин)».

Таке визначення враховуватиме міжнародно визнані підходи до формулювання відповідного поняття (Конвенція про біорізноманіття; Регламент Європейського парламенту і Ради (ЄС) № 1143/2014 від 22 жовтня 2014 року про запобігання проникненню і поширенню інвазійних чужорідних видів та управління ними; Глосарій EUR-Lex; Міжурядова науково-політична платформа щодо біорізноманіття та екосистемних послуг (Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services, IPBES).

4. Явно недостатньо змістовно наповненим є розділ проєкту «Аналіз поточного стану справ, тенденцій та обґрунтування щодо необхідності розв’язання виявлених проблем», назву якого, на наш погляд, краще було б спростити, назвавши «Аналіз поточного стану справ та шляхів розв’язання виявлених проблем». В цілому відповідний аналіз є одностороннім і неповним. Зокрема, відсутнє обґрунтування необхідності подальших правотворчих заходів, а також їх спрямованості. В цьому зв’язку пропонуємо внести до проєкту положення щодо необхідності розроблення та прийняття Закону України «Про екосистемні послуги» та низки підзаконних нормативно-правових актів, спрямованих на реалізацію його норм. Це, зокрема, методики оцінки екосистемних послуг, що забезпечуються внаслідок функціонування різних типів природних екосистем (лісових, водних, прибережних, заповідних тощо). Слід також регламентувати необхідність створення Національного реєстру екосистемних послуг (державних, локальних) із забезпеченням відкритого доступу до нього, а також щодо необхідності розробки та впровадження методик економічної оцінки забезпечувальних, регулювальних, підтримувальних, культурних екосистемних послуг. Імплементация у національне законодавство концепції екосистемних послуг є неодмінною передумовою успішної реалізації всіх інших цілей Стратегії. Без цього неможливим вбачається включення до суми репарацій, які російська федерація матиме сплачувати Україні, вартості втрачених або недоотриманих екосистемних послуг.

5. Викликає суттєві зауваження розділ щодо ресурсного забезпечення (назва розділу «Обсяг необхідних фінансових, матеріально-технічних, людських та інших ресурсів»), в якому ні про які ресурси, крім фінансових, не йдеться. Водночас і в частині фінансового забезпечення міститься плутанина. Зокрема, встановлено, що «Джерелами фінансування заходів з реалізації Стратегії є кошти державного бюджету та інших не заборонених законодавством джерел...». А в наступному абзаці міститься контрверсійна формула: «Реалізація Стратегії не потребує додаткових витрат з державного чи місцевих бюджетів».

Пропонуємо відповідний розділ викласти в такій редакції:

«Реалізація Стратегії потребує комплексного забезпечення ресурсами.

Фінансові ресурси:

- державне фінансування через спеціальні програми охорони довкілля, відновлення та підтримки екосистем (у межах чинних бюджетних програм і за рахунок створення нових);
- залучення коштів міжнародних донорів, фінансових інституцій, фондів сталого розвитку та механізмів «зеленого фінансування»;
- стимулювання приватних інвестицій у сферу збереження та сталого використання екосистемних послуг через податкові пільги, грантові програми та державно-приватне партнерство.

Матеріально-технічні ресурси:

- створення та модернізація інфраструктури моніторингу стану екосистем (екологічні лабораторії, центри обробки даних, автоматизовані системи збору інформації);
- забезпечення необхідного технічного обладнання для польових досліджень, реабілітаційних заходів, біотехнічних робіт і контролю екосистемних процесів.

Людські ресурси:

- залучення висококваліфікованих фахівців у сфері екології, економіки природокористування, права, управління ризиками та кліматичних змін;
- реалізації програм підвищення кваліфікації для державних службовців, працівників органів місцевого самоврядування, науковців та представників громадськості;
- формування міждисциплінарних команд для реалізації проєктів із комплексного управління екосистемами.

Інформаційні та інституційні ресурси:

- розроблення і підтримка відкритих баз даних щодо екосистемних послуг, кадастри природних ресурсів, екологічний моніторинг;
- розбудова інституційної спроможності органів влади шляхом створення спеціалізованих підрозділів, координаційних рад, експертних груп.
- налагодження системи комунікації та обміну інформацією між центральними та місцевими органами влади, науковими установами, бізнесом і громадськістю.

Загальний обсяг ресурсів визначатиметься поетапно на основі пріоритетів впровадження Стратегії та операційних планів заходів, з урахуванням доступності фінансування, змін екологічної ситуації, міжнародних зобов'язань України та актуальних викликів (зокрема, пов'язаних із воєнним станом та адаптацією до кліматичних змін)».

6. Не можна визнати задовільною регламентацію в проєкті Стратегії розділу *«Порядок проведення моніторингу, оцінки результатів реалізації стратегії та звітування»*. Розділ сформульований декларативно та не містить жодної конкретики. Крім того, необхідно, щоб оцінка проміжних результатів реалізації Стратегії створювала основу для гнучкості управління і можливість корекції політики за результатами проміжних оцінок.

Зважаючи на викладене, пропонуємо таку редакцію відповідного розділу проєкту:

«Моніторинг реалізації Стратегії здійснюється центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, у співпраці з іншими заінтересованими державними органами, науковими установами, громадськими організаціями та бізнесом.

Моніторинг охоплює збір, систематизацію та аналіз даних виконання запланованих заходів щодо екосистемних послуг, досягнення визначених індикаторів та цільових показників.

При здійсненні моніторингу застосовуються інструменти дистанційного зондування Землі, геоінформаційні системи, а також польові спостереження та соціально-економічні заходи.

Проміжна оцінка ефективності реалізації Стратегії проводиться раз на два роки. Оцінка базується на аналізі досягнення стратегічних цілей, впливу заходів на стан екосистемних послуг, соціально-економічних наслідків та ступеня залучення заінтересованих сторін. За результатами проміжної оцінки готується аналітичний звіт із висновками та рекомендаціями щодо удосконалення заходів Стратегії.

Реалізація Стратегії базується на принципах адаптивного управління: за результатами проміжного моніторингу та оцінки допускається перегляд пріоритетів, цілей та переліку заходів. Корекція політичних настанов може здійснюватися через оновлення плану дій, коригування обсягів ресурсного забезпечення, запровадження нових інструментів політики або зміни організаційних механізмів її реалізації. Щорічно уповноважений орган готує публічний звіт про хід реалізації Стратегії, який включає:

- *аналіз досягнутих результатів за ключовими показниками;*
- *виявлені труднощі й виклики;*

- інформацію про використані ресурси;
- рекомендації щодо подальших дій.

Підсумковий звіт за весь період реалізації Стратегії подається до Кабінету Міністрів України та публікується у відкритому доступі.

Прозорість процесу виконання Стратегії забезпечується шляхом регулярного проведення громадських обговорень, консультацій та публікації проміжних результатів».

7. Є й низка конкретних зауважень до тексту проєкту:

7.1. У розділі «Опис проблем, які обумовили прийняття Стратегії, і нормативно-правових актів, що діють у відповідних сферах» на стор. 3 у переліку актів, якими регулюється відповідна сфера, відсутній важливий документ - Державна стратегія управління лісами до 2035 року (охвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 року № 1777-р), яка передбачає, зокрема, серед основних цілей для економічного розвитку лісового господарства підвищення економічного потенціалу лісів за рахунок монетизації екосистемних послуг лісового господарства. Та й саме формулювання «сфери політик» (в назві) чи «сфера політики» (в тексті) викликає зауваження з т.з. юридичної коректності.

7.2. У проєкті Стратегії наводяться деякі застарілі статистичні дані та вживані поняття. Наприклад, на с. 4-5 проєкту: «За часи незалежності України посилюлися негативні тенденції у стані екосистем та їхніх послуг: вміст гумусу як основного фактору родючості ґрунтів зменшився на 0,22 відсотка, а на його відновлення потрібно 50 – 60 років (згідно з Концепцією боротьби з деградацією земель та опустелюванням, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22.10.2014 № 1024, а також 5 Національними доповідями про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2012 – 2021 рр.); знищено понад 10 тис гектар полезахисних лісосмуг (за даними Держгеокадастру про результати моніторингу стану захисних насаджень у 2016 році)».

Інший приклад: на с. 11 проєкту вживається застаріле поняття «землі зв'язку», що відповідно до сучасної правової термінології є «землями електронних комунікацій».

7.3. На с. 11 Стратегії зазначається: «спрощення і вдосконалення процедури консервації земель з природоохоронною метою, викупу земель приватної та комунальної власності з природоохоронною метою з *мотивів суспільної необхідності* (для збереження і відновлення екосистем, *що виконують екосистемні послуги*)». Зазначимо, що відповідно до ЗКУ викуп земель можливий лише для суспільних потреб, але ніяк не з мотивів суспільної необхідності, що здійснюється шляхом вилучення, тобто примусового відчуження. По-друге, застосована тут формула «екосистеми, *що виконують екосистемні послуги*» є некоректною з двох підстав: насамперед екосистемні

послуги не виконуються екосистемами, а забезпечуються завдяки їх природному функціонуванню; при цьому поділ екосистем на тих, хто такі функції може забезпечувати, і тих, хто їх не забезпечує, неможливий, оскільки функціонування будь-якої екосистеми здатне забезпечувати екосистемні послуги.

7.4. Текст слід ретельно вчитати. Наприклад, на с. 8 проекту міститься незрозуміла фраза «Екосистемні платежі сприяють ефективному використанню природних ресурсів та скороченню витрат на *природоохоронні* [що: «заходи», «цілі» чи щось інше?] і мають досвід застосування у Франції, США та інших *країнах-партнерах* України». До того ж, саме словосполучення «країни-партнери» в даному контексті є недоречним і не має правового змісту.

Інший приклад: На с. 11 проекту Стратегії після слів «4) залучення інвестицій у дослідження та інноваційні технології (R&D) з питань управління екосистемами та екосистемними послугами» має стояти не крапка з комою, а крапка.

Чимало інших положень проекту вимагають редакційної корекції.

Загальний висновок: Необхідність прийняття та реалізації стратегічного документу, який би започаткував повноцінне введення до політико-правового поля України концепції екосистемних послуг, є актуальним, важливим з економічної, політичної, правової, соціальної точок зору. Водночас для того, щоб подані проєкти Стратегії та Операційного плану «запрацювали» і стали дієвим інструментом впровадження відповідної політики, д вважаємо доцільним їх серйозне доопрацювання.

Висновок підготовлено у відділі правових проблем аграрного, земельного, екологічного та космічного права. Виконавці: д.ю.н., проф., акад. НАПрН України Н.Р. Малишева, к.геогр. н., доц. В.І. Олещенко, аспірант Д.С. Ковтун

Завідувач відділу
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України



П.Ф. Кулинич

